

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 19

TOIVO NYGÅRD

ITÄ-KARJALAN PAKOLAISET 1917–1922

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1980

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA

Editor: *Mauno Jokipii*, Professor, Ph.D.

Institute of History
University of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-8480-9
ISBN 978-951-39-8480-9 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-678-402-X
ISSN 0081-6523

COPYRIGHT © 1980, by
University of Jyväskylä

Tampere 1980 Tampereen Pikakopio Oy

Jakaja
Distributor

Jyväskylän yliopiston kirjasto
Jyväskylä University Library

40100 JYVÄSKYLÄ 10
SF-40100 JYVÄSKYLÄ 10 FINLAND

ITÄ-KARJALAN PAKOLAISET 1917—1922

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 19

TOIVO NYGÅRD

ITÄ-KARJALAN PAKOLAISET 1917–1922

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1980

Itä-Karjalan pakolaiset 1917—1922 / Toivo Nygård
Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1980. 137 s.
(Studia Historica Jyväskyläensia, ISSN 0081-6523, 19)
ISBN 951-678-402-X

The East-Karelian Exiles in 1917—1922.

This research is dealing with the exiles (about 12 000 in number) who for political or equivalent reasons arrived at Finland from Russian and Aunus Karelia. None before has studied what this group of exiles was like in its composition. No analysis concerning the arrangement of the exile relief measures in Finland has been done, either.

When looking for the answer to the question why the exiles were forced to leave their native region, the researchers have tried to shed light on the political conditions in East-Karelia and first of all on the basic features of the so-called East-Karelian Autonomy Movement as well as the later anti-Soviet Movement: i.e. the groups supporting the anti-Soviet Movement and the regions where resistance was heaviest. When searching the reason for resistance, the first thing to point out were the contacts of the various East-Karelian sectors to Finland and the Finns (Peddlars' trade, Rune-collecting). It was also important to investigate how the volunteers and the official organs of the Finnish state influenced on the circumstances and population in East-Karelia. The most essential targets of influence were found out. After this process the districts which most exiles came from were compared with the districts on which the Finns influenced most. As a result one may conclude that the exiles came from the district, which since long had close contacts with Finland and on which the Finns had influenced both in a political and a cultural way.

Research also shows that the exiles did not belong to land-owing people or to the bourgeoisie but that they were predominantly peasants whose educational standard was the same as that of the East-Karelian population in general.

East-Karelian. anti Soviet movement. peddlars' trade. rune-collecting.
the Greater Finland. nationalism. kindred people.

URN:ISBN:978-951-39-8480-9
ISBN 978-951-39-8480-9 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-678-402-X
ISSN 0081-6523

Tampereen Pikakopio Oy
Tampere 1980

Saatteeksi

Esitin vuoden 1978 lopulla tutkimuksen, joka keskittyi aatteellisen heimotyön selvitykseen itsenäistyneessä Suomessa. Siinä jouduin heimotyötä tehneiden järjestöjen päämääriä ja aatteellisia tavoitteita pohtiessani paneutumaan vuosien 1917 ja 1920 väliseen aikaan, joka muutamalle järjestölle -- kuten Suomen ulkopoliittiselle johdollekin -- oli ns. Suur-Suomi politiikan kautta. Minua askarrutti silloin kuten yhäkin kysymys, minkä vuoksi kaksikymmenluvun alun Suomessa oli heimotyölle niin hyvä pohja kuin todella oli. Sitä ei tuntunut selittävän laaja ja hyvin pitkälle viitekehymäinen toteamus, että kansalais sodan jälkeen olot olivat poikkeukselliset ja että kansa oli jakaantunut kahtia. Ei sitä kokonaan selittänyt myöskään ulkopoliittinen asennoituminen itäiseen naapuriin ja halu luoda ns. Suur-Suomi. Varsinkin 1920-luvun ensi vuosien mentyä piti olla jokin konkreettisempi asia, joka antoi heimojärjestöille ja sitä tietä Suur-Suomi -ajatuksen ja heimoaатteen levittäjille ajattelemista ja toimimista. Tällainen käytännöllinen seikka tuntui olevan pakolaiskysymys, josta sekä yksityiset henkilöt että järjestöt ammensivat ajankohtaista innoitusta työlle. Pakolaiset johtivat Itä-Karjalan olojen selvittelyyn.

Tutkimuksen nyt valmistuttua kiitän kaikkia, jotka ovat minua auttaneet tai joita olen joutunut vaivaamaan. Professori *Mauno Jokipii* on tutkimuksen suunnitteluvaiheesta lähtien ollut neuvoineen käytettävissäni. Apulaisprofessori *Erkki Lehtisen* kanssa olen voinut keskustella aiheeseen liittyneistä ongelmista. Molemmat ovat toimineet myös käsikirjoituksen tarkastajina ja antaneet varteen otettavia neuvoja. Jyväskylän yliopiston historian laitoksen henkilökunta on kannustanut työtäni eri tavoin. Tutkimuksen kestäessä olen rasittanut erityisesti *Valtionarkiston* avuliasta henkilökuntaa ja *Jyväskylän yliopiston kirjaston* viehättäviä virkailijattaria. FM *Martti Riikonen* on tarkastanut käsikirjoituksen kieliasun. FM *Tuula Rantatupa* on kääntänyt englanninkielisen yhteenvedon ja HuK *Eeva Stolt* on kirjoittanut tutkimuksen puhtaaksi. Tri *Heikki Rantatupa* ja piirtäjä *Päivi Lamberg* ovat piirtäneet kartat ja kuvat. *Emil Aaitosen Säätiön* stipendi on mahdollistanut monta Helsinkiin tehtyä aineiston keruumatkaa. Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunta otti käsikirjoituksen julkaistavakseen. Kaikille mainituille henkilöille ja elimille olen kiitollinen.

Viimeksi tavataan kiittää omaisia, vaikka se olisi tehtävä ensimmäiseksi. Vaimoni *Kaija* on edelleenkin jaksanut sulattaa työtäni ja harrastustani. Tyttäreni *Solja* on suurpiirteisesti suhtautunut puuhailuuni historian parissa. Neljävuotiaaksi ehättänyt *Jaakko* on hänkin jaksanut sietää sitä, että isältä ei aina ole liiennyt hänelle iltoja. Jokaiselle lämmin kiitos.

Jyväskylässä toukokuulla 1980

Toivo Nygård

SISÄLLYS

1.	Lähtökohdat	1
1.1.	Katsaus aikaisempaan tutkimukseen	1
1.2.	Tehtävä	3
1.3.	Tutkimusmenetelmä ja lähteet	7
2.	Itä-Karjala ja sen varhaisimmat yhteydet Suomeen	9
2.1.	Alue ja väestö	9
2.2.	Itä-Karjalan vanhemmat poliittiset ja yhteiskunnalliset olot	14
2.3.	Laukkukauppa ja runonkeruu	18
3.	Pakolaisuuden tausta – Itä-Karjala suomalaisuuden ja venäläisyyden kohtauspaikkana	25
3.1.	Sivistyksellinen kiistakenttä	25
3.1.1.	Karjalaisuuden heräämisen ensimmäiset merkit ja suomalaisten Karjala-harrastus	25
3.1.2.	Venäjän valtiovallan kulttuuripolitiikka	28
3.1.3.	Suomalaiset kulttuurivirikkeet 1906–1907	33
3.2.	Poliittinen taistelupaikka	37
3.2.1.	Suomalainen heimotyö Itä-Karjalassa 1917–1920	37
3.2.2.	Itä-Karjala Suomen virallisen politiikan ja propagandan kohteena	41
3.2.2.1.	Retkikuntapolitiikka	41
3.2.2.2.	Hallintoelinten toiminta	48
	Itä-Karjalan komitean tiedustelutoiminta	48
	Itä-Karjalan toimikunnan agitaatiotyö	50
	Itä-Karjalan toimituskunnan koulutyö vallatuilla alueilla	52
4.	Pakolaisuuden käynnistäneet tapahtumat	59
4.1.	Aunuksen poliittiset olot ja taloudellinen tila 1919–1920	59
4.2.	Neuvostovalan vakiintuminen Itä-Karjalassa ja 1921–22 kansannousu	62
5.	Pakolaiset	69
5.1.	Pakolaisten saapuminen ja heidän saamansa julkisuus	69
5.2.	Pakolaismäärän kehitys 1922–38	71
5.3.	Pakolaisten alueellinen tausta	74
5.4.	Pakolaisten yhteiskunnallinen tausta	81
6.	Pakolaisten avustaminen	87
6.1.	Pakolaisavun organisaatio	87
6.2.	Avustettavien määrä	91
6.3.	Avustusmuodot ja kustannukset	93
6.4.	Huoltolaitokset	96

6.4.1. Turkinsaaren pakolaisleiri ja Kymminlinnan huoltola	96
6.4.2. Maikkulan pakolaishuoltola	99
6.4.3. Huoltoloissa hoidettujen kokonaismäärä	102
6.5. Opetus- ja valistustoiminta	103
6.5.1. Opetuksen järjestäminen	103
6.5.2. Pakolaiset kansakouluissa	105
6.5.3. Pakolaiskoulut	106
6.5.4. Pakolaiset muissa oppilaitoksissa	108
6.6. Terveysten- ja sielunhoito	111
6.7. Heimojärjestöjen avustustoiminta	112
7. Pakolaiset ja suomalaiset	116
7.1. Poliittinen luottettavuus	116
7.2. Pakolaiset työelämässä	117
7.3. Pakolaiset ja julkisuus	119
8. Pakolaisuuden alueellisuus ja poliittisuus – vertailua	124
Summary	127
Lähteet	131

1. LÄHTÖKOHDAT

1.1. Katsaus aikaisempaan tutkimukseen

Kansainvälisessä elämässä pakolaiseksi määritetään juridisesti henkilö, joka maahan saavuttuaan pyytää turvapaikkaa pelätessään joutuvansa koti- tai entisessä oleskelumaassaan rotunsa, uskontonsa, kansallisuutensa tai tiettyyn yhteiskunnalliseen tai poliittiseen ryhmään kuulumisensa vuoksi vainotuksi. Pakolaiskysymyksestä puhuttaessa on kyse pakolaisten sijoittamisesta tai sopeuttamisesta uuteen elinympäristöön. Ensimmäisen maailmansodan aikaista yleiseurooppalaista ongelmaa kuvaa se, että silloin laskettiin pakolaisia olleen 5–7 miljoonaa henkeä.¹ Venäjältä lähinnä poliittisista syistä paenneita kutsuttiin valtiottomiksi pakolaisiksi. Suomeen tulleiden pakolaisten keskeiset kriteerit määritettiin vuonna 1921. Niiden mukaan pakolaisia olivat ensinnäkin ne ulkomaalaiset eli Venäjän ja muiden ulkomaiden alamaiset, jotka Venäjältä olivat paenneet turvaan Suomeen, toiseksi ne Suomen alamaiset, jotka passilla tai passitta ennen maaliskuuta 1917 vakinaisesti asuivat Venäjällä ja lopuksi ne Suomen alamaiset, jotka vuosina 1917 ja 1918 olivat menneet Venäjälle ja sieltä vuosina 1920 ja 1921 paenneet Suomeen.² Määrittelyn suorittamisajankohta aiheuttaa sen, että siitä puuttuvat vuoden 1921 lopulla ja vuoden 1922 kevättalvella Suomeen paenneet Neuvosto-Venäjän kansalaiset, lähinnä itäkarjalaiset.

Edellä mainittuun yleiseurooppalaiseen pakolaismäärään verrattuna Suomeen tuli vähän pakolaisia. Pakolaisten määrä ja heidän aiheuttamansa huolto-ongelma ovat tietysti tärkeitä, mutta pakolaisiin kytkeytyy myös kaksi aatteellis-poliittisesti tärkeää probleemaa, jotka tutkimusta ovat kiinnostaneet aiemminkin. Toinen liittyy olennaisesti Suomessa tehtyyn heimotyöhön. Voidaan perustellusti olettaa, että juuri pakolaisjoukko, erityisesti Itä-Karjalasta ja Inkeristä tulleet pakolaiset, oli se käytännön väline, jonka parissa heimotyötä tehneet järjestöt ja henkilöt saattoivat askarrella vielä senkin jälkeen kun pahin Suur-Suomi -kiihko olosuhteiden pakosta – esim. Neuvostoliiton aseman vakiintumisen vuoksi – väistyi taka-alalle. Se myös tarjosi mahdollisuuden jatkaa heimotyötä juuri heimolaisten keskuudessa. Sitähän varten järjestöt oli alun alkaen perustettu.³ Pakolaisten määrää ja laatua ei ole tutkittu aikaisemmin. Poikkeuksia ovat *Arvo Mannerin* kirjoitus Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistoluettelon alussa⁴ sekä tämän kirjoittajan väitöskirjassaan esittämät tiedot pakolaisista,⁵ jotka hyvin paljolti perustuivat juuri Mannerin kirjoitukseen.

Toinen tärkeä aatteellis-poliittinen kysymys, joka näyttää kytkeytyvän pakolaisiin on se, minkä vuoksi pakolaiset joutuivat jättämään kotiseutunsa. Jo pakolaisten määritys antaa aiheen kysyä, miksi Itä-Karjalasta Suomeen tulleita pakolaisia painostettiin tai miksi he ajattelivat joutuvansa painostuksen kohteeksi omassa maassaan. Pelkkä neuvostojärjestelmän toteuttami-

1. Waris 1956, s. 8–9.

2. VA, VPAKA, Keskuskanslian arkisto (I), Kiertokirjeet 1921–24 (Dc 1), kirje 23.7.1921.

3. Katso Nygård 1978, s. 16.

4. Arvo Manner, Valtion pakolaishuoltoa neljä vuosikymmentä, VA.

5. Nygård 1978, s. 94–101.

seen viittaaminen on liian ylimalkainen vastaus. Asian ydintä lähestytään silloin, kun todetaan, että Itä-Karjalassa muodossa tai toisessa tapahtuneet aseelliset yhteenotot aiheuttivat pakolaisuutta. Mutta edelleen on tingittava, miksi yhteenottoja syntyi. Vastausta perättäessä joudutaan kyllä palaamaan karjalaisten omaan kielteiseen asennoitumiseen itse Venäjää ja sittemmin sen uutta valtiostyettä kohtaan. Mutta miksi näin oli ei selviä, ellei kysyä, miten kielteinen asenne oli syntynyt. Pitänee olettaa, että mielialoja oli muokattukin tällaiselle asennoitumiselle suopeaksi. Missä laajuudessa tätä oli tehty ja miten siinä oli onnistuttu on jo keskustelemisen arvoinen asia. Keskustelu kiertyy lopulta kysymykseen siitä, millaisia muotoja noudattaen ja kenen toimesta ennen kaikkea Venäjän- ja sitten neuvostovastaista liikettä Itä-Karjalan alueella pyrittiin herättämään tai virkistämään.

Teoksessaan "Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922" Stacy Churchill tähdentää sitä, että vuosien 1917 ja 1920 välissä oli lähes puolueeton karjalaisten itsehallintopyrkimys. Se ei ollut hengeltään täysin suomalainen eikä venäläinen. Churchill kritikoi käsitystä, että tämä liike olisi ollut puhtaasti suomalaismielistä. Hän ei hyväksy päätelmää, johon sekä suomalaiset että neuvostoliittolaiset historioitsijat ovat tulleet.⁶ Churchill jopa kysyy, olisiko karjalainen partikularismi perustunut yksinkertaisesti talonpoikien perinteiseen taipumukseen vastustaa hallinnollista auktoriteettia. Hän käyttää suuntauksesta nimeä liike ja hylkää sen mahdollisuuden, että se olisi Suomesta johdetun toiminnan tulosta.⁷

Suomalaisten on ehkä ollut aiheellista korostaa täältä käsin Itä-Karjalaan ulottuneen vaikutuksen voimakkuutta. On ajateltu sinänsä aivan oikein, ettei jokin liike tai aatteellinen suuntaus synny itsestään vaan että sen tavalla tai toisella jokin aiheuttaa. Katset ovat kohdistuneet Vienan Karjalaisten Liittoon ja sen seuraajaan Karjalan Sivistyseuraan. *Voitto Setälä* on teoksessaan "Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944" tähdentänytkin juuri sitä, että syy tai ansio karjalaiskansallisen liikkeen syntyyn oli Suomessa toimineella vienankarjalaisella siirtokunnalla eli Vienan Karjalaisten Liitolla.⁸

Neuvostoliittolaiselle historioitsijalle suomalaisten tai laukkukauppaperinnettä jatkaneiden itäkarjalaisten, Suomessa oleskelevien henkilöiden osuuden tähdentäminen karjalaiskansallisen liikkeen synnyssä sopii hyvin. Sehän selittää vaivattomasti sen, että neuvostovaltaa vastustivat juuri karjalaisen yhteiskunnan yläluokka sekä sen Suomessa toimineet johtajat. Venäläinen *Holodkovskij* toteaaakin, että Karjalan sosiaaliset yläluokat – suurmaanomistajat ja kauppiat – näkivät neuvostot lokakuun 1917 vallankumouksen jälkeen luokkavihollisenaan ja halusivat irtautua Neuvosto-Venäjältä. Separatismiin synnyttämiseksi he käyttivät Holodkovskijn mielestä karjalaisten keskuudessa vuosikymmenien aikana muodostunutta ja suomalaisten kylvämää epäluottamusta ja kaunaa Venäjää kohtaan.⁹

Holodkovskij tähdentää Suomen pyrkineen anastamaan neuvostoalueita väkivalloin samanaikaisesti tukien ja lietsoen alueilla esiintyneitä separatistisia pyrkimyksiä.¹⁰ Eräs syy neuvostohistorioitsijan mielestä siihen, että suhteiden järjestäminen Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä oli vaikeampaa kuin esimerkiksi Neuvosto-Venäjän ja Baltian maiden kanssa, oli Suomen vaati-

6. Churchill 1970, s. 9.

7. Churchill 1970, s. 11–12.

8. Katso Setälä 1970, s. 42–43.

9. Holodkovskij 1978, s. 17–18.

10. Holodkovskij 1978, s. 175.

mus tiettyihin neuvostoalueisiin ja heimokansojen oikeuksien puolustaminen. Hänen mukaansa Itä-Karjalan separatistinen liike vaikutti paljon asiaan. Sen huomattava alkuunpanija oli Suomi, ja Suomi rahoitti sen kokonaan. Toisaalta Holodkovskij tähdentää kyllä sitäkin, että Suomen Itä-Karjalassa harjoittama propaganda ei saanut ihmeitä aikaan. Siksi separatistista Itä-Karjalan liikettä ei voida kokonaan tulkita sen tulokseksi. Hänen mielestään se perustui samoille seikoille kuin Ukrainan ja Gruusian vastaavat liikkeet: porvarillisten aineiden olemassaoloon. Nämä olivat neuvostovalan vihollisia ja yrittivät irtaantua sen vaikutuspiiristä.¹¹

Vaikka Holodkovskij selitys on hyvin yleinen, hänen omaksumaansa tulkintaan sisältyy toisaalta asian luonteen ja historiallisen todellisuuden korrektisti huomioon ottavia tosiseikkoja. Tämä koskee varsinkin Karjalan työkansan kommuunissa 1921 loppuvuodesta puhjennutta kapinaa sekä sitä, ettei yksi vapaaehtoinen järjestö voi parissa vuodessa luoda aatteellis-poliittista suuntausta. Holodkovskij toteaa nimittäin, että talonpoikien tyytymättömyys elintarvikkeiden luovutuspakkoon sekä tsaarin politiikasta ja olojen "tietoisesta" jälkeenjääneisyydestä syntynyt paikallinen nationalismi olivat syynä siihen, että jopa muutkin kuin porvarilliset ainekset liittyivät separatistiseen liikkeeseen. Karjalan separatistit halusivat irrottautua Venäjästä ei vain siksi, että se oli neuvostolainen vaan myös siksi, että se oli Venäjä. Separatistien tulkitseminen pelkästään neuvostovastaiseksi on hänen mielestään asian yksinkertaistamista. Sitä yrittivät käyttää hyväkseen sekä Pohjois-Venäjän hallitus että Suomi. Edellinen lietsoi siinä neuvostovastaista suuntausta ja yritti tukahduttaa venäläisvastaista ajatusta. Suomalaiset nationalistit lietsoivat ennen kaikkea venäläisvastaista asennetta, joka kohdistui myös venäläisiin valkoiisiin.¹²

1.2. Tehtävä

Itä-Karjalan poliittinen liikkehtiminen eri ilmenemismuotoineen ansaitsee yhäkin tutkimista. Pakolaiskysymys ei äkkiä katsoen tunnu liittyvän siihen lainkaan. Jos kuitenkin pohditaan kahta pakolaisongelman määrittelystä mieleen lähes oikopäätä johtuvaa kysymystä: mistä pakolaiset olivat lähtöisin ja miksi he pakenivat, joudutaan kyseistä liikettä koskeville ulottuvuuksille. On selvää, että pakolaisten tutkiminen voi valaista ongelmaa vain eräältä osin, mutta se voi tarjota konkreettista tietoa hyvin käsitteellisestä asiasta, jollainen jokin aatteellinen liike, esim. autonomialiike, itsenäisyysliike ja tässä yhteydessä myös neuvostovaltaa vastustava liike yleensä on.

Itä-Karjalan pakolaisten maantieteellistä ja sosiaalista taustaa analysoimalla saadaan tietoa näistä asioista. Kotinsa ja kotiseutunsa jättäneiden pakolaisten perusteella voidaan ainakin osaksi arvioida sitä väestöryhmää, joka ei uuteen poliittiseen tilanteeseen, siis lähinnä neuvosto-

11. Holodkovskij 1978, s. 175.

12. Holodkovskij 1978, s. 175.

valtaan, sopeutunut. Pakolaisjoukkoa tutkien voidaan päätellä ainakin arvionvaraisesti, näkivätkö muutkin kuin "Karjalan sosiaaliset yläluokat – suurmaanomistajat ja kauppiaat – neuvostoissa luokkaviihollisensa", kuten Holodkovskij väittää. Toisaalta aatehistoriassa on alettu etsiä yhteyksiä aatteellis-poliittisen ja taloudellis-sosiaalisen tason välillä. On alettu perätä yhä useammin myös sitä, onko jollakin aatteellis-poliittisella ilmiöllä sosiaalista ulottuvuutta ja luopua aikaisemmasta "innovaatioteoriasta", jonka mukaan aatteet levisivät suhteellisen autonomisina. On tullut tarve kysyä, mitkä sosiaaliset ryhmät eri aikoina ovat olleet aatteellisten ilmiöiden takana, siis: missä aatteet ovat syntyneet ja ketkä niitä ovat kannattaneet ja levittäneet.¹³

Itä-Karjalan tapahtumia ja myös pakolaisjoukkoa tutkittaessa ollaan tekemisissä ilmiön kanssa, joka pohjimmiltaan liittyy nationalismiin. Itä-Karjalan kehitys 1906–1922 oli eräiltä osin itäkarjalaisten suorittamaa etsintää oman tiensä löytämiseksi ja omien poliittisten instituutioiden muodostamiseksi. Se, että tämä toiminta oli suureksi osaksi hapuilevaa, puoleen jos toiseen suuntautuvaa, ei sitä mitätöi.

Jo suomalaista nationalismia tutkittaessa on ollut erityisen tarpeellista kiinnittää huomio talonpoikaisväestöön, koska maa teollistui suhteellisen myöhään. Talonpoikaisväestö säilytti pitkään osansa yhteiskunnan ylivoimaisesti suurimpana joskaan ei vaikutusvaltasimpana ryhmänä. Sitä ei voitu sivuuttaa kansalliselle liikkeelle tukea etsittäessä, mistä on osoituksena fenomaanijohtajien pyrkimys nojautua talonpoikaismaailmaan¹⁴ kielellis-kansallisia vaatimuksia perustellessaan ja julkisuuteen saattaessaan. Nationalismiin kohdistuneet tutkimukset osoittavat lähes yhtäpitävästi sen, että kansallisuusliikkeiden kehityksessä voidaan erottaa tiettyjä vaiheita sen mukaan, mikä sosiaalinen ryhmä on kulloinkin ollut sen takana. Aluksi sitä ovat kannattaneet suppeat älymystöpiirit, ja vasta myöhemmin kansallinen liike on saanut taakseen massat.¹⁵ Tutkimukset ovat osoittaneet, että nationalismi on usein levitetty kansankerrokseen ylhäältäpäin, että sen etenemissuunta on ollut keskustasta periferiaan.¹⁶ Liikkeen toisessa vaiheessa esimerkiksi Suomessa on kaupunkiväestön eri kerroksilla, porvaristolla yleensä, ollut hyvin voimakas osuus.¹⁷

Ratkaisevaa ja Itä-Karjalaa koskevan tutkimuksen kannalta keskeistä kuitenkin on selvittää juuri talonpoikaisluokan osuutta kansallisen liikkeen kehityksessä. Itä-Karjalan teollistuminen oli vielä monta kertaa vähäisempää kuin Suomen, ja itäkarjalainen yhteiskunta säilyi vuoteen 1917 saakka lähes primitiivisenä. Teollisen kehityksen viivästymisen vuoksi on aihetta olettaa, että se yhteiskuntaryhmä, joka kulki kansallispoliittisten harrastusten kärjessä, oli joko porvaristo tai talonpoikaisto tai molemmat, sillä varsinaista itäkarjalaista älymystöä tuskin oli siinä merkityksessä, mitä sillä esim. Suomessa ymmärretään. Setälä on jo viitannut siihen, mikä merkitys oli kauppiasryhmällä kansallisen liikkeen kehityksessä. Sen sijaan on selvittämättä, mikä oli talonpoikaisluokan osuus näissä pyrinnoissa. Pakolaisjoukon sosioekonominen koostumus antanee viitteitä siitä, mitkä yhteiskuntaryhmät eivät Itä-Karjalassa sopeutuneet uuteen poliittiseen järjestelmään eli neuvostovaltaan, siis mitkä ryhmät joutuivat Itä-Karjalasta syystä tai toisesta pakenemaan.

13. Soikkanen 1978, s. 69–71.

14. Alapuro 1973, s. 17–18.

15. Tästä ovat esimerkkinä mm. M. Hrochin (1968) ja Hans Kohnin (1955) tutkimukset, katso Jussila 1979, s. 18.

16. Tulokseen päätyi Carlton J. H. Hayes jo 1931; myös Jussila 1979, s. 18–19.

17. Jussila 1979, s. 19. Jussila tukeutuu tässä Pirkko Rommin tutkimukseen; katso Rommi THArk 28.

Tarkastelun lähtökohdiana on paitsi edellä mainittu itäkarjalaisen yhteiskunnan primitiivisyys myös se tosiasia, että Itä-Karjalan eri osat olivat vanhastaan erilaisessa yhteydessä Suomen kanssa. *Vienan Karjala* erosi selvästi *Aunuksen Karjalasta*. Edellisen sivistyksellinen ilmapiiri oli historiallisten syiden vuoksi lähellä rajan toisella puolella olevaa suomalaista maalaismiljöötä. Vienan Karjalan murre muistutti läheisesti itäsuomalaisia murteita. Aunuksen murre taas osoitti alueen hyvin pitkään olleen kosketuksissa Venäjän kanssa ja asukkaiden orientoituneen venäläisiin. Kielimiehet erottavatkin aunukselaismurteet varsinaisesta karjalaismurteesta.¹⁸ Merkittävää myös on, että Vienan Karjala ja Luoteis-Povenssa kävivät kauppaa Suomen kanssa, ja näiltä alueilta olivat lähtöisin mm. useimmat tunnetuista laukkukauppiaista.¹⁹ Muutamilla Suomen-puoleisilla pohjoisilla pitäjillä, esim. Suomussalmella, oli pitkäaikaiset sukulaissuhteet ja kaupallinen perinne Vienan Karjalan kanssa.²⁰

Jo nämä tosiasiat vaativat tarkastelemaan, mistä Itä-Karjalan osista pakolaiset olivat lähtöisin. Ne myös oikeuttavat katsomaan Suomesta Itä-Karjalaan suuntautunutta muodossa tai toisessa harjoitettua valistus- ja propagandatyötä uudesta näkökulmasta, ts. selvittämään ne alueet ja keskuskeskukset, joihin tällainen toiminta suunnattiin, harjoittipa sitä joko yksityinen järjestö tai valtion virallinen elin. Voidaanhan ainakin olettaa, että valistus- ja propagandatyön vaikutus näkyisi pakolaisluvuissa.

Itä-Karjalan poliittisen liikkeen syntyä ja kestoja koskeva selvitys voi tämän tutkimuksen painopisteen vuoksi jäädä konkreettisessa tarkastelussa vain osatekijäksi, sillä kuten sanottu ilmiö on niin monisäikeinen, että sen täydellinen selvitys vaatisi vähintään erikoistutkimuksen, jossa myös venäläisiä lähteitä laajasti hyödynnettäisiin. Pakolaiskysymys sinänsä on tutkimisen arvoisen ongelma. Edellä on jo käynyt ilmi, että siitä on kirjoitettu hyvin vähän ja että se eräitä Suomen maailmansotien välisen aatehistorian ilmiöitä selitettäessä on osoittautunut tärkeäksi seikaksi.

Pentti Haanpää kuvaa romaanissaan *Noitaympyrä* nuoren Pate Teikan vierailua vanhan pohjan jätkän Stonkin ja Itä-Karjalasta paenneen sotasaalisäijän luokse. Paitsi että kuvaus sotasaalisäijästä osoittaa pakolaishenkilön ilmiönä kiinnostaneen ajan ihmisiä Haanpään esittämät asiat tarjoavat mietittävävä tutkimukselliselta kannalta. Kirjalija kertoo:

”Sotasaalis-Äijä taasen oli sotasaalista, karjalainen, polseviikkia paossa. Ainakin niin uskottiin. Hän oli mykkytteen asti vaitelias. Hän istui kämpässä piippu hampaissa ja näytti erinomaisen vaivautuneelta toisten läheisyydessä. Jos joku koskettikaan hänen makuupaikkaansa, ärähti hän kuin koira . . . ”²¹

Haanpään äijä-kuvaukseen sisältyy varmaan paljon oleellista siitä mielentilasta, jossa pakolaiset joutuivat Suomessa olemaan. Haanpään tarjoama äijään liittyvä problematiikka ei jää tähän, sillä hän panee Pate Teikan ajattelemaan tämän kohtaloa seuraavaan tapaan:

”Mistä oloista hän on lähtenyt? Joku pieni taloko siellä Karjalan vaaroilla, peltotilkku, metsänriistaa, kalaa, sukulaisia ja kylänmiehiä? Ja sitten tuli myrsky. Hän ei alistunut uuteen aikaan ja se pyyhkäisi hänet tieltään kuin roskan, kulki kuin jyrä hänen ylitseen.

18. Esim. Leskinen 1956, kansilehdellä oleva kartta, johon murrealueiden rajat on merkitty. Aunukselaismurteiden ja varsinaisten karjalaismurteiden eteläraja kulkee Porajärven ja Mäntyselän kuntien etelärajaa pitkin. Mainittujen kuntien asukkaat puhuvat kuitenkin eteläkarjalaa, joka eroaa varsinaisista vienalaismurteista, esim. Virtaranta 1967, s. 8 oleva kartta.

19. Churchill 1970, s. 39–40. Esim. vuonna 1894 Vienassa retkeillyt I. K. Inha sanoo, ettei edes huomannut rajan ylitystä, Inha 1921, s. 150–151.

20. Kokko 1939, s. 242–243; Churchill 1970, s. 40; katso myös Virtaranta 1972, s. 11–13, 22.

21. Haanpää, Teokset 3, s. 70. Romaani *Noitaympyrä* ilmestyi ensi kerran 1931.

Uusi istuttaja oli heittänyt hänet kuin vahingollisen rikkaruohon juuriltaan. Tuossa hän nyt oli lyötynä, puhumattomana, yksin . . . ”²²

Lähtökohtaa ja kysymyksenasettelua tuskin voidaan hylätä. Jos Haanpään 1931 esittämiin kysymyksiin annetaan vastaukset, on asia esitetty jo monipuolisesti. Sotasaalisäijä itse antaa omalta osaltaan vastauksen kysymyksiin saatuaan jonkun verran lämmikettä Pate Teikan peltiastiasta. Hänen mielestään tsaarin aikana oli ollut puutteesta huolimatta hyvä olla Vienassa. Sai olla rauhassa ja kukin sai pitää omansa. Sota-ajan vuoksi äijä oli saanut olla kahdeksan vuotta sotapalveluksessa. Vallankumouksen oli odotettu tuovan rauhan mutta turhaan. Äijä oli saanut jatkaa sotapalvelustaan Judenitšin joukoissa. Judenitšin tappion ja hänen armeijansa hajottamisen jälkeen äijä oli paennut kotikyläänsä ja saanut olla rauhassa. Kun Karjala alkoi vapautua bolševikeista Suomen avulla, hän joutui mukaan, koska ei pitänyt eikä pidä heistä. He eivät anna toisen pitää mitään omaansa ja ovat jumalattomia. Mutta häviö tuli silläkin kertaa, ja oli paettava Suomeen. Oli ikävää, ihmiset vihamielisiä enimmäkseen. Oli kovaa, eikä Karjalaan uskaltanut palata. Oma velikin piti äijää vastavallankumouksellisena.²³

Ainakin sotasaalisäijän mutta varmaan monen muunkin pakolaisen osalta vaikuttimet sekä bolševikkeja vastaan nousemiseen että Suomeen pakenemiseen tuntuvat psykologisesti ja taloudellisesti sekä poliittisestikin riittävän. Entä sotasaalisäijän olo Suomessa. Haanpää tarjoaa siihenkin vastauksen. Hän nimittäin panee Pate Teikan mietiskelemään seuraavaan tapaan:

”Niin on elämä sinuakin riepottanut, äijä-paha. Se on tuonut sinut tänne Teerivaaran kämpälle. Saat kiittää jumalaisiasi, että yhtiön herroissa on isänmaallisuutta, heimoushenkeä, kommunistivihaa. . . Niin Lukuhullu-Täky sanoi, että puutavaramiehillämme oli erikoiset intressit Karjalaan, sen metsiin. Siksi tapahtui kansan nousu ja esiintyivät Suomen vapaaehtoiset. . . ”²⁴

Pate Teikan mielikuvissa liikkuneet vastaukset kelvannevat varmastikin monen sellaisen suhtautumisen malliksi, jota Itä-Karjalan pakolaisia kohtaan Suomessa osoitettiin. Yhtiön herrojen väitetyn asenteen lisäksi Haanpää antaa toisenkin kuvan puhuessaan muiden jätkien äijälle osoittamasta huomiosta. Sotasaalisäijää oli aluksi yritetty pilkata siitä, ettei tämä ollut turhaan yrittänyt, sillä olihan hän nyt katkerien jätkien mielestä päätynyt todelliseen porvarilliseen mallivaltioon, jossa sankaruus saattoi talvellakin joutua kuokan varteen. Mutta vähitellen pilkka oli lakannut, se oli kilpistynyt äijän täydelliseen vaitioloon ja siihen, että jätkien mielestä lyötyä ei enää kannattanut lyödä. Vanha ei heidän mielestään voinut oppia enää mitään edes Suomen talouspulan aikaisesta savottahommasta.²⁵

Haanpään kuvaukseen ei yksilötasolla liene paljoakaan lisättävää. Voinee tutkimusta palvel-la hyvinkin se, jos etsitään pakolaisia tutkimalla vastauksia seuraaviin kysymyksiin: **miksi** he lähtivät kotiseudultaan, **mikä** oli heidän **kotipaikkansa**, **millaisia** he olivat ja **miten** heidät Suomessa otettiin vastaan. Voidaan vielä kysyä mihin heitä ajateltiin käyttäen eli mitä heidän ajateltiin hyödyttävän. Haanpaan kysymykset ovat hyviä. Vastauksia on kuitenkin lähdeittävä hakemaan laajempaa joukkoa kuin yhtä sotasaalisäijää tutkien.

22. Haanpää, Teokset 3, s. 73.

23. Haanpää, Teokset 3, s. 76–77.

24. Haanpää, Teokset 3, s. 77.

25. Haanpää, Teokset 3, s. 70.

1.3. Tutkimusmenetelmä ja lähteet

Pääkysymyksiin, mistä pakolaiset olivat ja miksi he pakenivat, vastausta haettaessa käytetty menetelmä perustuu **vertailuun**. Suomalaisen Itä-Karjalaan tekemä valistus- ja propagandatyö selvitetään ensiksi. Tämä tarkoittaa sitä, että kuvataan ja eritellään lähinnä *Vienan Karjalaisten Liiton – Karjalan Sivistysseuran*, ja Suomen valtion Repolan ja Porajärven miehityksen yhteydessä järjestämien *Itä-Karjalan toimikunnan* ja *toimituskunnan* valistustyö. Huomio kiinnitetään erityisesti tämän työn alueelliseen ulottuvuuteen eli siihen, missä olivat valistustyön keskeiset vaikutuspisteet. Tämän seikan selvittäminen käy päinsä ainakin auttavasti Karjalan Sivistysseuran oman jäämistön sekä Itä-Karjalan siviilihallintoelinten arkistojen avulla. Vaikutuksen arviointiin käytetään myös mielialaraportteja ja muistelmakirjallisuutta. Tämän jälkeen selvitetään pakolaisjoukon alueellinen tausta. Työn mahdollistaa *Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistossa* (VA) oleva lähteistö, etenkin kortisto Suomessa 1930-luvulla asuneista pakolaisista. Kortisto on mitä ilmeisimmin laadittu pakolaisseurakunnan väestökirjanpidon perusteella (vrt. s. 74–75). Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistossa on lisäksi erilaisia luetteloita pakolaisista. Ne ovat syntyneet lähinnä *Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan* ja *Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan* työn aikana. Ne eivät ole täydellisiä, mutta yksityiskohtaisuutensa vuoksi tarjoavat mahdollisuuksia pakolaisten tarkkaan osittaiseen analyysiin. Lisäksi *Aunuksen pakolaisten avustuskomitealta* on jäänyt pakolaispäiväkirjoja, jotka sopivat samaan tarkoitukseen. Nämäkin ovat Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistossa.

Edellä mainittujen selvitysten jälkeen verrataan niitä paikkakuntia, joihin valistustyö suunnattiin, sellaisiin kuntiin, joista pakolaisia oli runsaimmin. Jos merkityksestä yhtenäisyyttä löytyy, voidaan päätellä, että asiat ovat ainakin voineet olla vaikutusyhteydessä keskenään. Perusteluna olettamukselle tarvinnee vain viitata siihen tosiasiaan, että se valistustyö, joka Itä-Karjalaan suunnattiin, ei ollut neuvostoystävällistä. Asiat eivät tietenkään ole näin yksinkertaisessa suhteessa toisiinsa. Tosiasiaa yhteys on huomattavasti moni-ilmeisempi, mutta jonkinlaisen analyttisen lähtökohdan kyseinen hypoteesi tarjoaa.

Eräs lähdekriittisesti merkityksellä seikka on, miten suuressa määrässä pakolaisjoukko edustaa Itä-Karjalan väestöä ja ennen kaikkea sen poliittista katsomusta. Kannattaa nimittäin huomata *Paavo Talvelan* muistelmissaan antama tieto. Vienan kapinan aikana silloinen majuri Talvela toimi retken loppuvaiheessa retkikunnan päällikkönä. Myöhemmin tehdyn ja lehdistölle tarkoitetun selostuksen mukaan retkikunnan perääntymisen yhteydessä evakuoitiin koko sotatoimialue, ja kaikkiaan joutui Talvelan mukaan sotatoimien päättyessä noin 15 000 pakolaista Suomen puolelle.²⁶

Talvelan esittämä käsitys tuntuisi tekevän täysin tyhjäksi yrityksen saada pakolaisten lähtöalueita tutkimalla jotain selkoa kansallispoliittisen liikkeen vaikutuskeskuksista. Jos kuitenkin ajatellaan retken organisaatiota ja sen sotilaallista järjestelyä, tilanne ei liene aivan yksiselitteinen. Ensinnäkin retki oli melko improvisoitu. Talvela toteaa itsekin, että metsäsisseihin kuului enintään 3 000 miestä, joista noin 500 oli suomalaisia vapaaehtoisia²⁷ ja että kapinan

26. Talvela 1976, s. 50.

27. Talvela 1976, s. 46, 49.

lopulla peräännyttäessä olosuhteet olivat vaikeat joskaan varsinaista katastrofia ei päässyt syntymään.²⁸

Komentajan esittämiä käsityksiä mielessä pitäen voidaankin kysyä, miten tehokas sotilashallinnollinen organisaatio saattoi olla pari kuukautta kestäneen retken aikana ja miten tehokkaasti evakuointi pystyttiin hoitamaan. Tuntuisi siltä, että "evakuoiminen" merkitsisi samaa kuin sotilasjohdon antama käsky lähteä evakkoon. Ei tunnu uskottavalta, että käskyn noudattamista olisi pystytty kovin hyvin valvomaan, puhumattakaan siitä, että asukkaat olisi sotilaiden avustuksella ja välinein todella evakuoitu. Jää siis evakuoida-sanan käyttämisestä huolimatta mieleen käsitys, että lähtijät olivat vapaaehtoisia, he halusivat lähteä. Tuskin senhetkisessä tilanteessa ketään pystyttiin tai edes yritettiin pakottaa. Näin ollen pakolaisten kotipaikan selvittäminen merkitsee varauksin myös sen seikan osoittamista, millä alueilla bolsevismia vastustava suunta oli vahva. Tapahtumat osoittavat myös, ettei Suomi valtiona houkutelut eikä Neuvostovenäjä virallisesti vaatinut itäkarjalaisia poistumaan maasta.

Pakolaisten aiheuttaman avustusongelman selvittäminen tapahtuu pääasiassa Valtion pakolaisavustuskeskuksen asiakirjajäämistön perusteella, koska tämä elin vuodesta 1922 lähtien vastasi pakolaisten aineellisesta ja henkisestä avustamisesta. Siltä osin kuin yksityiset järjestöt asiaan ottivat osaa on niiden toiminnan tutkiminen suoritettu mahdollisuuksien mukaan niiden oman asiakirja-aineiston perusteella. Pakolaiskysymykseen liittyneitä poliittisia asioita selostettaessa on jouduttu turvautumaan lähinnä kirjallisuuteen. Itä-Karjalan eri kunnista saatavien väestö- ym. tietojen osalta on ollut pakko tyytyä osin hyvinkin vanhaan kirjallisuuteen. Jonkin verran uutta arkistopohjaista tietoa voidaan myös esittää. Suomalaisten suhtautumista pakolaisiin ja pakolaisuuteen on selvitetty lehtien ja muun julkisuuteen tarkoitetun materiaalin avulla.

---

28. Talvela 1976, s. 50.

2. ITÄ-KARJALA JA SEN VARHAISIMMAT YHTEYDET SUOMEEN

2.1. Alue ja väestö

Itä-Karjala -nimitys tässä tutkimuksessa käytetyssä merkityksessä esiintyy ensimmäistä kertaa *Th. Homénin* muiden suomalaisten tutkijain avustamana toimittamassa teoksessa *Itä-Karjala ja Kuollan Lappi* (1918). Tarton rauhansopimuksessa käytetään Itä-Karjala -termiä järjestelmällisesti merkitsemään Suomen itärajan takaista Karjalaa. Rauhansopimus vakiinnutti käsitteen Suomen kieleen.¹ Ennen *Karjalan työkansan kommuunin* perustamista 1920 käsite Itä-Karjala oli maantieteellisesti sikäli epäselvä, että se voitiin rajata eri tavoin sen mukaan, pidettiinkö perusteena hallinnollisia, kansallisia vain maantieteellisiä seikkoja. Hallinnolliseen Itä-Karjalaan kuuluivat Aunuksen, Petroskoin ja Poventsan kihlakunnat Aunuksen kuvernementista sekä Arkangelin kuvernementin Kemin kihlakunta. Aunuksen kihlakuntaan kuuluivat seuraavat kunnat: Njekkula, Vaašeni, Mäntysova, Riipuskala, Kotkatjärvi, Keskotjärvi, Vitele, Vieljärvi ja Tulemajärvi. Petroskoin kihlakuntaan kuuluivat Ostretšinin, Soutjärven, Latvian, Pyhäjärven, Suojun, Jalguban, Säämäjärven, Munjärven, Kontupohjan, Tepenitsan, Suurlahden ja Tulvojan kunnat. Poventsan kihlakunta käsitti Rimskajan, Danilovan, Petrovska-Jamin, Sungun, Mäntyselän, Paatenen, Porajärven, Repolan, Rukajärven ja Lintujärven kunnat. Kemin kihlakunta taas sisälsi Njuhtsan, Kolesman, Lapinan, Tunkuan, Suikujärven, Sorokan, Suikun, Voijärven, Usmanan, Paanajärven, Jyskyjärven, Kontokin, Vuokkiniemen, Uhtuan, Ponkaman, Pistojärven, Vitsataipaleen, Kiestingin, Kierettin, Oulangan, Koudan ja Kantalahden kunnat sekä Solovetskin luostarin.²

Koko mainitut kunnat käsittävä alue ei kuitenkaan ollut karjalaisten asuttama vaan kieliraja kulki hallinnollista rajaa lännempänä. Sen itäpuolelle jäivät Aunuksen kihlakunnasta Njekkulan ja Vaašenin eteläpuoliset osat ja Mäntysova, Petroskoin kihlakunnan Ostretšini, Petroskoi, Latvian eteläosa, Suojun ja Kontupohjan itäosat, Suurlahti ja Tulvoja, Poventsan kihlakunnasta Sunku, Rimskaja, Danilova ja Petrovska-Jam sekä Kemin kihlakunnasta Njuhtsa ja Kolesma, Sorokan, Suikun ja Ponkaman itäosat, Kemri ja Suma, Kierettin puolisko sekä tiheimmin asuttu itäosa Koudasta ja Kantalahdesta.³ Maantieteellisesti Itä-Karjala jaettiin Vienaan ja Aunuksen Karjalaan, jolloin edelliseen kuului Kemin kihlakunta pois luettuna Njuhtsa, osia Kolesman ja Lapinan kunnasta sekä Suman kauppala. Aunuksen Karjalaan taas kuuluivat Aunuksen, Petroskoin ja Poventsan kihlakunnat lukuun ottamatta Petrovska-Jamia, Danilovaa ja Rimskajaa.⁴ Tämän tutkimuksen kannalta kieliraja on tärkeämpi Itä-Karjalan alueen kriteeri kuin luonnonhistoriallinen tai hallinnollinen. Hallinnollinen jaotus on kuitenkin oleellinen siksi, että esim. kaikki kirjallisuudessa esiintyvät väestötillastot yms. on tehty hallinnollisen jaotuksen mukaisesti. Hyvin mielellään puhutaan myös Pohjois-Aunuksesta Aunuksen eteläosan maatalousalueen ja pohjoisosan erottamiseksi. Kannattaa tuoda esiin *Lauri Letonmäen* käyttämä käsite *Uhtuan Karjala*, johon pohjoisen Itä-Karjalan karjalaisalueiden lisäksi kuuluivat Repola, Porajärvi, Rukajärvi, Seesjärvi ja Tunkua. Kieli, talous, maantiede ja historia yhdistävät alueen osat kokonaisuudeksi.⁵

1. Jääskeläinen 1961, s. 2–3.

2. Homén 1918, s. 81; Härkönen 1920, s. 102–107; Jääskeläinen 1961, s. 3.

3. Keynäs 1921; Jääskeläinen 1961, s. 3.

4. Härkönen 1920, s. 102, 105.

5. Letonmäki 1931, s. 117–118.

Vuosien 1897–1905 väestötilastojen mukaan Itä-Karjalan alueella asui 78 500 karjalaista, vuonna 1908 heitä oli jo 114 000 henkeä, mutta levottomien olojen jälkeen vuodelta 1920 olevan väestötilaston mukaan karjalaisia oli vähää vaille 90 000 henkeä (89 051).⁶ Nämä karjalaisväestön eli suomensukuisen väestön kokonaismäärää kuvaavat luvut eivät kerro alueen eri osien väestöllisistä suhteista. Aivan tarkkoja lukuja varsinkaan tehtävän kannalta oleelliselta ajalta, eli v. 1919–1920, on mahdoton saada, mutta sellaiset tiedot, jotka kelpaavat edes karkeiskuvan antamiseen suomensukuisen väestön osuudesta Itä-Karjalan eri osissa, riittänevät. Tärkeää on tietää, missä karjalainen väestö oli dominoivassa asemassa ja missä ei. Tämän osoittamiseksi kelvannevat tutkimusjaksoa vanhemmatkin luvut, koska väestölliset suhteet eivät voineet ennen neuvostovallan toteuttamista Itä-Karjalassa muuttua kovinkaan mullistavasti. Seuraavassa esitetään ensiksi vuoden 1897 väestölaskun mukainen kihlakunnittainen tilasto, joka osoittaa väentiheyden, väestön jakautumisen maaseudulle ja kaupunkeihin sekä suomensukuisen väestön osuuden koko väestöstä.⁷

Kihlakunta	Väentiheys as/km ²	Asukkaita				Yhteensä lm	Suomensukuisen väestön osuus	
		Kaupungeissa		Maaseudulla			lm	%
		lm	%	lm	%			
Aunus	4.2	1 246	3.1	38 744	96.9	39 990	72.8	
Petroskoi	4.2	12 522	15.8	67 190	84.2	79 712	32.3	
Poventsa	0.6	1 294	4.9	25 087	95.1	26 381	50.4	
Kemi	0.6	2 447	6.9	32 945	93.1	35 392	54.9	
	1.4	17 509	9.6	163 966	90.4	181 475	48.3	

Väentiheys Itä-Karjalassa oli pieni. Suomen puolella sitä vastasi silloisen Oulun laajan läänin väentiheys. Etenkin Poventsan ja Kemin kihlakunnat olivat erittäin harvaan asuttuja. Suomensukuisten osuus väestöstä näyttää vaihdelleen eri kihlakunnissa melkoisesti. Kemin kihlakunnan eli Vienan Karjalan osuus tuntuu yllättävän pieneltä. Selitys on se, että kihlakuntaan kuuluivat Kemin kaupunki, Suman kauppala, Kannanlahden, Koudan, Kierettin, Ponkaman, Sorokan, Lapinan, Koleshman ja Njuhtsan kunnat, joiden väestö oli lähes täysin venäläistä. Petroskoin kihlakunnan suomensukuisen väestön osuutta pienentää ennen kaikkea Petroskoin kaupungin 5 000 henkeä käsittävä venäläinen väestö. Väärinkäsitysten välttämiseksi on syytä huomauttaa, että Itä-Karjalan suomensukuinen väestö oli lähes yksinomaan karjalaista (43.3 %). Siihen kuului kuitenkin jonkin verran vepsäläisiä (4.0 %) ja suomalaisia (1 %). Vuoteen 1908 mennessä asutustiheys oli muuttunut eniten Petroskoin kihlakunnassa (4.2 → 6.2)⁸

Kihlakunnan tarkkuudella esitetyt väestötiedot auttavat kyllä muodostamaan jonkinlaisen kuvan Itä-Karjalan eri osien väestöstä ja suomensukuisen väestön osuudesta. Pakolaisten lähtöpaikkakuntia yhtäältä ja suomalaisten Itä-Karjalan kyliin ja pitäjiin suuntaamaa valistustyötä toisaalta ajatellen kihlakunnittainen jako ei kuitenkaan riitä. Kuntakohtaisia tietoja onkin saatavissa 1900-luvun ensimmäisen kymmenluvun aikana kootuista tiedoista, jotka *Onni Lönnroth* on esittänyt Itä-Karjala ja Kuollan Lappi -teoksessa. Lönnroth on koonnut myös tietoja väestön

6. Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 42.

7. Seuraavassa esitetyt luvut on saatu Lönnroth, 1918, s. 159–164; Härkönen 1920, s. 104–117; apuna käytetty myös *Ervasti* 1889, s. 296–297, 306–330.

8. Kehitystä karjalaisen väestön osalta katso *Ervasti* 1889, s. 302–306.

kansallisuussuhteista kussakin kunnassa. Luvut eivät kerro tilannetta vallankumouksen jälkeiseltä ajalta, mutta antanevat viitteitä väestön kansallisesta ryhmittymisestä Itä-Karjalan alueella.

Kihlakunta	Kunta	Kansallisuus	Väkiluku	Vuosi
Aunus	Aunus (kaup)	karjalaisia , 500 venäläistä	2 137	1908
	Tulemajärvi	karjalaisia	3 250	1905
	Vieljärvi	karjalaisia	5 344	1902
	Vitele	karjalaisia	5 694	1905
	Keskotjärvi-Kotkatjärvi	karjalaisia	3 466	1902
	Riipuskala	karjalaisia	6 316	1902
	Vaašeni	1/2 venäläisiä; 1/2 vepsäläisiä	6 109	1902
	Njekkula	karjalaisia; pieni osa venäläisiä	7 312	1905
	Mäntysova	suurin osa venäläisiä	5 334	1905
Petroskoi	Petroskoi (kaup)	venäläisiä, pieni osa karjalaisia	15 041	1908
	Munjärvi	karjalaisia, vepsäläisiä	6 342	1905
	Kontupohja	venäläisiä, karjalaisia	8 349	1902
	Suurlahti-Tepenitsa	venäläisiä	11 228	1902
	Tulvoja	venäläisiä	12 026	1902
	Säämäjärvi	karjalaisia	7 457	1902
	Suoju-Jalguba	venäläisiä, pieni osa karjalaisia	7 807	1902
	Pyhäjärvi	karjalaisia, osa vepsäläisiä	3 682	1902
	Latva	venäläisiä, osa vepsäläisiä	6 249	1902
Soutjärvi	vepsäläisiä	9 509	1902	
Ostretšhini	venäläisiä	3 309	1902	
Poventsä	Poventsä (kaup)	venäläisiä	1 563	1908
	Rukajärvi	karjalaisia	2 229	1905
	Repola	karjalaisia	2 116	1905
	Paatene	karjalaisia	4 084	1905
	Petrovska-Jam	venäläisiä	2 716	1902
	Porajärvi-Lintujärvi	karjalaisia	2 333	1905
	Mäntyselkä	karjalaisia	4 087	1905
	Danilova	venäläisiä	1 869	1902
	Sunku	venäläisiä	7 537	1902
Rimskaja	venäläisiä	940	1902	

Osoituksena siitä, että väkiluku Itä-Karjalan alueella vaihteli vuodesta 1908 vuoteen 1919 täysin eri tavalla mainittakoon, että Tulemajärvellä oli vuonna 1919 asukkaita noin 3000⁹ ja Porajärvellä hieman yli 2600.¹⁰ Edellisen kunnan väestö oli siis suorastaan pienentynyt ja jälkimmäinen taas lisääntynyt vuosien 1905–1908 väkilukuihin verrattuna. Väestön kansallisuussuhteet eivät olleet sanottavastikaan muuttuneet.

9. Tiedot perustuvat Aunuksen väliaikaisen hoitokunnan keräämiin tietoihin, SA, Aunuksen väliaikainen hoitokunta, Kuntien ja seurakuntien asukasluetteloita, . . . (206). Luettelo Tulemajärven kunnan asukkaista.

10. Tiedot käyvät ilmi eräästä Porajärven pitäjänkokouksen pöytäkirjasta, VA, UM 11, A I (Kansalaiskokoukset ja maakuntapäivät), 2 (Itäkarjalaisten adresseja, pöytäkirjoja v:lta 1919, alkuperäisiä). Porajärven ko. pitäjänkokous 6.6.1919.

Kemin kihlakunta	Väkiluku	Kansallisuudeltaan
Kemi (kaup)	2 870	364 karjalaista, loput venäläisiä
Suma (kauppala)	1 427	219 " " "
Kantalahti	586	121 " " "
Kouta	713	94 " " "
Kieretti	1 089	584 " " "
Oulanka	1 906	karjalaisia
Kiestinki	3 586	"
Vitsataipale	912	"
Pistojärvi	1 308	"
Vuokkiniemi	3 525	"
Uhtua	3 005	"
Paanajärvi	1 066	"
Ponkama	1 892	326 karjalaista, loput venäläisiä
Usmana	555	karjalaisia
Kontokki	1 872	"
Jyskyjärvi	1 734	"
Tunkua	2 286	"
Voijärvi	1 052	"
Suiku	1 844	"
Suikujärvi	1 075	"
Sorokka	3 406	614 karjalaista, loput venäläisiä
Lapina	1 471	venäläisiä
Koleshma	1 034	"
Njuhtša	2 018	"

Muutama venäläinen tai lähes kokonaan venäläinen kunta pois lukien Vienan Karjala, Kemin kihlakunta, oli karjalaista seutua samoin kuin Aunuksen kihlakunta Aunuksen kaupunkia ja Vaasenin kuntaa lukuun ottamatta. Petroskoin ja Poventsan kihlakunnat olivat jo selvemmin kaksijakoisia. Niissä oli sekä karjalaisen (tai vepsäläisen) että venäläisen väestön osuus huomattava. Mutta näilläkin alueilla yksityisissä kunnissa ei ollut kansallisuudeltaan erilaista väestöä muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Kunnat olivat joko karjalaisia tai venäläisiä. Kieliraja ei halkaissut kovinkaan monta kuntaa.

Luvut osoittavat myös muutamia suuret karjalaisen asutuksen keskuskeskukset sekä Vienan että Aunuksen Karjalassa. Vienassa tällaisia olivat ennen muita Kiestinki, Vuokkiniemi, Uhtua ja Tunkua sekä Kontokki, Jyskyjärvi ja Suiku. Aunuksen Karjalan suuret kunnat olivat Njekkula, Riipuskala, Vitele, Vieljärvi, Tulemajärvi, Munjärvi, Säämjärvi, Rukajärvi, Repola, Paatene, Porajärvi ja Mäntyselkä.

Lauri Letonmäen vallankumouksen jälkeiseltä ajalta (1920) julkaisemat tiedot osoittavat, ettei tilanne kyseiseen ajankohtaan tultaessa paljon muuttunut. Letonmäen käyttämän kansallisuustilaston mukaan Itä-Karjalassa oli vähän yli 210 000 asukasta, josta noin 43 % oli karjalaisia (n. 90 000), aivan pieni osa suomalaisia ja yli puolet venäläisiä. Letonmäen käyttämät numerot osoittavat myös, että karjalainen väestö oli ennen kaikkea maaseutuväestöä, sillä sen osuus kaupunkien väkiluvusta oli vain vajaa 5 %, mutta maaseudun väkiluvusta noin 52 %. Uudelleen suoritettun hallinnollisen kihlakunnanjaon mukaisissa Uhtuan ja Paatene sekä Aunuksen kihlakunnissa, jotka vastasivat suurinpiirtein Vienan Karjalan sekä pohjoisen ja läntisen Aunuksen aluetta, oli lähes täysin karjalainen väestö. Yleensä voidaan sanoa Itä-Karjalan maaseudun lukuun ottamatta Pudosin ja Poventsan kihlakuntia ja muutamia yksittäisiä kuntia olleen vielä täysin

karjalaisia, mutta kaupunkien ja rautatiekeskusten suurimmaksi osaksi venäläisiä.¹¹ Eräissä Itä-Karjalaa koskevassa muistiossa, jonka laati maisteri A.O. Väisänen, todetaan venäläisen väestön tuntuvana aineksena jo 1918 olleen virkamiehistön, opettajien, pappien, kauppiaiden ja liikkuvan tehdastyöväestön.¹²

Itäkarjalaisten sivistystasosta ja elinkeinorakenteesta vallankumousvuosia välittömästi edeltäneeltä ajalta viitteellisiä tietoja antavat numerot, jotka on esitetty *Suomen suku* -teoksessa ja jotka perustuvat vuoden 1897 tilastoihin. Teoksessa väestöä ei kuitenkaan jaotella asuinpaikan mukaan, vaan puhutaan karjalaisesta väestöstä kokonaisuutena. Tiedot viittaavat siihen, että karjalaisen ja samalla itäkarjalaisen väestön yhteiskunnallis-sivistyksellinen tila oli ainakin 1900-luvulle tultaessa melko primitiivinen, sillä väestöstä oli lukutaitoisia vain 16.11 %. Eroa oli kreikkalaiskatolisen ja luterilaisen väestön välillä. Jälkimmäisen väestönsosan lukutaitoisuusprosentti oli 47.25, mutta heidän osuutensa Itä-Karjalan väestöstä oli vain noin 1 %. Kreikkalaiskatolisesta karjalaisväestöstä vain 16.10 % osasi lukea.¹³ Letonmäen mukaan Itä-Karjalan karjalais-vepsäläisen väestön lukutaitoisuusprosentti oli 1913 12.9¹⁴

Väestön elinkeinorakenteen vanhakantaisuutta taas kuvanee se, että karjalaisesta väestöstä sai vuonna 1897 toimeentulonsa maanviljelyksestä sivuelinkeinoineen 90.76 % ja metsästyksestä ja kalastuksesta vajaa 1 %. Jäljelle jäävä yli 8 % hankki toimeentulonsa jotakin muuta elinkeinoa harjoittaen, tai sillä ei ollut mitään sellaista, pääasiallista elannon hankkimistapaa,¹⁵ joka olisi hyväskytty tilastoitavaksi.

2.2. Itä-Karjalan vanhemmat poliittiset ja yhteiskunnalliset olot

Tehtävän kannalta oleellimmat asutus- ja väkilukutiedot esitettiin jo edellä. Historiallisen taustan kuvaus onkin syytä rajoittaa koskemaan varhaisemmalta kaudelta vain niitä tapahtumia, jotka ovat pysyvimmän vaikuttaneet itäkarjalaiseen kansaan ja yhteiskuntaan sekä vaiheita, joissa suomalaiset ja itäkarjalaiset joutuivat kosketuksiin toistensa kanssa.

Jo 700-luvulla Karjala nousi kansainvälisen kaupan – lähinnä turkisten – hankinta-alueeksi ja tähän talousmuotoon – pyyntiin – olivat erikoistuneet Virosta, Varsinais-Suomesta ja Hämeestä Laatokan alueelle saapuneet asukkaat.¹⁶ Tämä uusi turkiskaupan välittäjäryhmä menestyi hyvin ja levisi Olhavanjoen itäpuolelle, Syvärille ja Aunukseen.¹⁷ Muinaiskarjalaisten mieli kiintyi sangen varhain myös Vianmeren rannikkoon. Vanha karjalaisten eränkävijöiden reitti johti Laatokasta Pyhäjärven, Oriveden ja Pielisjärven kautta Lieksanjokea ja Vianan Kemijokea myöten Vianmerelle.¹⁸ Suolan valmistaminen merivedestä edellytti oleskelua rannikolla, ja

11. Letonmäki 1925, s. 123; myös Letonmäki 1931, s. 74.

12. VA, UM 11, H (Itä-Karjalaa koskevia memorandumuja . . .), 8 (A.O. Väisänen, Itä-Karjalan kysymys. Edellytykset Suomen uuden itärajan luonnollisimmalle ratkaisulle).

13. Karjalainen 1926, s. 110.

14. Letonmäki 1931, s. 91.

15. Karjalainen 1926, s. 111.

16. Tallgren 1938, s. 14; nykyisestä asuttamisteoriasta Huurre 1979, s. 169–170.

17. Tallgren 1938, s. 14; katso myös Huurre 1979, s. 221.

18. Jaakko Teitin valitusluetteilo . . . s. 154–155; Jaakkola 1935, s. 290; Lappalainen 1970, s. 58–59; Julku 1967, s. 66, 70–74, 77.

siksi syntyi pysyvä asutus Kantalahteen, Vienan Kemiin sekä Sorokan ja Suman ympäristöön.¹⁹ Karjala joutui 1200-luvulla yhä tiukkenevan Novgorodin ja Ruotsin välisen kilpailun kohteeksi, ja Pähkinäsaaren rauhan perusteella alue jaettiin kahteen osaan. Itäosa erotettiin Suomen puoleisesta Karjalasta, ja se jäi pysyvän, idästä päin tulevan vaikutuksen valtaan.²⁰ Tapahtuma merkitsi myös kreikkalaiskatolisen kirkon vakiintumista alueelle, ja uuden uskon turvaajaksi ja levittäjäksi muodostui luostarilaitos.²¹

Kun Ruotsi alkoi ulottaa valtaansa Suomenlahden eteläpuolelle 1500-luvun jälkipuoliskolla, kansainvälinen suurpolitiikka kosketti uudelleen Karjalaa. Juhana III:n mukaan Käkisalmen lääni, joka käsitti Vatjan viidenneksen pohjoisosan, ulottui Vienanmereen ja Jäämereen saakka. Hän käskikin rauhanneuvottelijoita pitämään kiinni Vienan Karjalasta ja Kuollasta. Täysinän rauhassa 1595 Ruotsi joutui kuitenkin tinkimään vaatimuksistaan. Käkisalmi jäi Venäjälle, mutta raja vedettiin Varangin vuonoon.²² 1500-luvun jälkipuoliskolla pohjoispohjalaiset ja itärajan takaiset naapurit olivat olleet sotaisten ryöstö- ja hävitysretkien välityksellä kosketuksissa toisensa kanssa. Pohjalaiset talonpoikaisjoukot tunkeutuivat useita kertoja rajan yli ja rajan takaa maksettiin samoin mitoin. Kaarle IX:n aikana Ruotsin valtiovalta päätti aseellisen retkikunnan avulla varmistaa Vienanmeren rannikon ja Kuolansuun saannin, mutta kun Ruotsi käänsi politiikkansa painopisteen ja alkoi tavoitella Itämeren herruutta, Itä-Karjala jäi poliittisesti periferiaan ja lopullisesti Venäjälle. Stolbovan rauhan jälkeen kiisteltiin kuitenkin Käkisalmen läänin rajoista, ja erityisiä ristiriitoja aiheuttivat Porajärvi ja Repola.²³ Nekin jäivät Venäjän puolelle. Stolbovan rauhan jälkeen loppuivat myös pohjoisessa rajan ylittäneet hävitysretket ja itäkarjalaisille koitti rauhallinen ajanjakso.²⁴

Rauha ulkopoliittisella tasolla ei parantanut itäkarjalaisten oloja suurestikaan, sillä sota- väenoto, katovuodet ja verot rasittivat kansaa. Myös uskonnolliset ristiriidat heijastuivat alueelle. Solovetskin luostari, josta oli jo varhain tullut Itä-Karjalan sekä uskonnollinen että poliittinen mahtitekijä, kieltäytyi taipumasta patriarkka Nikonin suorittamaan kirkollisten kirjojen uudistamiseen. Vaikka luostari väkivalloin alistettiin, vanhauskoiset jatkoivat vastustustaan tämänkin jälkeen.²⁵ Aunuksen karjalaisille oli merkityksestä se, että alueelle perustettiin tehtaita, joiden ylläpito jäi asukkaiden rasitukseksi. Talonpojat joutuivat suorittamaan henkiveronsa tehdastyöllä. Koveneva työvelvollisuus synnytti levottomuuksia, jopa avointa vastarintaa, joka kuitenkin kukistettiin. Aunuksen kaupungin lisäksi, joka perustettiin jo 1649, Itä-Karjalan muut kaupungit – Petroskoi, Poventsa, Lotinanpelto ja Kemi – syntyivät 1700-luvulla.²⁶ Ne olivat venäläisiä keskuksia, joissa karjalaisen väestön osuus oli mitätön.²⁷ Kaupunki- ja myöhemmin teollisuusväestö alkoi keskittyä venäläiselle alueelle, ei karjalaisen asutuksen piiriin.

Kirkon ja valtion voimakas ote määräsi myös Itä-Karjalan yhteiskunnalliset olot. Maorjuus ei tosin levinnyt Itä-Karjalaan kuten muualle Venäjälle. Ennen 1700-luvun maareformeja talon-

19. Rosén 1938, s. 46–47.

20. Kirkinen 1963, s. 82–87, 101–102.

21. Ahtia 1910, s. 184–195; Kirkinen 1963, s. 108–115.

22. Kirkinen 1976, s. 117–118, 124–125, 136–137, 198–199.

23. Kirkinen 1976, s. 249–252, 284–287; taisteluista pohjan perillä Tawaststjerna 1929, s. 267–298; katso myös Laati 1938, s. 71.

24. Kirkinen 1976, s. 295.

25. Ahtia 1910, s. 205–206.

26. Katso esim. Ahtia 1910, s. 201; Letonmäki 1931, s. 7, 33–34.

27. Katso Letonmäki 1925, s. 47.

pojat olivat henkilökohtaisesti vapaita ja omistivat maansa. Solovetskin luostarille kuului Vienassa kuitenkin suuria maa-alueita,²⁸ joilla asuvat talonpojat olivat luostarinsa alustalaisia, mutta heidän asemansa oli parempi kuin aateliston maaorjien. 1700-luvun reformeissa siirrettiin kaikki talonpoikien maat valtiolle kuten myös Solovetskin luostarin omistukset.²⁹

Siten maaorjuuden lakkauttaminen Venäjällä Aleksanteri II:n aikana ei paljon muuttanut tilannetta Itä-Karjalassa. Osa maista joutui kyläkunnille (mir), siis talonpoikien yhteiseen käyttöön. Kemin kihlakunnassa, siis Vienan Karjalassa lähes kaikki maa jäi valtiolle. Vuoden 1917 vallankumous kohtasikin Itä-Karjalan kansan kyläyhteisöissään harjoittamassa maanviljelystä ja karjanhoitoa niiden alkuperäisessä muodossa ja lähes samoin välinein kuin heidän esi-isänsä olivat tehneet jo satoja vuosia aikaisemmin.

Yksinkertaiset elintavat säilyttivät nimittäin vanhanaikaista perhe- ja sukulaitosta itäkarjalaisessa yhteiskunnassa varsin pitkään. *Itkonen* tähdentää, että nämä yhteiskunnan perustyyppit säilyivät jopa 1920-luvulle saakka. Oli paljon kyliä, joissa perhekuunta ja suku olivat eläneet samassa kylässä ylimuistoisista ajoista. Saman katon alla asuvia suurperheitä, joissa oli 30–40 jäsentä, tavattiin vielä 1920-luvulla ainakin Pohjois-Vienan kylissä.³⁰ Yhteiskuntajärjestelmän peruspiirteisiin ja talousmuotoon kuului, että viljelty maa kuului kyläkunnalle, joka jakoi sen eri talojen kesken. Viljelty maa tasattiin jaossa kaikkien kylän miespuolisten asukkaiden kesken. Siksi suuri miesten lukumäärä perheessä oli talon onni, ja varakkaat talot jopa ottivat orpo-poikia mieslukunsa täydennykseksi. Petroskoin ja Poventsan kihlakunnissa talonpojilla oli maaosuuteensa laajemmat oikeudet. Jokainen talonpoika sai pitää viljelemänsä alueen. Hänkään ei kuitenkaan voinut sanoa viljeltyä maata omakseen. Valtio omisti metsät kyläkuntien yhteismetsiä lukuun ottamatta.³¹ Yksityisellä maanomistuksella ei koko Itä-Karjalan alueella ollut merkitystä Petroskoin kihlakunnan ulkopuolella. Asian osoittavat maanomistusoloista ennen vallankumousvuosia kertovat luvut:³²

Kyläyhteisöt	noin 2	miljoonaa desjatiinaa ^x	
Yksityiset	0.02	“	“
Kirkko ja luostarit	0.01	“	“
Kaupungit	0.05	“	“
Valtio	10	“	“

^x desjatiina = vähän toista hehtaaria

Talonpoikien katkeruus maanomistusolojen vuoksi ei voinutkaan kohdistua yksityisiin vaan valtioon, joka oli myös vastuussa teknisesti kehnosti toteutetusta maanjaosta Vienassa, mikä mahdollisti taloudellisen eriarvoisuuden, sen jatkumisen useissa polvissa ja talollisryhmän differentioitumisen.³³ Valtiolta olivat lähtöisin myös määräykset, jotka Aunuksessa estivät talonpoi-

28. Härkönen 1920, s. 59; Letonmäki 1931, s. 14.

29. *Homén* 1918, s. 223 ja eteenpäin.

30. *Itkonen* 1928, s. 6–7.

31. *Itkonen* 1928, s. 7, 43–44; *Letonmäki* 1931, s. 14 ja 72.

32. Maanomistuksesta ja maanviljelyksestä lähemmin esim. *Homén* 1918, s. 187–240 ja *Letonmäki* 1925, s. 114.

33. Jos joku talokas ei pystynyt suorittamaan veroja valtiolle, otettiin hänen maansa kyläkunnalle korvaukseksi sen suorittamasta verosta. Kaupalla tai muulla elinkeinolla vaurastuneet talonpojat ottivat haltuunsa kylän parhaat maat ja työnsivät heikommat naapurinsa karummalle pohjalle, *Itkonen* 1928, s. 7–8; myös *Letonmäki* 1931, s. 50.

kia käyttämästä kylien yhteismaita hyödykseen. Itä-Karjalassa kesällä 1918 kierrelleen kansallismuseon amanuenssin J. Lukkarisen raportistakin ilmenee, että polttavin yhteiskunnallinen ongelma alueella oli maakysymys. Lukkarisen mukaan itsenäisen ja suuren maanomistajaluokan ruudostaminen oli välttämätöntä. Se olisi myös ollut tehokkain este alueelle tunkeutuvalla sosialismille.³⁴

Vienan Karjalan metsät olivat kauan olleet vailla teollista käyttöä. Viranomaiset valvoivat tarkasti, ettei niissä kaskettu, joskin määräysten teho esim. harvaan asutun Vienan syrjäalueilla saattoi olla hyvinkin nimellinen. Uudenaikainen talousmuoto alkoi kuitenkin tunkeutua osiin Itä-Karjalaa, ja se tapahtui puunjalostusteollisuuden muodossa 1800-luvun jälkipuoliskolla, joskin teollinen toiminta oli alkanut esiintyä Aunuksessa 1700-luvulta lähtien (vrt. s. 15). Etelässä Äänisjärveen ja Laatokkaan sekä pohjoisempaan Vienanmereen alettiin uittaa puutavaraa.³⁵ Vienanmeren rannikolle syntyi jo 1800-luvun lopussa sahalaitoksia, ja Kemijoen suuhun, Popovin saarelle, rakennettiin kaksiraaminen saha tämän vuosisadan alussa. Se sahasi puutavaraa sekä kotimaan markkinoita että Englantia varten.³⁶ Myöhemmin Kemin suuhun sijoittuneen sahan raamiluku nousi seitsemään ja työntekijöiden luku viiteensataan. Sahan vuosivienti oli noin 10 000 standarttia. Varsinaiseksi Vienan Karjalan puutavarateollisuuden keskuspaikaksi tuli kuitenkin Koutalahden rannalla sijaitseva Kouta, jonka sahoilla työskenteli ennen vallankumousta lähes 1 000 työntekijää.³⁷ Tsaarin vallan loppuaikana Vienanmeren rannalla oli kahdeksan sahaa, jotka veivät noin 70 000 standarttia sahatavaraa ulkomaille vuosittain.³⁸ Tehdasteollisuus sen sijaan oli mitätöntä. Vienassa sitä ei ennen vallankumousta ollut lainkaan. Aunuksen, Petroskoin ja Poventsan kihlakunnissakin oli 1908 vain 24 teollisuuslaitosta ja niissä yhteensä 2 032 työntekijää.³⁹

Ennen maailmansodan syttymistä ja vallankumousta Itä-Karjala koki tapahtuman, joka erittäin syvästi vaikutti sekä sen että myös Suomen strategiseen asemaan ja sitä tietä poliittiseen kehitykseen. Vuonna 1913 alettiin rakentaa Pietarin ja Petroskoin välistä ja vuonna 1915 Muurmannin rataa. Se valmistui jo ennen vallankumousvuosia eli 1916.⁴⁰ Tämän, lähinnä englantilaisen rahan ja saksalaisen ja itävaltalaisen vankityövoiman avulla rakennetun rautatien merkitys itse Venäjälle ei ehtinyt muodostua sellaiseksi, joksi sitä oli toivottu. Kuljetukset tuskin oli saatu alkuun, kun Venäjän kestokyky alkoi herpaantua. Johto alkoi etsiä rauhaa. Ja niin radan strateginen merkitys muuttui. Siitä tuli pakotie, jota pitkin Venäjällä olleet ympärysvaltosten kansalaiset ja saksalaisvastaiset, usein vastavallankumoukselliset venäläiset saattoivat pyrkiä liittoutuneiden turviin.⁴¹

Suomeen sen sijaan radan synty vaikutti jo rakennusvaiheesta saakka. Radan rakentaminen työllisti Itä- ja Pohjois-Suomea. Toisaalta Suomen geopoliittinen asema muuttui. Venäjälle ja Englannille olivat aikaisemmin vain Suomen etelä- ja länsirannikko olleet merkityksekkäitä. Nyt

34. Churchill 1970, s. 17; VA, UM 11, H 16 (Lukkarinen, Ehdotus suuntaviivoiksi Itä-Karjalan oloja järjestettäessä, Sortavala 27.6.1918).

35. Letonmäki 1925, s. 114.

36. Letonmäki 1925, s. 113. Katso myös Jaakkola 1978, s. 95. Ensimmäinen höyrysaha perustettiin Sorokkaan 1860-luvulla, Letonmäki 1931, s. 9.

37. Lönnroth 1918, s. 323–324.

38. Letonmäki 1931, s. 10 ja 72.

39. Letonmäki 1931, s. 73.

40. Letonmäki 1925, s. 114.

41. Nevakivi 1970, s. 17.

myös tuhatkilometrinen raja Venäjää vastaan tuli tärkeäksi tekijäksi,⁴² ja se aiheutti seuraamuksia ja vastatoimia myöhemmin, silloin kun Suomen Itä-Karjalaan kohdistuneet haaveet ajan kohtaistuivat.

Yhteensä voidaan sanoa, että Itä-Karjala teollistui myöhään. Suuria, lähinnä karjalaisen väestön asuttamia alueita jäi täysin sivuun. Kuitenkin, koska itäkarjalaisista oli ostettava viljaa, se oli maksettava jotenkin, ja kysymykseen tulivat lähinnä kalastuksen tuotteet ja puutavara. Erään laskelman mukaan vuonna 1898 lähes 53 % itäkarjalaisista sai osan tuloistaan muusta kuin maanviljelyksestä, ja tästä osuudesta 40 % oli muodossa tai toisessa tapahtuneen puunjalostusteollisuuden palveluksessa.⁴³ Maanviljelyksen ulkopuolelta saadut tulotkin huomioon ottaen elintaso Itä-Karjalassa oli otaksuttavasti Venäjän alueiden alhaisimpia.⁴⁴ Maanviljelys ja teollisuus eivät pystyneet tarjoamaan edes jokapäiväistä leipää kaikille halukkaille. Näiden ulkopuolelle jäävienkin oli saatava toimeentulonsa. Kauppa auttoi. Suomeen ulottuneen laukkukaupan välityksellä saattoivat myös kansalliset ynnä muut vaikutteet kulkeutua seudulta toiselle. Laukkukauppiaitten kulkureitit kertovat myös ne liikenneväylät, jotka yhdistivät Itä-Karjalan, ennen kaikkea Vienan Karjalan, Suomeen ja jotka olivat kanavina, kun eri vaikutteita alettiin tuoda Karjalaan.

2.3. Laukkukauppa ja runonkeruu

Neuvostokarjalainen kirjailija *Nikolai Jaakkola* kuvaa laukkukauppaa eli sumtsankantoa teoksessaan "Pirttijärven rantamilta". Vaikka kuvaus ei ole historian tutkimuksen menetelmiä noudattaen rakennettu, se antaa käsityksen tästä Itä-Karjalan elinkeinosta.

Jaakkola toteaa, että Itä-Karjalassa olisi ollut mahdollisuuksia taloudelliseen kehitykseen maan ja vesivoiman avulla, mutta keisarikunnan sisäpolitiikka tukahdutti kaikki yritykset. Maa oli köyhää viljeltäväksi, ja halla sekä kruunu ottivat vähäisenkin saadun tuloksen viljelijältä. Rahvas söi pettua, jota hän kertoo kotonaan syödyn taloudellisesti täysin normaalinakin aikana. Toimeentulonsa hankkimiseksi Aunuksen puolen lyydikot polttivat kotonaan erilaisia saviastioita ja kulkivat niitä myymässä Pietarissa. Soutjärven seudun vepsäläiset kulkivat muurareina Pietarissa. Kiestingin ja Knäsjoen miehet elättivät perheitään käymällä turskanpyynnissä Vienanmerellä, jopa Norjan rannikolla saakka. Uhtuan puolen miesten toimeentulon lähde oli sumtsankanto. Talvet pitkät he kantoivat sumtsaa ympäri Suomea ja Pietarin liepeillä, mutta keväisin palasivat kotiseudulleen.⁴⁵

Jaakkolan mukaan joka syksy "Pohrotshan praasnikan" jälkeen virtasi Pirttijärven – neljän virstan päässä rajasta olevan Vuokkiniemen pienen kylän, jonka kautta kulki vanha kulkureitti Vienan Karjalaan⁴⁶ – kautta satoja eri ikäisiä miehiä Uhtualta, Vuonnisesta (Vuokkiniemen suurin kylä), Jyskyjärveltä, Alajärveltä (Uhtuan toiseksi suurin kylä) ja muista kylistä

42. Nevakivi 1970, s. 17.

43. Churchill 1970, s. 19.

44. Churchill 1970, s. 20.

45. Jaakkola 1977, s. 43. Petun käytöstä myös Ilmarinen (1927) useassa kohdin; myös Letonmäki 1931, s. 70.

46. Samaa tietä mm. Lönnroth kulki Vienaan.

selässään iso nahkainen laukku, jossa menomatalla oli vain evästä.⁴⁷ Monet hankkivat tavaran vasta Suomen puolelta, esim. Kajaanin kauppiailta ja lähtivät kiertämään pitkin Kainuuta, Savoja ja kuka mitäkin puolta Suomea. Vain harvat rikastuivat kaupalla, useimmat olivat jatkuvassa velassa heille tavaraa antaneille kauppiaille. Koska kulkukauppa oli kielletty, sumtsankantajien oli kuljettava syrjäseuduilla, joissa tavarankysyntä oli heikointa.⁴⁸ Letonmäkikin on sitä mieltä, että vaikka Vienan olot 1800-luvun alkupuolella eivät olleet kovin huonot, oli tekijöitä, jotka pakottivat laukkukauppaan. Letonmäen mukaan syy oli talonpoikaisväestön luokkakerrostuneisuudessa. Köyhemmät talonpojat olivat siihen pakotettuja. He ottivat kulakeilta tavarat ja myivät niitä palkollisina, eivät itsenäisinä yrittäjinä.⁴⁹

Churchillkin tähdentää voimakkaasti sitä, että suuri osa Vienan Karjalan kansasta oli riippuvainen kulkukaupasta. Se oli eloonjäämisen edellytys. Hänkin muistuttaa siitä tosiasiaa, että syksyisin elonkorjuun jälkeen, kokonaiset seudut tyhjenivät miespuolisesta väestöstä miesten lähtiessä kauppaamaan tavaroitaan sekä Suomeen että laajoille alueille Pohjois-Venäjällä.⁵⁰ On todettu, että 1800-luvun puolivälissä kierteli säännöllisesti tuhatkunta "laukkuryssä" Suomessa myymässä tehdasvalmisteisia tuotteita maaseutukuluttajille.⁵¹ Lienee totta se Churchillin mielipide, että nykyaikaisen kaupankäynnin kehitys pienensi vähitellen laukkukaupasta saatavan voiton ja että vain karjalaisten oma huono taloudellinen asema piti laukkukaupaa hengissä.⁵² Vaikeutumisesta ja tulojen vähenemisestä huolimatta laukkukauppa ei loppunut, sillä E. Ahtian mukaan laukkureita kulki Suomessa 1872 1 048 ja kahtakymmentä vuotta myöhemmin (1893) heidän lukumääränsä oli jopa noussut. Se oli nimittäin 1 139.⁵³

On totta myös se, että kauppa ainakin jossain vaiheessaan tuotti voittoakin. Se piti yllä toimintavalmiutta ja saattoi varhain Vienan Karjalan aktiivisimmat voimat sekä taloudelliseen että aatteelliseen yhteyteen kansallista heräämistä yrittävän Suomen kanssa. Se kehitti myös laukkukauppiaiden johtavasta kerroksesta kansallispoliittisen liikkeen johtomiehiä. Niitä samoja liikennereittejä pitkin, joita karjalaiset laukkuryssät kulkivat Suomen puolelle, varhaisimmat kareliaanit, kansallistunnon merkittävät herättäjät Itä-Karjalassa, kulkivat rajan taakse kokoaan Kalevalan runoja. Kauppareiteistä muodostui runonkerääjien teitä.⁵⁴

Kauppatiet saatiin helposti selville. Niitähän voitiin kysyä kauppiailta itseltään. Kun Suomen itäraja tuli vain Venäjän valtakunnan sisäiseksi rajaksi, helpottui laukkureiden tulo Suomen puolelle entisestään. *Sihvo* on tähdentänyt sitä, että 1800-luvun alun romanttisen ja historiallisen, piilevän Karjala-harrastuksen taustaa kuuluu eräs käytäntöön liittyvä selonteko, jossa annetaan tietoa karjalaisista sekä matkustusreiteistä Vienan Karjalan sydämeen ja Vienanmeren rannalle. Kysymyksessä on Tornion lääkärin Henrik Deutschin matkakertomus "*Oeconomiska Anteckningar rörande Norra Delen av Uleåborgs län, under resor derstädes*".⁵⁵ Deutsch teki matkan Suomen talousseuran kehotuksesta ja kreivi N.P. Rumjantsevin tukemana. Talousseuran

47. Jaakkola 1977, s. 43.

48. Jaakkola 1977, s. 44.

49. Letonmäki 1931, s. 46, 48.

50. Churchill 1970, s. 18; katso tarkemmin Homén 1918, s. 319–320.

51. Joustela 1963, s. 116–118.

52. Churchill 1970, s. 18.

53. Ahtia 1910, s. 211.

54. Katso Lehtinen 1956, s. 4–6 ja Sihvo 1973, s. 65 eteenpäin.

55. Deutschin kertomus on julkaistu Finska Hushållnings Sällskapetets Handlingar, Tredje tomen, Åbo 1819, s. 263–408.

mielestä oli aihetta tutkia sopivan tien suuntaa Pohjanlahden ja Valkeanmeren välillä.⁵⁶ Mutta kirjasta voidaan käyttää myös kertomuksena siitä, miten Karjalasta päästiin Suomeen, ei ainoastaan todisteena siitä, miten runonkerääjät saivat tietoonsa reitit Itä-Karjalaan.

Deutschin kertomus osoittaa, että "Kaupparyssät" käyttivät reittiä Utajärvi, Puolanka, Suomussalmi, Miinoa, Vuokkiniemi, Jyskyjärvi, ja sitä myös Deutsch suositti rakennettavan tien kulkureitiksi.⁵⁷ Jo Olaus Magnus ja Olaus Rudbeck olivat kertoneet kulkukauppiaiden käyttävän samaa kulku-uraa,⁵⁸ joten reitti ei ollut äsken syntynyt vaan vuosisatainen. Venäläisten, siis vienankarjalaisten, kosketus Suomeen ja suomalaisiin oli vielä 1600-luvulla niin tiivis, että esim. Kajaanin konventin (Kajaanin vapaaherrakunnan virkamiesten vuotuinen kokous) ohjesäännössä, joka on 1600-luvun puolivälistä, kehoitetaan konventtia valvomaan, etteivät venäläiset pääsisi kaskeamaan Ruotsin valtakunnan alueella. Edelleen kehoitetaan konventtia edistämään kauppaa venäläisten ja kajaanilaisten kesken ja valvomaan, että venäläiset kauppiat, jotka kulkivat Ouluun, käyttävät Kajaanin linnan vierestä kulkevaa tietä.⁵⁹ Kajaanin kihlakunnan oloja käsitellessään Deutsch tähdentää, että "arkangelilainen" kauppa vielä 1800-luvulla oli seudulle merkityksekkäin ja että sitä harjoittivat itäkarjalaiset talonpojat (bönder därifrån). Köyhimmät näistä eli itärajan läheisyydessä olevat vaihtoivat metsätuotteitaan viljaan. Huomattavimmat tulivat maanselän yli veneineen syyskuussa Vuokkiniemen ja Miinoan kautta. Alkutilvesta kauppiat tulivat hevoskyydillä. Matka suuntautui Kajaaniin, Tornioon ja Ouluun.⁶⁰

Sihvo on olettanut, että A.J. Sjögren tunsii Deutschin matkakertomuksen hakeutuessaan tutkimusmatkalle Karjalaan. Sjögrenin matkareitti kiinnostaa tässä yhteydessä siksi, että se osoittaa kauppa- ja myöhemmin tutkimusreittien kulkeneen myös etelämpänä. Sjögren kulki nimittäin suuren venäläisen Karjala-tutkijan Nikolaj Ozereckovskijn reittiä seuraten Uuden Laatokan, Lotinanpellon, Aleksanteri Syväriläisen kylän, Aunuksenkaupungin, Pyhäjärven, Petroskoin, Tšimoilan, Tulemajärven, Salmin, Pitkärannan, Sortavalan, Lahdenpohjan, Kurkijoen, Käkisalmen, Pyhäjärven ja Lempaalan kautta Pietariin.⁶¹ Vuoden 1825 Karjalan matkallaan Sjögren taas käytti pohjoista eli laukkureiden suosimaa reittiä, Kajaanista Vienan Kemiin, ja nousi takaisin Kemijokea, Jyskyjärven, Uhtuan, Vuokkiniemen ja Vuonnisen korkeudelle.⁶²

Itäkarjalaisten ja suomalaisten välisistä kosketuksista puhuttaessa on muistettava Lapissa kauan aikaa pappina toimineen *Jacob Fellmanin* muistiinpanoissaan, jotka tosin julkaistiin vasta vuodesta 1906 alkaen, esittämiä matkahavaintoja Peräpohjolan ja Lapin asutushistoriasta.⁶³ Sihvo on huomauttanut, että Fellmanin havainnot osoittavat tosiasiallisen taustan pohjalaiskarjalaiselle vuorovaikutukselle. Sen muodot olivat: vanha asutushistoria, sotaiset ryöstöretket ja myös rauhallinen kauppa.⁶⁴ Fellman itsekin joutui käyttämään kauppiaiden vanhaa reittiä kulkiessaan 1829 Rovaniemeltä virkapaikkaansa Utsjoelle. Matka kulki Puolangan, Hyrynsalmen, Vuokin, Vuokkiniemen, Jyväänlahden, Uhtuan, Jyskyjärven, Paanajärven ja Usmanan

56. Sihvo 1973, s. 65.

57. Deutsch 1819, s. 345.

58. Vanhoista karjalaisten kulkureiteistä tarkemmin Julku 1967, s. 93–96.

59. Jokipii 1956, s. 150–151.

60. Deutsch 1819, s. 393.

61. Katso Sihvo 1973, s. 71; myös Branch 1973, s. 61–66.

62. Branch 1973, s. 67–68; katso myös Sihvo 1973, s. 72.

63. Katso Fellman 1906 (I), s. 333.

64. Sihvo 1973, s. 74.

kautta Vienan Kemiin,⁶⁵ josta matka oletettavasti jatkui vesitse Kantalahteen ja sitten Imandran ja Tuleman kautta Inariin.

Vienan Karjalasta Suomeen johtava laukkukauppiaiden kulkureitti säilyi kaikkien kulkijoiden tienä koko autonomian ajan. 1800-luvun loppupuoliskolla myös *A. V. Ervasti*, Karjala-ideologian muotoilija ja Karjalan kysymyksen ”politisoiija”, käytti samaa tietä retkellään Vienan Karjalaan. Hän mainitsee menomatalla tavanneensa jo Kajaanissa kulkukauppiaita, jotka palasivat kauppatiepuoleltaan Vuokkieniemen puoleen.⁶⁶ Ervastian reitti kulki Kajaanista Sotkamoon ja Kuhmonniemelle vievää nyt jo maantienä olevaa tietä pitkin. Sen jälkeen alkoivat vesi- ja jalkamatkat, jotka ulottuivat rajalle ja sitten Itä-Karjalan puolelle. Ervasti kertoo myös, että Lentuanjärveltä pääsi kahta tietä Karjalaan. Pohjoisempi kulki Lentiiran kautta Akonlahteen, toinen eteläisempi reitti Miinoaan. Miinoasta Ervasti seuruiineen jatkoi Kemiin. Miinoasta lähti hänen kertomansa mukaan postitie eli ratsain kuljettava tie eteenpäin. Ervasti kulki Jyskyjärven, Suopassalmen ja Usmanan kautta Kemiin.⁶⁷ Hän antaa matkamuiistelmissaan tietoja myös kauppiaiden lukumäärästä, jonka hän olettaa nousseen vuosittain kahteen tai kolmeen tuhanteen. Samoin hän kuvaa yksityiskohtaisesti kaupankäynnin organisaatiota, tavaranhankintapaikkoja ja myyntiä. Ervasti mainitsee myös useita taloja Itä-Karjalan kylissä, joiden emännät tai miniät olivat Suomen puolelta.⁶⁸

Laukkukauppiaiden vanhojen reittien lisäksi on tärkeää tietää, mistä Itä-Karjalan, ennen kaikkea Vienan Karjalan kunnista laukkukauppiat olivat kotoisin. Sihvo mainitsee teoksessaan, että Runebergin Hirvenhiihtäjissä kuvatut kauppiat olivat etupäässä Kontokin Akonlahdelta, Uhtualta ja Vuokkiniemeltä kotoisin olevia ”matkustavaisia venäläisiä kauppiaita”, joita kansa kutsui laukkureiksi, laukkuryssiksi tai reppureiksi.⁶⁹

Itä-Karjala ja Kuollan Lappi teoksessa todetaan kulkukaupasta, ettei se Aunuksen Karjalassa ole yhtä yleistä kuin Vienan Karjalassa. Sitä harjoittivat etupäässä Poentsan asukkaat sekä paikoittain Aunuksen kihlakunnan naiset.⁷⁰ Vienan Karjalan osalta teoksessa tukeudutaan *K. Inhan* mainintaan, että Kiestingin ja Pääjärven (Kiestinkiä) miehet käyvät kaupalla etupäässä Etelä-Suomessa, vuokkiniemeläiset Hämeessä, Keski-Suomessa ja Pohjanmaalla. Samoilla seuduilla liikkuvat Uhtuan miehet, mutta he matkaavat myös Pohjois-Suomessa. Pistojärveläistenkin kauppa-alueita oli Pohjois-Suomi. Akonlahden, Luvajärven ja Kontokin miehet kiertelivät Inhan mukaan Savoja ja Inkeriä, Paanajärven, Suopassalmen (Jyskyjärveä), ja Jyskyjärven miehet pitivät Satakuntaa kauppa-alueenaan.⁷¹ Jos otetaan huomioon Poentsan kuntien väestön kansallisuussuhteet, tuntuisi selvältä, että kulkukauppaa harjoittavat kunnat olisivat olleet lähinnä Repola, Paatene, Porajärvi ja Mäntyselkä. Alue on sama kokonaisuus, jota Letonmäki on nimitänyt Uhtuan Karjalaksi.

Itkonen mainitsee Suomen Suku -teokseen kirjoittamassaan karjalaisia koskevassa artikkelissa, että laukkukauppaa kävivät kaikki kylät, jotka sijaitsevat Kuitti- ja Pääjärven ympäristössä tai näiden länsipuolella Suomen rajaan saakka sekä Tuoppajärven seudun kylistä Kiestinki,

65. Sihvo 1973, s. 74; tarkemmin Fellman 1906, s. 492–493.

66. Ervasti 1880, s. 9.

67. Ervasti 1880, s. 44.

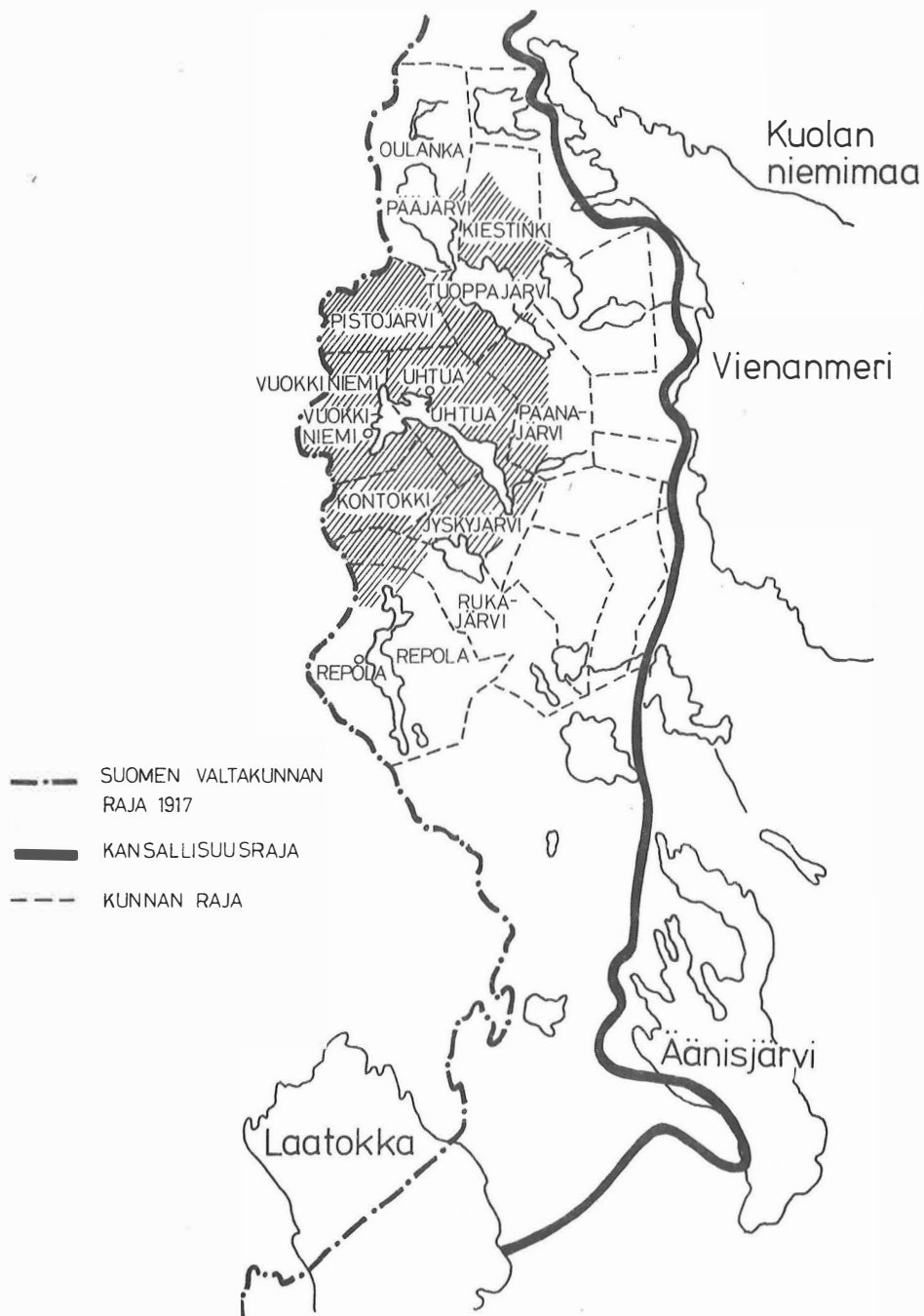
68. Ervasti 1880, s. 67–72; reiteistä katso myös Virtaranta 1958, s. 458–487.

69. Sihvo 1918, s. 79.

70. Lönnroth 1918, s. 315.

71. Katso Lönnroth 1918, s. 320.

 Laukkukauppiaiden tärkeimmät kotipaikat

Kokkosalmi, Valas- ja Kiisjoki sekä kaikki mainituista järvistä länteen olevat kylät. Mielenkiintoista on panna merkille, että Itkosen mukaan Paanajärvi oli itäisin Kemijoen varrella oleva paikka, josta vielä muutamia laukkukauppiaita tuli Suomeen.⁷² Itkonenkin tähdentää kahden laukkukauppiaiden kulkureitin muodostuneen Kemijoen kahdesta päähaarasta. Eteläistä vesistöä noudettiin Kiitehenjärvelle ja sieltä joko Lentiiraan ja Kalliojärven vesiä pitkin Kuhmonniemen kirkolle. Molempien vesistöjen välissä oli vain neljäsosempeninkulman maataival. Kemijoen pohjoista haaraa reittinään pitävät kulkivat tavallisesti maitse Vuokkiniemeltä kolmipeninkulmaisen taipaleen Kivijärvelle, josta ei ollut pitkä matka Suomen puolella olevalle Viianginjärvelle, Hyrynsalmen reitin latvalle. Pohjoisemman Vienan kauppiat lähinnä pääjärveläiset, matkasivat Suomeen Kuusamon korkeudelta.⁷³

Toisaalta mitä lähemmäksi ensimmäistä maailmansotaa tultiin sitä vilkkaammaksi kävi liikenne myös toiseen suuntaan. Ja maailmansodan aikana pohjoissuomalaiset liikkuiivat itärajan takana kuin omassa maassa. Suomen puolelta oli rajapitäjistä käyty miespolvia kalassa Muurmannin rannikolla. Merkityksestä on todeta, että jo Oulun radan valmistuttua 1886 oli Pietarin ja Kantalahden–Muurmannin välinen liikenne talvisin hoidettu suurimmaksi osaksi Suomen kautta.⁷⁴ Suomalainen työväestö taas oli hakeutunut rajan taakse metsätöiden houkuttamana. Venäläiset, ruotsalaiset ja englantilaiset yhtiöt, kuten T:mi Rumanoff, Ytterfors-Munksund Ab, Bergren Ab ja T:mi Charles Stuart, hakkuuttivat ja uitattivat puutavaraa Vienan metsistä ja näille työmaille saapui suuri määrä suomalaisia metsätyömiehiä. Jotkut palasivat kesäksi ja syksyksi kotiinsa, mutta jotkut asettuivat pysyvästi Vienanmeren rannikolle. Koutaan, Kantalahteen ja Knäsöön syntyi pieniä suomalaisia siirtokuntia.⁷⁵ Edellä on taas viitattu Muurmannin radan Itä- ja Pohjois-Suomea työllistävään vaikutukseen. Radalle töihin menneet suomalaisetkin osoittavat, että Suomen ja Vienanmeren rannikon välinen matka ei ollut niin pitkä kuin se kilometreissä mitattuna näytti.

Edellä luetellut esimerkitkin osoittavat, että vanhat, ensiksi sota- ja ryöstöretkien myötä syntyneet kulkureitit, joita pitkin sitten kulkukauppiaat kulkivat Suomen puolelle, eivät suinkaan ensimmäiseen maailmansotaan tultaessa olleet tukkeutuneet. Ne olivat yhä käytössä. Ne olivat kanavia, joita pitkin Vienan Karjala ja Pohjois- ja Itä-Suomi pysyivät jatkuvassa kosketuksessa toistensa kanssa. Ne olivat myös kanavia, joita pitkin vaikutteita välittäneet ihmiset olivat liikkuneet. Ja aktiivisia välittäjiä olivat olleet nimenomaan laukkukauppiaat.

72. Itkonen 1928, s. 62–63.

73. Itkonen 1928, s. 63.

74. Katso Nevakivi 1970, s. 22.

75. Homeń 1918, s. 35–38 ja 323 sekä Nevakivi 1970, s. 23.

Tiivistelmä

Itä-Karjala voidaan jakaa maantieteellisesti kahteen pääalueeseen, Vienan ja Aunuksen Karjalaan. Vienan Karjalan kuntien vanhat yhteydet Suomen kanssa olivat paljon tiiviimmät kuin Aunuksen pitäjien. Lukuun ottamatta Vienameren rannikon pitäjiä Vienan Karjala lähes kokonaisuudessaan oli karjalaisten asuttamaa. Samoin olivat Aunuksen pitäjistä ns. Pohjois-Aunuksen ja Länsi-Aunuksen kunnat.

Elinkeinorakenteeltaan Itä-Karjala oli takapajuista aluetta, jonne teollisuus lähinnä alkeellisenä rauta- ja puutavarateollisuutena tuli sangen myöhään ja keskittyi jokisuihin Vienan meren ja Äänisen rannoille, siis venäläiselle asutusalueelle. Tästä syystä väestön elinkeinorakenne oli maatalousvaltainen, ja etenkin karjalaisalueella väestö sai lähes yksinomaan toimeentulonsa maanviljelyksestä ja sen ohella kaupasta. Koska kaupungit keskittyivät venäläisalueelle, oli sivuelinkeinona harjoitetun kaupankäynnin muodoksi kehittynyt Suomeen saakka ulottunut laukkukauppa. Se johti lähinnä vienalaiset ja pohjoisaunukselaiset tiiviseen kosketukseen suomalaisten kanssa. Kauppareittejä myöten ja osin kauppiaiden mukana kansallisen heräämisen vaikutteet saattoivat kulketua Suomesta Itä-Karjalan pohjoisosien keskuksiin, ennen kaikkea Uhtualle, Vuokkiniemelle, Pistojärvelle, Kiestinkiin, Oulankaan ja Jyskyjärvelle sekä Pohjois-Aunuksen Repolaan. Laukkukauppiaiden teistä oli nimittäin tullut myös runonkerääjien kulkureittejä, joita pitkin karelianit vaelsivat taiteensa ja kirjojensa sekä myöhemmin myös poliittisten katso-
mustensa vuoksi sekä Vienan että Aunuksen Karjalaan.

3. PAKOLAISUUDEN TAUSTA – ITÄ-KARJALA SUOMALAIKUUDEN JA VENÄLÄISYYDEN KOHTAUSPAIKKANA

3.1. Sivistyksellinen kiistakenttä

3.1.1. Karjalaisuuden heräämisen ensimmäiset merkit ja suomalaisten Karjala-harrastus

Itä-Karjalan asutukselliset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset olot eivät olleet omiaan luomaan pohjaa oma-aloitteiseen kansalliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen toimintaan. Harva asutus, vähäinen väkiluku, huonot taloudelliset olot ja suurvallon periferiassa oleminen eivät yleensä viritä toimintaa nopeasti. Sen syntymiseksi tarvitaan tuntuva sysäys, esim. voimakas ulkopuolinen tuleva vaikutus.

Joitakin yrityksiä henkisen elämän kehittämiseksi alueella kuitenkin jo 1800-luvulla tehtiin. Ensimmäiset henkisen heräämisen merkit olivat uskonnollisia, sillä lestadiolaisuus näyttää levinneen laukkukauppiaiden mukana Suomesta Vienan Karjalan pohjois- ja keskiosiin. Ervasti mainitsee matkakirjassaan, että hänen käydessään Uhtualla kesällä 1879 siellä oli pari viikkoa aikaisemmin pidetty tutkinto kyseisen uskonpuhunnan edustajien vuoksi. Hänen mukaansa hallitukselle oli ilmoitettu, että Uhtualta on tavattu valtionkirkosta luopunut "seura", joka kokoon-tui yhteisiin hartaudenharjoituksiin. Siihen kuuluvat ihmiset tutkivat Raamattua ja hylkäsivät jumalankuvat. Syytettyjä oli yhteensä kaksikymmentäyksi henkilöä, joista kolme "meidänpuoleista" (suomalaista). Tutkinnon aikana viisitoista oli luopunut uskostaan heti, mutta kolme uhtualaista Timo Hilppainen, Niilo Mauranen ja Aleksii Pällinen sekä kolme suomalaista, kaksi Turun läänistä olevaa veljestä ja yksi kuusamolainen, olivat pysyneet uskossaan. Ervasti mukaan kyläläiset, jotka kutsuivat uskovaisia hihhuleiksi, olivat suhtautuneet asiaan välinpitämättömästi. Ervasti kuitenkin myöntää jutun herättäneen huomiota ei ainoastaan karjalaisten vaan myös venäläisten keskuudessa. Väestö tiesi, että oppi oli levinnyt Suomen puolelta, sillä Hilppainen oli matkoillaan Pohjois-Suomessa kääntynyt siihen ja yrittänyt kotiseudullaan ahkerasti käännötyä muita samaan uskoon.²

Todennäköistä on, että liike tässä muodossaan tukahtui tutkintoon, mutta sillä oli kerrannaisvaikutuksia. Lestadiolaisuuteen kuten luterilaisiin suuntauksiin yleensäkin kuului pyrkimys omin toimin tutkia Raamattua ja saada hengellistä valistusta kansankielellä. Lestadiolaisuuden edustajat toimivat siis jonkinlaisina lukuhalun pioneereina, ja ahdasmielisyydestään huolimatta liike sai kansan kaipaamaan ainakin uskonnonopetusta. Se lienee myös lisännyt suomenkielen luku- ja kirjoitustaidon alkeiden taitamista esiintymispaikkakunnalla. Todennäköistä on, että vaikutus ilmeni ennen kaikkea asenteellisella-tasolla. Se oli ahdasmielisyydestään huolimatta suoranaista liberalismia esim. vanhauskoisuuteen eli starovertsilaisuuteen verrattuna.³ Sen mukaan kaikki entinen ei ollut rikkomatonta ja pyhää. Merkityksestä on, että liikkeen keskus-

1. Ahava 1910, s. 215; lestadiolaisuuden leviämiskeinoista yleensä Raittila 1976, s. 85, 148–155.

2. Ervasti 1880, s. 182–184.

3. Katso Ahava 1910, s. 215.

paikka oli laukkureiden suuri lähtöalue ja puhtaasti karjalaisen väestön asuttama Uhtua, jolla monessa muussakin mielessä oli vanhat ja kiinteät yhteydet Suomen puolen pitäjiin. *Paavo Anhava* mainitsee Karjalan kirjaan (1910) kirjoittamassaan artikkelissa, että kun liike kymmentä vuotta myöhemmin uudelleen yritti viritä, se tukahdutettiin vielä ankarammin.⁴

Ensimmäisen henkisen viriämisen vaikutteet tulivat siis Suomen puolelta, keskittyivät Uhtualle ja yleensä Vienan Karjalaan ja olivat yhteydessä laukkukauppaan ja laukkukauppiaiden Suomen retkiin. Myös seuraava jonkinlainen kansallisen valistuksen viriämisen itu voidaan sijoittaa samaan yhteyteen, mutta sillä on taustavoimansa myös Suomen puolelta aloitetussa Karjala-harrastuksessa, joka sekini oli vanhaa perua. Sitä on aiemmin kuvattu hyvinkin tarkasti,⁵ joten tässä yhteydessä ei tarvitse muuta kuin todeta, että harrastus oli alkanut sangen varhain ja että se sisälsi kielitieteen, kansatieteen, maantieteen, taiteen ja kirjallisuuden edustajien toivomatkoja vanhan ja primitiivisen kulttuurin oletetuille alkulähteille. Itä-Karjalassahan olivat säilyneet mm. Kalevalan runot. Mielenkiinto kuvasti toisaalta jonkinlaista lähetystehtävä-ajatusta, sillä siihen liittyi ihannoinnin kanssa ristiriitainen pyrkimys, halu sivistää Karjalaa asukkaineen, jopa halu suomalaistaa karjalaiset. Lähes jokaisessa Vienan Karjalan ja Raja-Karjalan pitäjässä retkeili suomalaisia mutta myös muiden maiden kulttuurielämän edustajia luovista taitelijoista kerääjiin.⁶ On syytä puuttua pariin keskeiseen Karjala-tuntemukseen, ns. Karjala-ideologian kehittämisen sekä leviämisen kannalta merkityksekkääseen kohtaan.

Toinen on A.V. Ervastian määräävä osuus Karjalan kysymyksen politisoimisessa. Hänen jo 1880 ilmestyneen matkakirjansa perusteessihän kuuluivat: raja halkaisee Suomen heimom kah-tia; Suomen on oltava Karjalan ja Ruijan aineellinen emämaa. Siinä ei ollut enää samaa ihan-nointia eikä romantisointia, jota siihen saakka lähes kaikki Karjala-harrastajat olivat osoittaneet. Runot eivät olleet tärkeitä vaan se maa ja kansa, joka niitä säilytti. Ervastian mielipiteissä soinnah-ti poliittinen suomalaisuusideologia, sen taustavoimana oli fennomania ja taustamiehinä suomalaisuuden merkkimiehet.⁸

Ervastian vaikuttimet ja merkitys olivat selvästikin kansalliset ja poliittiset. Tutkimuksessa ei kuitenkaan ole muistettu riittävästi kajota Ervastian toiseen taustaryhmään. Se oli retken rahoittaja, Hemming Åström, oululainen tehtailija. *Matti Klinge* on Sihvon teosta arvostellesaan ja esitellessään puuttunut nähdäkseen aivan oikeaan kohtaan, kun hän tähdentää, että taloudellisen puolen tarkempi tutkiminen toisi Karjala-harrastuksen kehittymiseen uutta lisä-ullottuvuutta. Klinge viittaa Åströmin harjoittamaan tehdasmaiseen tervanpoltoon ja Itä-Kar-jalan metsien tarjoamiin näkyymiin sekä Åströmin ajamaan Norjasta Oulun kautta Pietariin kul-kevaan rautatiehankkeeseen.⁹

Näyttäisikin siltä, että paitsi laukkukauppiaiden myös eräiden pohjoissuomalaisten liike-miesten kautta Itä-Karjala -harrastus ankkuroituisi taloudelliseen perustaan kansallisten ja poliittisten virikkeiden ohella. Toteamus Ervastian matkan rahoittajista ei tietenkään mitätöi Ervastian omia vaikuttimia, jotka saattoivat olla hyvinkin ideologiset, kansalliset ja jopa vaellus-viettiin perustuvat,¹⁰ mihin joskus on viitattu.

4. Ahavan mukaan edellisestä herätyksestä syytetyt saivat kolme kuukautta linnaa, Ahava 1910, s. 215.

5. Näistä kuvauksista tarkin on Hannes Sihvon tutkimus Karjalan kuva, Joensuu 1973, s. 10–14.

6. Näitä Sihvo on kuvannut erittäin tarkasti, Sihvo 1973, yhteenvetoluku, erit. s. 355–356.

7. Ervasti 1880; Härkönen 1920, s. 185; Lehtinen 1956, s. 7.

8. Katso esim. Nygård 1978, erit. s. 37.

9. Klinge HAik 1973, s. 232–233.

10. Klinge HAik 1973, s. 233.

Ervastin merkitys Itä-Karjalan valistuspyrkimyksiin voidaan osoittaa aivan kouriintuntuvasti, sillä hänen matkakirjansa luki mm. Paavo Anhava, eräs Itä-Karjalan kansallis-poliittisen liikkeen keskushenkilö. Silloinen kolmetoistavuotias Paavo Afanasieff oli nimittäin tavannut kotipaikallaan Uhtualla 1885 pari Suomesta kertovaa kauppamiestä, jotka antoivat Paavo-pojalle Ervastin matkakirjan luettavaksi. Omien sanojensa mukaan Ahava jo silloin alkoi tajuta vienankarjalaisten ja suomalaisten yhteenkuuluvuuden. Toisaalta hän sanoo tiedostaneensa jo silloin karjalaisia venäläisten taholta uhkaavan vaaran. Tästä alkoi myös Ervastin ja Ahavan keskinäinen yhteistyö, joka ilmeni käytännössä siten, että Ahava hankki kirjoja Ervastilta ja oli muutenkin kosketuksissa Karjala-ideologian muotoilijan kanssa mm. Karjalaan suuntautuneella tutkimusmatkalla.¹¹

Ilmeistä on, että juuri mainittu kirjojen saanti Ervastilta on sama asia, josta Ahava mainitsee Karjalan kirjassa. Sen mukaan kansallisista valistuspyrkimyksistä Vienassa todistaa 1889 Uhtualle perustettu pieni suomalainen lainakirjasto. Toinen keskeinen laukkukaupan lähtöalue Vuokkiniemi tuli samaan aikaan mukaan, sillä kunnan Kivijärven kylään perustettiin kansallinen kyläkoulu. Vaikutteiden välittämistä ilmeisesti ajateltiin, kun vuosisadan aivan viimeisinä vuosina järjestettiin vaatimaton jalkapostilinja Suomussalmen ja Vuokkiniemen välille.¹² Ahavan vaikutetaustan merkittävyysiin kuuluu myös se, että hän oli opissa Ervastin oppilaan, myös suuren Karjalan ystävän, Hj. Basilierin luona.¹³

Toinen Karjalan kysymyksen muodostumisen kannalta merkittävä tekijä oli Sortavalan seminaariin juurtunut Karjala-harrastus, joka sekin niveltyi suomalaisuuden ideologiaan, sillä alusta lähtien korostettiin Karjalan etuvartioasemaa ja seminaarin perustamista pidettiin yrityksenä liittää itäsuomalaista ja myöhemmin rajantakaistakin väestönosaa muuhun Suomeen. Seminaarin ansiosta Raja-Karjalasta muodostui suomalaisuusliikkeen lähetyskenttä ja Sortavalasta karelianismin huomattavin tukikohta 1880-luvulta lähtien. Ideologian kehittäjä ja puolustaja oli Laatokka-niminen lehti.¹⁴ Teoreettisella tasolla – ja jälkikäteen nähtynä – Raja-Karjalan ja sen Venäjän puoleisiin osiin sekä Vienan Karjalaan suuntautuneen mielenkiinnon liittää yhteen A.V. Ervastin serkku Hjalmar Basilier, joka lienee ollut Karjalan kysymyksen ideologian ”asiamies” Sortavalassa. Hän oli myös yksi niistä viidestä nuoresta miehestä, jotka Sortavalasta lähtivät 1882 matkalle Karjalaan, ja tämä matka ulotettiin myös Aunuksen Karjalan puolelle.¹⁵

Niistä paikoista, joissa matkalaiset kävivät mainittakoon vain Impilahti, Salmi, Kontu, Vitele, Vieljärvi ja Tulemajärvi. Ryhmän hajaannuttua osa kulki Petroskoihin ja sieltä Pietariin osa taas – mm. tunnettu hiemoaatteen tunnustaja ja myöhemmin mm. Vienan Karjalaisten Liittoon perustamassa ollut Oskar Forström (-Hainari) – Säämäjärvelle, Porajärvelle, Kuutamolahteen ja sieltä Ilomantsiin.¹⁶ Paikat osoittavat, että matka suunnattiin Aunuksen Karjalan puolella paikkoihin, jotka olivat puhtaasti karjalaisten asuttamia, mikä retken tarkoitusta – sehän oli kansatieteellinen tutkimusmatka – ajatellen olikin välttämätöntä. Mutta reitti osoittaa myös, että yhteydet kyseisiin alueisiin olivat ja että niitä todella käytettiin.

11. Ervasti 1918, s. 12; Lehtinen 1956, s. 8; Sihvo 1973, s. 201; myös Nygård 1978, s. 40.

12. Ahava 1910, s. 215.

13. Lehtinen 1956, s. 8.

14. Sihvo 1973, s. 224–225; katso esim. A.V. Ervastin kirjoitusta Pohjois-Suomi -lehdessä 1880 n:o 1, jossa käsitellään seminaarin avaamista.

15. Laatokka 4/1883; Sihvo 1973, s. 226–227.

16. Laatokka 4/1883.

Sortavalan seminaari oli merkityksenkäs siksi, että siellä yhtyivät Sihvon sanojen mukaan ”Kalevalan toisintojen tutkiskelu” – runojen keruu ja erittely – ja käytännön aktiivinen suomalaisuustyö. Sortavalassa tehtiin osa työstä sen puolesta, etteivät Raja-Karjalan kreikkalais-katoliset eivätkä Itä-Karjalankaan kunnat venäläistyisi.¹⁷

3.1.2. Venäjän valtiovallan kulttuuripolitiikka

Itä-Karjalan valistuspyrkimysten toinen osa oli valtiovallan järjestämä kansansivistystyö, lähinnä koululaitoksen kehittäminen. Sen avulla virallinen taho tavallaan myös hyökkäsi niitä valistuspyrintöjä vastaan, jotka olivat vapaaehtoisia ja jotka katsottiin sekä uskonnollisesti että venäläiskansallisesti vaarallisiksi.

Aunuksen Karjalan osalta tämän valistustyön tunteminen on täysin välttämätöntä, koska siellä ei juuri ollut vapaaehtoisia kulttuuritoimintaa. Valtiovalta oli perustanut jo 1700-luvun lopussa Petroskoihin ”pienen kansakoulun”. Samanlaiset koulut perustettiin Aunuksen läänin muihin kaupunkeihin, 1800-luvun ensi vuosina järjestettiin lähes parikymmentä koulua, näistä ainakin neljä karjalaiselle asutusalueelle. Vuoden tai korkeintaan pari toimittuaan koulut kuitenkin lakkasivat eikä 1823 alueella toiminut ainuttakaan maalaiskoulua. Kaupungeissa kouluasia kuitenkin edistyi esim. Petroskoin kihlakunnankoulun ja lääninlukion muodossa. Pian maa-seutukoulujenkin luku lisääntyi. Vuoteen 1868 tultaessa Aunuksen läänissä toimi yhteensä 235 erilaista oppilaitosta, joissa oli yli viisituhatta oppilasta. Oppilaitoksista oli kansakouluja 223; tähän lukuun sisältyi yhdeksän kaupunkikoulua, 176 kirkollista ja 38 rauhanvirastojen järjestämää koulua. Viimeksi mainitut siirtyivät 1868 vasta muodostetun semstvo-laitoksen vastuulle. Monet kirkollisetkin koulut alkoivat varojen puutteen vuoksi siirtyä vähitellen semstvoille.¹⁸

Semstvo-laitos kehitti vuosisadan jälkipuoliskolla erittäin aktiivisesti koululaitosta, sillä vuoteen 1901 tultaessa koko Aunuksen läänin kansakoulujen luku oli noussut lähelle kuutta sataa. Karjalais-vepsäläisellä alueella oli 140 koulua. Kaikki karjalais-vepsäläisellä alueella toimineet koulut laajennettiin ”vierasheimolaisuutensa” vuoksi vuosina 1899 ja 1901 annettujen määräysten perusteella nelivuotisiksi. Muut läänin koulut pysytettiin entisellään eli kolmivuotisina.¹⁹

Jos verrataan Aunusta ja Vienaä, viimeksi mainittu oli vieläkin periferisempää aluetta kuin edellinen. Sinne ei virallinen taho perustanut kouluja hetikään niin varhain kuin Aunukseseen. Toisaalta – ehkäpä juuri siitä syystä – omaehtoinen valistus alkoi siellä mutta ei Aunuksessa. Valtion ote oli Aunuksessa lujempi kuin syrjäisessä ja Suomeen orientoituneessa Vienassa. Todennäköistä on, että ne samat takapajuiset olot – esim. lukutaidon alhaisuus, heikko talouselämä ja vanhoillinen yhteiskuntarakenne – jotka estivät kansallistunnon muodostumista ja jotka ehkäisivät venäläistymistä, loppujen lopuksi muodostivat pohjan, johon karjalais-kansallisen liikkeen virikkeet voitiin melko esteettömästi kylvää.

Koulujen runsas perustaminen Aunukseseen ja siirtyminen vuosisadan vaihteessa nelivuotiseen koulutyyppiin vierasheimoisten keskuudessa toimivissa kouluissa liittyi Venäjällä laajem-

17. Katso Sihvo 1973, s. 237.

18. Tällä kohdilla esitetyt koulu-laitosta koskevat tiedot saatu Ahtia 1910 (Karjalan kirja I), s. 202–203; myös Letonmäki 1931, s. 90.

19. Tiedot saatu Ahtia 1910 (Karjalan kirja II), s. 211–212.

paan yhteyteen kuin karjalaisen väestön sivistämiseen. Se oli osa sitä ilmiötä, johon jo Ervasti kirjassaan oli viitannut muistuttaessaan kansallisesta uhasta Itä-Karjalassa. Hänen mielestäänhan karjalaiset olivat yllättävän kauan taistelleet kansallisuutensa säilyttämiseksi, mutta ilman suomalaisten apua he tuskin säilyisivät muukalaistumiselta.²⁰ Ervastian pessimismin aihe oli 1880-luvulla alkanut venäläistämistyö, jonka takana oli suuren valtakunnan yhtenäistämistarve ja tämän yhtenäistymisen aikaisempi viivästyminen, kuten Suomenkin kohdalla.²¹ Itä-Karjalan nouseminen mielenkiinnon kohteeksi ei ollut syrjäalueelle onneksi. Tsaristisen virkamieskunnan ja ortodoksisen kirkon käsityksen mukaan valtakunnalle oli eduksi kaikkien reuna-alueiden venäläistyminen. Tähän pyrkivää politiikkaa alettiin toteuttaa Itä-Karjalassa yhtä tarmokkaasti kuin konsanaan monikansaisen valtakunnan muillakin raja-alueilla.

Mitään yllättävää ja dramaattista ei kuitenkaan tapahtunut. Valtakunnan yhteyden säilyttämiseksi ja lujittamiseksi alettiin vain tehdä entistä tietoisempaa sekä poliittista että kulttuurityötä. Kiistämättä oli myös merkkejä siitä, että ns. vähemmistökansallisuudet kansallisen heräämisen vaikutuksesta alkoivat kohdistaa painetta valtakunnan keskuksia kohtaan.²² Muodikasta terminologiaa käyttäen kyseessä oli keskustan ja usean perifeerisen alueen välinen ristiriita, jota oli ryhdyttävä poistamaan. Periferia oli saatava tukemaan keskustaa, tsaria, byrokratiaa ja ortodoksista kirkkoa. Tuen ei välttämättä tarvinnut olla ystävällismielistä. Pääasia oli lujituksen saavuttaminen.²³

Mitä tämä käytännössä merkitsi ja miksi näin tehtiin? Osoittaisi suhteellisuuden tajun puutetta se, että oletettaisiin jonkun kyläkoulun ja lukutuvan perustamisen aiheuttaneen astettaisenkin muutoksen suurvallan hallintomenetelmissä. Kyseessä on kansainvälis-poliittisen tilanteen muutoksen aiheuttama heijastus kansalliselle tasolle ja muutoksen säteileminen laajan valtakunnan eri osiin, siis suurvallan sisäiseen kehitykseen. Sen ilmentyminä olivat voimistuneet keskihakuisuustendenssit, kuten yleinen hallinnon tehostaminen, koululaitoksen laajentaminen ja yhdenmukaistaminen, maan sisäisen tiedotustoiminnan kehittäminen ja ennen kaikkea sotalaitoksen merkityksen tähdentäminen.²⁴ Tärkeätä on se, että suurvallan ja suurvaltojen rajojen sisällä alkoi ilmetä voimistuvaa painetta vähemmistökansallisuuksia kohtaan. Nationalistinen suuntaus pyrki hävittämään kaikki sellaiseen yleiseen muottiin mahtumattomat poikkeamat, jotka mahdollisen kriisin aikana saattoivat aiheuttaa keskushallinnolle vaikeuksia.²⁵

Rajamaiden "tapausta" alettiin Pietarista tarkastella eri tavoin kuin ennen. Asiaan vaikuttivat myös puhtaasti hallinnollis-tekniset tosiasiat. Venäjän hallintokoneisto oli 1900-luvun alussa aivan toisella tasolla kuin 1800-luvun puolivälissä. Asioiden käsittely ja valmistelu kulkivat byrokratiassa omia teitään kysymättä yksityisten mielipidettä. Keisarikin oli sidottu tähän päätöksetekomekanismiin.²⁶ Ratkaisevia olivat myös aatteellisesti uudet tekijät. Vanha- ja aito-venäläisissä piireissä, joiden vaikutus voimistui, tähdennettiin juuri valtakunnan yhtenäisyyttä ja epäiltiin valtakunnan länsirajalla olevia ei-venäläisiä kansallisuuksia. Kaiken lisäksi jo Turkin sodan ajoista oli kreikkalaiskatolisuus yhdistetty venäläiseen nationalismiin.²⁷ Asennoiduttaes-

20. Ervasti 1880, s. 204; Nygård 1978, s. 39.

21. Esim. Schweitzer 1978, s. 228–229; myös Jussila 1979, s. 30–31.

22. Kansallisista liikkeistä ja niiden leviämisen periodisoinnista esim. Hroch 1968 ja Kohn 1955.

23. Tästä esim. Allardt 1970, s. 48 ja Alapuro 1973, s. 5.

24. Tästä kehityksestä Paasivirta 1978, s. 298; katso myös Jussila 1979, s. 13–14 ja 28.

25. Paasivirta 1978, s. 298–299.

26. Paasivirta 1978, s. 17.

27. Tästä esim. Rauch 1970, s. 126–130.

sa vanhoillisen nationalismin linjoille alettiin nähdä venäläisyys ja ortodoksisuus väestön luotettavuuden takeena. Käytännöllinen johtopäätös tästä oli se, että kansallisuuksien ja uskontojen edustajat olivat heikkouden osoituksia ja jatkuvia epävarmuustekijöitä.²⁸ Toimintaohjeeksi tuli näiden minimoiminen, vaikka karjalaiset venäläiseltä kannalta katsoen tuskin suurempaa epävarmuustekijää muodostivatkaan. Koska periaate oli yleinen ja menetelmät yleisiä, niistä ei täälläkään tingitty.

Venäjän rajamaissa harjoittaman ortodoksisuuden ja venäläistämisen keinot olivat hyvin vanhoja. Niitä käytettiin varhemmin erittäin hienovaraisesti, jopa niin hienovaraisesti, että ne kuuluivat normaaliin päiväjärjestykseen. Ne olivat osa valtakunnan hallintoa. *Iivo Härkösen* sanat asiasta 1920 kuvaavat vallan hyvin tätä politiikkaa. Hän nimittäin toteaa vanhoista venäläisistä, että toiset ottivat veroja, toiset perustivat kirkkoja ja linnoituksia. Tämä kaikki oli hänen mielestään ymmärrettävää. Se ei ollut varsinaista venäläistämistä. Se oli yksinkertaista etujen ajantaa.²⁹ Suurvalta-Venäjän taholta asiaa katsellen toiminta näytti samansuuntaiselta myöhemminkin. Härkönenkin huomauttaa, että kaikki venäläinen toiminta ja isännöiminen Karjalassa oli tietyllä tavalla venäläistämistyötä. Hän kuitenkin ajoittaa Itä-Karjalan tietoisien venäläistämisen alkamaan samaan aikaan kuin Bobrikoff nimitettiin Suomen kenraalikuvernööriksi. Härkösen mielestä työ alkoi sangen taitavasti, ei mitään kansaa koskevia toimenpiteitä, ei mitään ilmoitusta erityisen Karjalan politiikan alkamisesta annettu.³⁰

Härkönen on oikeassa. Entistä toimintaa jatkettiin. Luostarit levittivät venäläisyyttä ja oikeusvaltiutta. Koululaitos ainakin yritti valtakunnallistaa vähitellen. Aleksanteri I:n aikana toteutettu kansanopetus yhdistettiin oikeaoppisuuden ideaan ja suunnattiin palvelemaan taantumuksellista politiikkaa. Poliittikaan kuuluivat luonnollisesti myös Suomeen ulottuvan ortodoksisen kirkon henkilövaihdokset sekä kansankielisen saarnan vähittäinen häviäminen jumalanpalveluksista.³¹ Suunnitelmia lienee tehty myös venäjän kielen opettamisesta kouluissa sekä sen saattamisesta Sortavalan seminaariin,³² mikä osoittaa, että tajuttiin aivan oikein Sortavalan seminaarin suomalaisaatteellinen merkitys Karjalalle, mutta ennen muuta Raja- ja Aunuksen Karjalalle. Merkityksestä on myös, että vaikka kiihkeä venäläistämisen ajoittuu vasta Suomea kohdanneeseen toiseen sortokauteen, toiminta kohdistui jo vuosisadan ensimmäisinä vuosina Raja-Karjalaan, sillä 1902 Venäjän kansanvalistusministeriö myönsi määrärahat venäläisten koulujen perustamiseksi Sortavalan, Suojärvelle ja Mantsinsaareen.³³

Asiaa tutkineen *W. Keynäksen* mukaan vasta Kyprianon aikana pääsi valloilleen määrätietoinen ja aktiivinen venäläistämisen. Siihen verrattuna aikaisempi sulatusprosessi oli käynyt aivan kuin venäläisyyden oman sisäisen voiman painolla, ei väkivaltaisesti.³⁴ Keynäksen mielestä kyse oli iskusta Suomea vastaan, koska venäläiset olivat havainneet Karjalan ja Suomen yhteenkuuluvuuden.³⁵ Vaikka Keynäs tässä suhteessa tuntuu yhdistävän toisiinsa kaksi sellaista ilmiötä, jotka näyttävät olleen yhteydessä keskenään vain kolmannen tekijän eli varsinaisen

28. Katso Paasivirta 1978, s. 309.

29. Härkönen 1920, s. 150.

30. Härkönen 1920, s. 151.

31. Katso Keynäs 1938, s. 79; Härkönen 1920, s. 151–152.

32. Härkönen 1920, s. 152.

33. Härkönen 1920, s. 153.

34. Keynäs 1938, s. 83; Härkönen 1920, s. 155. Kyprianosta tuli Suomen ortodoksisen hiippakunnan apulaispiispa.

35. Keynäs 1938, s. 83–84.

”venäläistämisen” välityksellä eivätkä siksi, että toinen olisi syy toisen ilmenemiseen, hän osuu oikeaan siinä, että kirkon antamalta uskonnolliselta pohjalta venäläisyyden oli helppo hyökätä. Karjalainen väestö oli puutteellisesti sivistynyt, kuten edellä on jo todettu. Osin kokonaan valveutumattoman kansallistuntonsa vuoksi Itä-Karjalan väestö ei osannut erottaa uskontoa ja kansallisuutta toisistaan vaan samaisti ne.³⁶

Mihin kohtiin ns. venäläistämisen iskut suunnattiin? Vuonna 1907 pidettiin Vitelessä kokous, johon osallistuivat Suomen ja Aunuksen kreikkalaiskatolisten hiippakuntien ja maallisen vallan edustajat ja jonka tarkoitus oli löytää keinot ”paikallisen poliittisen ja protestanttisen propagandan vastustamiseksi”.³⁷ Kokouksen edustajien mukaan luterilainen propaganda oli vahvistunut erityisesti sen jälkeen kun uskonnonvapaus oli tunnustettu Suomessa, Vienassa ja Aunuksessa. Kokouksen mukaan propanganda oli ollut erityisen voimakasta Suomessa ja Vienassa. Vaara uhkasi myös Suomeen rajoittuvaa Aunuksen osaa.³⁸ Kokouksessa perustettiin Karjalan oikeuskoinen veljeskunta, jota ajateltiin venäläistämistyön välineeksi. Erityinen huomio kulttuurityössä oli kohdistettava Repolaan, Tulemajärveen ja Vieljärveen.³⁹ Venäläisetkin katsoivat nämä täysin karjalaiset pitäjät strategisesti tärkeimmiksi, ja toiminta osoitti, että työn painopiste suunnattiin juuri niihin. Esimerkiksi parhaat papit sijoitettiin mainittuihin seurakuntiin.⁴⁰

Lähdearvoltaan vaikka ei ehkä merkitykseltään tärkeämpi oli Uhtualla jo 10.–13.12.1906 pidetty Arkangelin ja Suomen hiippakunnan edustajien kokous, jonka pöytäkirja on julkaistu Karjalaisten pakinoita -lehdessä. Pöytäkirja kertoo paitsi suunnitelmista oikeauskoisuuden ja venäläisyyden levittämiseksi myös syistä, miksi tällaista työtä oli ortodoksisen papiston – ehkä myös tsaristisen virkakunnan – mielestä tehtävä.

Pöytäkirjan mukaan kokousedustajien saatua kuulla kansan ilmoitukset uskonnollisista tarpeistaan, ”kokous kuuli asiakirjain esitystä sekä Suomen hiippakuntain edustajien ilmoituksia protestanttisten lahkokuntain levittämistä opeista” (propagandasta)⁴¹ sekä myös niistä keinoista, joihin olisi ryhdyttävä taisteltaessa mainittua propagandaa vastaan Suomen Karjalan kreikkalaiskatolisen väestön keskuudessa. Kokous tunnusti välttämättömäksi, että Arkangelin hiippakunnassa olevissa Karjalan pitäjissä, mikäli paikalliset olosuhteet suinkin sallisivat, jumalanpalvelus toimitettaisiin Suomen Karjalan kielellä ja että uudistus pantaisiin toimeen vähitellen ja ottaen huomioon myös slaavilaiseen jumalanpalvelukseen tottuneiden henkilöiden tarpeet. Kokous myös katsoi välttämättömäksi perustaa varapiispan viran Raja-Karjalaa ja Lappia varten. Varapiispan asuinpaikaksi tuli Kemin kaupunki.⁴²

Koska Karjalan pitäjät tarvitsivat kirkonpalvelijoita, kokous piti välttämättömänä, että kyvykkäimmät, hyvin kasvatetut ja uskonnolliset Karjalan nuorukaiset voisivat valmistua kirkollisia tehtäviä varten seminaarissa. Ennen tätä vaihetta tarvittiin kuitenkin kaksiluokkainen koulu lähetyksurseineen. Sijoituspaikaksi ajateltiin Uhtuaa. Perustelut olivat mielenkiintoiset. Uhtuan

36. Keynäs 1938, s. 85; myös Setälä 1980, s. 21.

37. Kokouksesta Härkönen 1920, s. 161. Tätä ennen oli Uhtualla pidettu kokous ja toinen Kemissä.

38. Kokouksen kannanotoista Keynäs 1938, s. 97.

39. Härkönen 1920, s. 161–162; Keynäs 1938, s. 98–99.

40. Keynäs 1938, s. 106.

41. Propaganda-sanan alkuperäinen käyttö liittyykin juuri katolisen kirkon uskonjulistukseen, katso esim. Hemanus 1975, s. 9.

42. Arkangelin ja Suomen hiippakunnan edustajien kokouksen pöytäkirjat, Karjalaisten Pakinoita 3/1907; katso myös Setälä 1970, s. 28–30.

kylä oli kokouksen mielestä ensiksikin väkirikkein, toiseksi sinne suuntautui poliittiset ja protestanttisten lahkosten päävoimat, kolmanneksi siellä aiottiin jo vuosina 1894, 1895 ja 1898 avata kaksiluokkainen lähetysskoulu mainittujen tarpeiden tyydyttämiseksi; siellä oli valmis koulurakennus. Uhtua oli kokonaisen kouluketjun ympäröimä, joten oppilasainesta oli riittävästi.⁴³

Pöytäkirja osoittaa Uhtua jo tässä vaiheessa pidetyn kiistattomana suomalais-karjalaisuuden keskuksena, jonka taholta uhka oli suurempi kuin konsanaan Raja-Karjalasta tuleva. Toisaalta pöytäkirjasta käy välillisesti ilmi, että Uhtuaa pidettiin Vienan Karjalan eittämättömänä keskuksena ja kehittyneimpänä paikkakuntana. Pöytäkirja paljastaa myös sen, mikä ortodokseille ja venäläismielisille tarjosi ajankohtaisen virikkeen toimintaan. Sitä vahvistavat pöytäkirjassa olleet maininnat siitä, että poliittinen ja protestanttisten lahkokuntien propaganda Karjalan seurakunnissa uhkasi tulla voimakkaaksi paikallisten liittokuntien innokkaan puuhan vuoksi. Tämä propaganda levisi Karjalaan painettujen lehtisten avulla. Esimerkkinä mainittiin Karjalaisten Pakinoita -lehti.⁴⁴

Edellä mainittujen keinojen, siis Uhtualle perustettavan koulun ja jumalanpalveluskielen muuttamisen lisäksi pohdittiin kokouksessa muitakin mahdollisuuksia vaaralliseksi katsotun propagandan vastustamiseksi. Seurakuntiin oli perustettava ”veljeysliittoja”, joita johtivat seurakunnan papit. Heidän itselleen valitsemat apulaiset tarkkailisivat uskonnollista elämää ja kaikkea alueella esiintynyttä ”propagandaa”. He myös järjestäisivät papin kanssa neuvoteltuaan hartaushetkiä. Pappien apulaisina saattoivat toimia myös naiset, joiden tehtäväksi ajateltiin lukutaidon opettamista kyläläisille. Taistelua oli käytävä myös painotuotteiden avulla. Erityisesti tähdennettiin monissa kohdin sitä, että Suomen rajan lähellä olevien pitäjien asukkaiden vaatimus suomen kielen opetuksen välttämättömydestä kouluissa oli oikeutettu. Suomen kielen opittuaan papisto voisi paremmin toimittaa kreikkalaiskatolisen jumalanpalveluksen ja siten vastustaa poliittista ja protestanttista propagandaa Karjalan seurakunnissa. Raja-Karjalan kirkollisissa kouluissa oli heti ryhdyttävä opettamaan suomen kieltä. Etäisille pitäjille ja kylille, joissa ei ollut pysyviä kouluja, oli annettava valtion varoja opettajien palkkaamiseksi sekä ensimmäisiin koulutarvikkeisiin.⁴⁵

Edellä käytettyjen lähdemiesten, sekä Härkösen sekä Keynäkseen käsitykset tuntuvat ainakin osittain tendenssimaisilta. Suurin syy tähän on ehkä se, että he ovat nähneet Itä-Karjalan kysymyksen suhteettoman suurena, eivät vai pienenä osana suuren Venäjän keisarikunnan hallinnon tehostunutta otetta raja-alueella. Toisaalta kuitenkin em. pöytäkirja ja siinä esitetyt suunnitelmat sekä Itä-Karjalan todelliset tapahtumat osoittavat, että heidän jonkin verran ”epäluulon” värittämiä käsityksensä on suureksi osaksi oikea. Paikallisella tasolla meneteltiin todella näin. Karjalan veljeskunnan johto valvoi, että uusittu kouluverkko tarkoituksenmukaisesti laajeni juuri seuduille, jotka venäläisten mielestä olivat kipeimmin koulujen tarpeessa – ei siksi, että niitä olisi sieltä kokonaan puuttunut – eli rajaseudulle. Muutamat luvut puhuvat puolestaan.

Aunuksen läänissä semstvo-koulujen lukumäärä nousi muutamassa vuodessa 66:sta 114:ta. Lisäys oli siis 48 koulua, ja näistä kokonaista 27 perustettiin Suomen rajan läheisyyteen. Edellä

43. Ko. pöytäkirja, Karjalaisten Pakinoita 3/1907; Setälä 1970, s. 29.

44. Em. pöytäkirja, Karjalaisten Pakinoita 3/1907.

45. Mainittu pöytäkirja, Karjalaisten Pakinoita 3/1907.

mainitut semstvo-koulut olivat yksivuotisia, mutta Aunuksen lääniin perustettiin myös viisi kaksivuotista koulua, ja kaksi näistä karjalaiseen pitäjään, nimittäin yksi Repolaan ja yksi Säemäjärvelle. Myös kirkollisten koulujen määrää lisättiin. Se nousi 37:stä 58:aan.⁴⁶ Pahin tartunta-alue, Vienen Karjala, ei myöskään säästynyt sivistämiseltä. Koulujen luku kasvoi 33:sta 76:een. Suuri lisäys ulottui rajapitäjiin, tärkeisiin Vienen karjalaisen väestön asutuskeskuksiin kuten esim. Oulankaan, Pistojärvelle, Vuokkiniemeen ja Kontokkiin. Kun näissä kunnissa olleiden koulujen lukumäärä oli ennestään seitsemän se nousi sivistämiskampanjan aikana yli kolminkertaiseksi eli 25:een. Lisäksi avattiin venäläinen alkeisseminaari Uhtualla.⁴⁷ Mainitut Vienen Karjalan koulupitäjät lienevät edellä esitetystä tulleet tunnetuiksi lähinnä laukkuryssien kotikuntina. Karkeaa yhteyttä ei voi olla havaitsematta. Taistelua käytiin selvästikin Itä-Karjalan keskuspaikoista. Ns. kansakunnan syntyprosessiin kuuluvia elementtejä⁴⁸ – tässä koululaitosta – yritettiin puolin ja toisin vahvistaa Itä-Karjalassa.⁴⁹ Toiminta oli nimittäin aloitettu myös Suomen puolelta, eikä aina suinkaan edes karjalaisessa muodossa.

3.1.3. Suomalaiset kulttuurivirikkeet 1906–1907

Kuinka paljon venäläistäjien ja ortodoksistajien mielipiteissä oli perää, kuinka voimakkaasti mainittuja aatteellisia elementtejä, siis luterilaisuutta ja suomalaispoliittista propagandaa todella levitettiin Itä-Karjalaan? Kysymyksessä törmätään Suomen puolelta suoritettuun heimotyöhön sekä toisaalta Itä-Karjalan omaehtoiseen valistuspyrintöihin, joihin jo edellä 1800-luvun lopusta puhuttaessa on viitattu. Suomalaisen puolelta tehtyä heimotyötä ja Karjala-tuntemuksen viriämistä, vahvistumista ja kehitystä myöhemmin jopa aktiiviseksi Suur-Suomi -politiikaksi on kuvattu niin tarkkaan,⁵⁰ että tässä yhteydessä riittää niiden paikkakuntien kirjaaminen, joissa tällaista työtä tehtiin, missä sen keskuspaikat olivat.

Organisoitu heimotyö alkoi silloin kun *Vienen Karjalaisten Liitto* päätettiin perustaa Vaasassa 24.4.1906 pidetyssä kokouksessa.⁵¹ Tämän seuran, joka virallisesti järjestyi Tampereella saman vuoden elokuussa, tavoitteena oli vienankarjalaisten aineellisen ja henkisen tilan kohottaminen suomenkielisiä kierto- ja kansakouluja perustamalla sekä omaa lehteä *Karjalaisten Pakinoita* julkaisemalla.⁵² Mutta muuttuneen poliittisen tilanteen – olihan tsaarinalta joutunut höllentämään otettaan koko Venäjällä – sekä eräiden seurassa toimineiden henkilöiden myötä välittyi järjestöön myös suursuomalainen tavoite, Itä-Karjalan yhdistäminen Suomeen,⁵³ joskin joko Karjalan kysymyksestä kiinnostuneet suomalaiset tai karjalaiset itse olivat laatineet jo 1896 kansallisia tavoitteita sisältävän ohjelman rajantakaista Karjalaa varten. Siinä oli kansalli-

46. Keynäs 1938, s. 109.

47. Keynäs 1938, s. 110. Letonmäen mukaan Itä-Karjalassa oli 1913 yhteensä 332 maalauskoulua. Koulutehkeys oli suurempi kuin muualla Venäjällä. Karjalais-vepsäläisen väestön lukutaitoisuus sen sijaan oli 12,9 %, Letonmäki 1931, s. 91–92.

48. Katso Allardt 1970, s. 48.

49. Lehtinen 1956, s. 32.

50. Härkönen 1924, Lehtinen 1956, Sihvo 1973, Nygård 1978 ja myös Holodkovskij 1978, s. 16–17 erityisesti; myös Letonmäki 1931, s. 92–94.

51. Lehtinen 1956, s. 11 ja Nygård 1978, s. 42.

52. Vienen Karjalaisten Liiton säännöt, Karjalaisten Pakinoita 1/1906; myös Lehtinen 1956, s. 15 ja Nygård 1978, s. 42.

53. Suur-Suomi -ajatuksen toi seuraan Paavo Ahava, Nygård 1978, s. 42; Lehes 1976, s. 94–95.

suusaatteen yleisistä periaatteista lähtien vaadittu Aunuksen ja Vienan liittämistä emämaahan, Suomeen.⁵⁴

Liiton toiminta Itä-Karjalassa käynnistettiin nopeasti. Kouluja järjestettiin ja lukutupia ja kirjastoja perustettiin. Vienan Karjala sai kaksi kiertokoulua ja käsityökoulun. Lukutupia perustettiin kaikkiaan kaksikymmentäyksi kappaletta.⁵⁵ Vuokkiniemen Ponkalahtien kylässä alkoi ensimmäinen kiertokoulu syksyllä 1906, ja vuoden 1907 puolella aloitettiin kiertokoulutoiminta Uhtuan Alajärven ja Luusalmen kylissä. Uhtuan Ryhjän kylässä toimi lisäksi veistokoulu. Kevättalvella 1907 pidettiin kiertokoulua Malviaisen, Salmen ja Ohdan kylissä. Elokuussa aloitettiin myös Uhtualla ja Vuokkiniemen Kivijärvellä opetustyö, joka kesti kuitenkin vain kuu-kauden. Oppilaita oli yhteensä noin 200.⁵⁶ Lukutuvat järjestettiin Uhtuan, Vuokkiniemen, Kiestingin, Pistojärven, Jyskyjärven ja Oulangan kuntien kyliin.⁵⁷ Uhtualla 27.2.1907 pidetyn kiertokoulujen johtokunnan kokouksen pöytäkirjasta käy ilmi, että liiton omaa aapista "Pieni Alkuopastaja Vienan Karjalaisille" jaettiin koulujen välityksellä, ja jakajina toimivat johtokun- tien jäsenet, varajäsenet, opettajat ja muut valitut henkilöt. Aapisen jakaminen Oulangan, Vitsa- taipaleen, Kontokin ja muiden Vienan Karjalan kuntien alueella järjestettiin läsnä olevien Uhtu- aalaisten huoleksi. Lukutupiin lähetetyt lehdet olivat tavallisia sanoma- ja aikakauslehtiä (18 eri lajia). Ehkä eniten aatteellista merkitystä oli Laatokka ja Karjalaisten pakinoita -lehdillä.⁵⁸ Lukutupien sijoituskyliä ja kylien taloluvut ja henkilömäärät vuodelta 1905 olivat.⁵⁹

Kunta	Kylä	taloja 1905	asukkaita 1905
Oulanka	Oulanka	33	198
	Laitasalmi	23	140
	Sohjanansuu	27	150
	Vartiolampi	14	123
Pistojärvi	Salmi (Hirvisalmi)	8	63
	Ohta	17	129
	Malviainen	3	52
	Suvanto	27	167
Vuokkiniemi	Vuokkiniemi	149	495
	Ponkalahti	19	92
	Vuonniainen	76	507
	Kivijärvi	22	142
Kiestinki	Valasjoki	22	159
	Vaarakylä	43	257
	Kiisjoki	36	248
Uhtua	Jyvälahti	62	486
	Luusalmi	21	166
	Röhö	28	228
	Häme	18	95
	Ryhjä	—	—
Jyskyjärvi	Jyskyjärvi	107	626
Yhteensä 6 kuntaa 21 lukutupaa		755	4 293
		taloa	asukasta

Viitteet katso seur. sivu

Tietojen perusteella on arveluttavaa mennä toteamaan paljoakaan. Esim. johonkin kylään perustettu lukutupa ei vielä oikeuta päättelemään, että lukutuvan välityksellä valistus leviäisi koko kylään, sen jokaiselle asukkaalle. Mutta luvut ja kylien nimet sisältävät kyllä muutamia kiistattomia tosiasioita. Ensinnäkin ne kylät, joihin Vienan Karjalaisten Liitto lukutupansa perusti, olivat Vienan suurimpia ja keskeisimpiä. Niiden joukossahan olivat sellaiset Itä-Karjalan pohjoisosan keskuksena kuin Vuokkiniemi, Vuonninen, Jyvälahti ja Jyskyjärvi, joiden asukasluku vaihteli 500:n molemmin puolin. Erittäin harvaan asutussa Vienassa tällaiset kylät olivat harvinaisia. Toiseksi juuri Uhtua, Vuokkiniemi, Kiestinki, Pistojärvi ja Jyskyjärvi olivat olleet ja olivat tuolloinkin rautakauppiaiden keskeisiä lähtöalueita, joiden yhteydet Suomeen olivat vanhastaan olleet kiinteät. Näyttää siis siltä, että Vienan Karjalaisten Liiton johtomiehet tiesivät, mitä tekivät. Valistustyötä ei suunnattu korpeen, vaan keskeisiin paikkoihin, joissa pohja sanoman vastaanottamiselle saattoi olla suotuisa lähinnä historiallisen tradition vuoksi. Kolmanneksi, kaikesta kritiikistä ja arvelusta huolimatta ei voitane myöskään kiistää sitä lukujen ilmoittamaa tosiasiaa, että lukutupien vaikutuspiiriin joutui tuona aikana yli neljä tuhatta henkeä, noin 5 % Itä-Karjalan karjalaisväestöstä. Neljänneksi, mainitut pitäjät olivat Suomen rajan läheisyydessä ja vesi- tai jonkinlainen ”maantein” yhteydessä toistensa kanssa.⁶⁰ Ne olivat lähes kaikki ryhmityneet Pääjärven, Tuoppajärven ja Kuittijärven rannoille.

Vaikka Vienan Karjalaisten Liiton suorittama työ näyttää olleen täysin tarkoituksenhakuisia ja suuntautuneen tiettyihin kohteisiin, ei se sinällään todista, että ns. kansallinen liike Vienassa olisi nimenomaan liiton synnyttämä. Tätä vastaan puhuu niin yksinkertainen ja triviaalilta vaikuttava tekijä kuin aika.⁶¹ Itä-Karjalan alueella Uhtualla, Vuokkiniemellä ja Kiestingissä pidettiin nimittäin jo vuosien 1905 ja 1906 vaihteessa – siis ennen liiton perustamista – kokouksia, joissa vaadittiin korjaamaan pahimmat epäkohdat. Vaikka vaatimuksista suurin osa koskikin taloudellisia oloja, kuten maan ja metsän omistusta, maanteiden rakentamista, sairaaloiden ja apteekkien perustamista sekä tullien poistamista Suomen ja Vienan Karjalan väliltä, sisältyi niihin myös karjalais-kansallisia tavoitteita. Ei voida vähätellä vaatimuksia, jotka koskivat kansan osallistumista valtiolliseen toimintaan, äänioikeutta ja yhdistymisvapautta,⁶² vaikka ne liittyivät ehkä ajan yleiseen henkeen paremmin kuin Karjalan miesten vielä itselleen todella välttämättömiksi havaitsemiin tarpeisiin. Ne ainakin osoittavat, että Vienan Karjalan keskuspaikkojen johtomiehet – asuivatpa he Suomessa tai Vienassa – tunnustivat vuosien 1905 ja 1906 aikaisen murroskauden merkit ja tekivät niistä jo poliittisia johtopäätöksiä.

Edellä sanottu ei suinkaan merkitse sitä, että Vienan Karjalaisten Liiton toiminta ei vaikuttanut. Esitetty kuitenkin osoittaa kouriintuntuvasti sen, että on hyvin vaikeaa, jopa mahdoton-

54. Lehtinen 1956, s. 9.

55. Vienan Karjalaisten Liiton ensimmäisen vuosikokouksen selostus, Karjalaisten Pakinoita 2/1907.

56. Katso Lehtinen 1956, s. 20–21; Setälä 1970, s. 24–25.

57. Lehtinen 1956, s. 21; myös Pöytäkirja Vienan Karjalaisten Liiton varoilla ylläpidettävän kiertokoulujen johtokunnan kokouksesta Uhtualla Räihän talossa 27.2.1907, Karjalaisten Pakinoita 3/1907.

58. Em. pöytäkirja, Karjalaisten Pakinoita 3/1907.

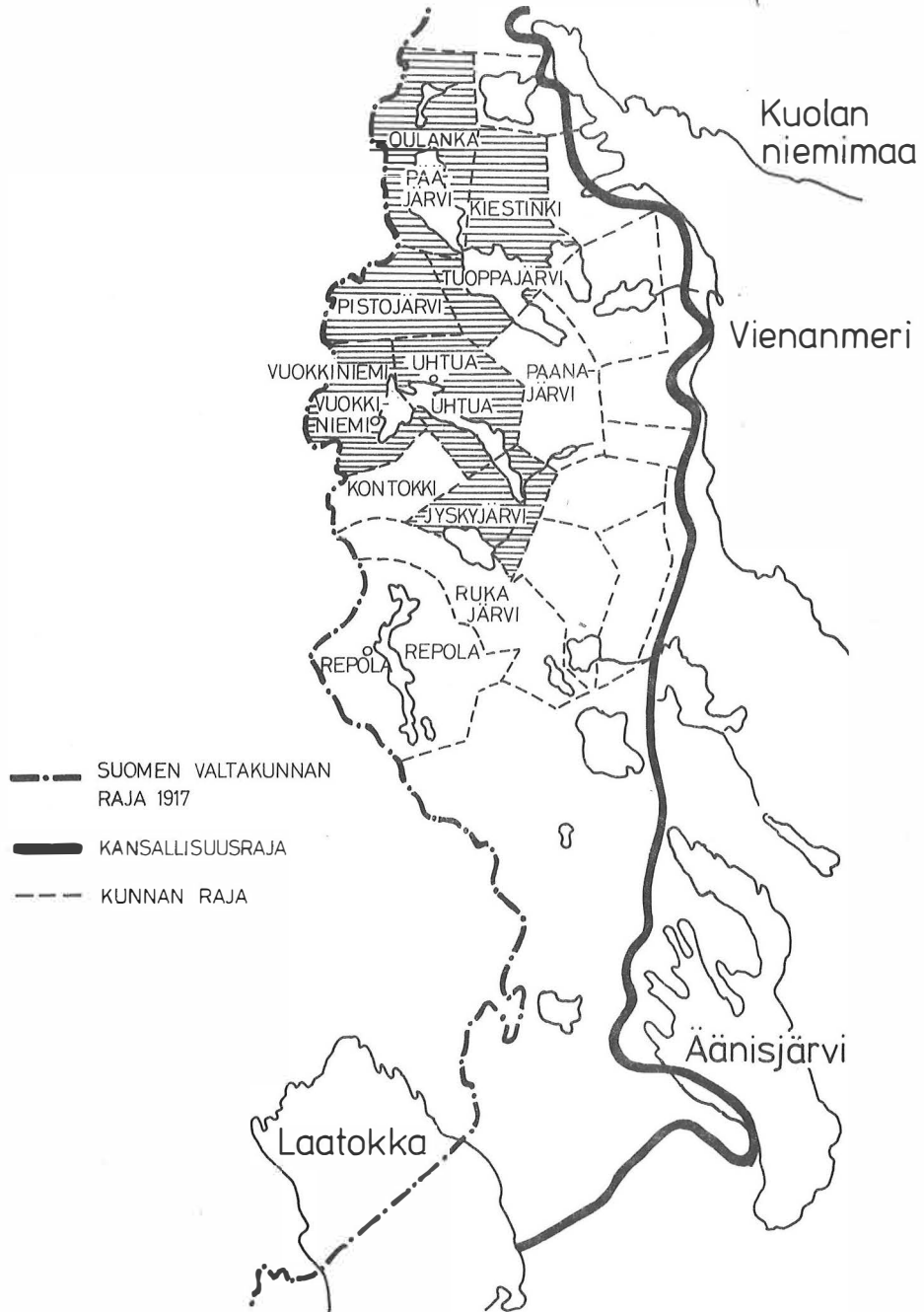
59. Tiedot lukutupien sijainnista Karjalaisten Pakinoita 3/1907, s. 19. Tiedot kylien talo- ja väkiluvuista Härkönen 1920, s. 327–332 (Luettelo rajantakaisen Karjalan kylistä).

60. Itä-Karjalan ja Kuollan Lapin kartta, laatinut Onni Lönnroth, Itä-Karjala ja Kuollan Lappi teoksessa.

61. Liittohan perustettiin vasta keväällä ja lopullisesti elokuussa 1906.

62. Härkönen 1920, s. 195–203; Karjalan Oikeus 1920, s. 17–21; Setälä 1970, s. 23.

 Vienan Karjalaisten Liiton Itä-Karjalaan 1906-07 perustamien lukutupien sijaintikunnat

takin, varmasti sanoa, mikä jonkin aatteellisen ilmiön on aiheuttanut. Todennäköistä on, että ajatus Vienassa pidettyjen kokousten koollekutsumiseen tuli Suomessa olevilta karjalaisilta.⁶³ Mutta sillä oli katetta Karjalan puolellakin, koska kokoukset hyvin nopeasti saatiin aikaan. Vasta tämän jälkeen alettiin puuhata liiton perustamiseksi ja toiminnan käynnistämiseksi Itä-Karjalassa. Muistettava myös on, että liiton toiminta Itä-Karjalassa jäi venäläisten vaikutuksen vuoksi lyhyeksi, sillä jo syyskuussa 1907 suljettiin Arkangelin kuvernöörin käskystä liiton koulut.⁶⁴ Mainittava myös on, että Aunus jäi asukkaille jaettavia lentolehtisiä lukuun ottamatta liiton työn ulkopuolelle. Sen sijaan sinne oli suunnattu Suomen luterilaisten evankelioimistyö. Mutta Venäjän lehdistön kiinnitettyä työhön huomiota viranomaiset karkoittivat matkalähetit ja takavarikoivat väestölle jaettuja Raamattuja.⁶⁵

3.2. Poliittinen taistelupaikka

3.2.1. Suomalainen heimotyö Itä-Karjalassa 1917–1920

Tsaarinvallan aikainen virkamiehistö ja kirkko tukahduttivat suomalaisten – lähinnä Vienan Karjalaisten Liiton – valistustyön Itä-Karjalassa sekä mahdolliset Itä-Karjalan väestön omatoimiset valistusharrastukset. Suomea kohdanneet venäläistämistoimet heikensivät myös Itä-Karjalaa kohtaan tunnettua mielenkiintoa. Toisaalta on totta se Jääskeläisen tähdentämä seikka, että juuri sortokausien aikana Itä-Karjalan kysymys siirrettiin sivistykselliseltä ja kansalliselta alalta poliittiseen ilmapiiriin, sillä mm. Suomen aktiivinen vastustuspuolue alkoi jo 1904 Pariisissa pidetyn vastustusryhmien kokouksen periaatteiden mukaisesti puolustaa Itä-Karjalan väestön etuja Venäjän ”sortopolitiikkaa” vastaan.⁶⁶ Aktivisteille Itä-Karjala muodostui Suomen irredentaksi, ja heidän sotilaslinjaansa edustaneiden jääkäreiden käsitys Itä-Karjalan kuulumisesta yhteen Suomen kanssa ilmaistiin erittäin selvästi ja kärjistetysti jo jääkärien oman marssin sanoissa.⁶⁷ Suomen itsenäiseksi julistamisen jälkeen ja varsinkin vuoden 1918 puolella maan virallinen johto otti hoitaakseen Itä-Karjalan kysymyksen.⁶⁸ Mutta erilaisten yksityisten järjestöjen ja henkilöiden osuutta ei tänäkään aikana voitu sivuuttaa.

Koska eri yhteyksissä on kuvattu ja eritelty Suomen hallituksen Itä-Karjalan politiikkaa, sen eri muotoja, jotka kaikki kuitenkin voitaisiin vuosien 1918 ja 1919 välisenä aikana sisällyttää käsitteeseen Suur-Suomi -politiikka,⁶⁹ ei ole aihetta puuttua asiaan sen tarkemmin. Huomiota sen sijaan ansaitsevat seikat, jotka osoittavat, mihin paikkoihin sekä vapaaehtoinen heimotyö että Suomen valtion viralliset Itä-Karjalan hallintoelimet suuntasivat valistus- ja propagandatoimintansa. Mielenkiintoiselta ja erittäin tärkeältä tuntuisi se seikka, miten itäkarjalaiset itse yrit-

63. Tätä mieltä on esim. Churchill 1970, s. 24, joka pohjaa mielipiteensä kirjeeseen, jonka ”joukko karjalaisia” lähetti ”Wolostin Starinalle” Uhtualle.

64. KSSA, johtokunnan lehtinen 1908; Setälä 1970, s. 31; Lehtinen 1956, s. 28–31.

65. Setälä 1970, s. 32.

66. Jääskeläinen 1961, s. 55–56; Gummerus 1935, s. 276; Nygård 1978, s. 50.

67. Lauerma 1966, s. 640–647; Haavio 1958, s. 49–57.

68. Jääskeläinen 1961, s. 66.

69. Näistä mm. Jääskeläinen 1961, Churchill 1970 ja Nygård 1978.

tivät kohtalonsa järjestää. Sehän näyttäisi kertovan, mikä osuus heillä itsellään oli kansallisen karjalaisliikkeen kehityksessä. Ongelmaa on käsiteltykin,⁷⁰ mutta tapahtumien perusteella lie-nee vaikea päätellä suoranaisesti paljoakaan, koska itäkarjalaisten ns. omatoimisiin vapaus- ym. pyrintöihin sekoittui jo vuodesta 1917 lähtien hyvin paljon suomalaista ja muutakin vaikutusta. Erilaisten aloitteiden ja vetoamusten alkuperää tai parempi sanoa alkuunpanijaa on vaikea jäljit-tää. Suomen politiikan eräs tavoitehan tuona aikana oli saada itäkarjalaiset itse toimimaan ”vapautensa” puolesta, pyytämään sijaa Suomen yhteydessä tai sen suojeluksessa.⁷¹ Tämän vuoksi erilaisten kokousten kannanotot ovat hyvin epävarmoja kuvastimia ”kansan” todellisista pyrkimyksistä.

Setälän mukaan tärkein ja oikeastaan alkuvaiheissa ainoa herätystyöntekijä Itä-Karjalassa oli Vienan Karjalan Liitosta *Karjalan Sivistysseuraksi* 1917 muuttunut järjestö. Seura hoiti yksin ja oma-aloitteisesti voimaperäisen kansallisen propaganda-aktion. Se myös vastasi vuoden 1917 keväästä saakka koko Itä-Karjalan sisä- ja ulkopoliitikasta, koska muita osallisia ei tuohon aikaan ollut. Suomihan oli vielä suurimman osan vuodesta 1917 itsenäisyydettään.⁷² Seuran säännöistä kuvastuu vuoden 1917 tilanteen muutoksen johdosta uusiutunut ja laajentunut tavoite. Päätehtäväksi katsottiin nyt Vienan lisäksi Aunuksen karjalaisten ja muidenkin Karjalan heimon alueella oleskelevien henkisen ja aineellisen työn tukeminen.⁷³ Ja ohjelman mukaan myös toimittiin.

Seuran toiminnassa kiinnostaa meitä tässä yhteydessä neljä eri työmuotoa, joita voidaan mita-ta alueellisesti tai määrällisesti edes välttävästi. Seura teki päätavoitettaan, valtiollisen autono-mian saavuttamista, tunnetuksi jo toukokuusta 1917 alkaen jaetussa lentolehtisessä. Sitä levi-tettiin 100 000 kappaleen painos koko Itä-Karjalan alueelle; tietojen mukaan kaikkien Itä-Kar-jalan kunnanesimiesten kautta.⁷⁴ Toiseksi, asiaa selventämään ohjattiin lähetit, joista kolme kiersi Vienaa ja kolme Aunusta. Raporttiansa mukaan he etenivät lähes kylästä kylään.⁷⁵ Ra-portit kuvaavat myös mielialoja Itä-Karjalassa, ja niitä on käytettykin asian tutkimiseen.⁷⁶ Kol-manneksi, seura jatkoi edeltäjänsä toimintaa koulujen perustamiseksi. Syksyllä 1917 aloitti jälleen neljä koulua toimintansa, ja niiden kotikuntina olivat – voisi miltei sanoa – vanhat tutut Uhtuan ja Vuokkiniemen kunnat sekä laajentunutta harrastusalaan ja poliittista tilannetta hyvin kuvaava Repola.⁷⁷ Opetusta haittasivat epävakaiset olot ja koulut lopettivat työnsä Repolan koulua lukuun ottamatta jo keväällä 1918. Pistojärvellekin suunniteltiin koulua, mutta ainakaan vuoden 1918 alkuun mennessä se ei ollut aloittanut toimintaansa. Kouluissa oli nelisensataa oppilasta.⁷⁸

Neljänneksi, joskaan ei vähäisemmäksi toimintamuodoksi tuli taas lukutupien ja kirjastojen järjestäminen Itä-Karjalaan. Jo kesällä 1917 sijoitettiin kolme lukutupaa Vienan Karjalaan ja kolme Repolaan. Vuosien 1917 ja 1918 vaihteessa järjestettiin 65 lukutupaa, joten niiden yh-

70. Churchill 1970 ja Setälä 1978 Vrt. s. 42, viite 96.

71. Tästä katso Jääskeläinen 1961, esim. s. 96–99, 194–199.

72. Setälä 1970, s. 42–43.

73. Katso Pöytäkirja Vienan Karjalaisten Liiton päättävässä ja Karjalan Sivistysseuran perustavassa kokouk-sessa Tampereella 9.4.1917, KSS:n julkaisuja 1, s. 11 ja 13–14; Lehtinen 1956, s. 33–34.

74. KSSA, ko. lehtolehtinen; Lehtinen 1956, s. 35; Härkönen 1924, s. 8; Setälä 1970, s. 46.

75. KSSA, lisäasiapaperit 1917–20, lähetit ja toimintakertomukset.

76. Näitä ovat käyttäneet Churchill 1970, s. 34–35 kritiikistä sekä Setälä 1970, s. 40–42.

77. KSSA, luetteloita kouluista, opettajista ja oppilaista; Seuran pöytäkirjat 29.5., 28.5., 12.–13.8.1917 ja 18.–20.1. ja 7.–8.5.1918; myös Karjalaisten Sanomat 1.9.1917.

78. Karjalaisten Sanomat 30.9.1917; Setälä 1970, s. 47.

teinen määrä nousi yli 70:n. Seuran omassa historiikissa sanotaan, että tarkoituksena oli järjestää lukutupia Vienan ja Aunuksen joka kuntaan. Jos muita osoitteita ei tiedetty, lukutupiin tarkoitetut lehdet osoitettiin kunnan vanhimmille. Kaikkiin lukutupiin lähetettiin seuran oma lehti *Karjalaisten Sanomat* ja kymmenkunta suomalaista sanoma- ja aikakauslehteä.⁷⁹ Setälä mainitsee tutkimuksessaan, että lukutupia perustettiin kesällä 1917 samoihin kuntiin kuin kouluja. Myöhemmin niitä oli hänen mukaansa vain Repolassa ja Porajärvellä.⁸⁰ Myöhemmin merkitsee vuosien 1918–1919 levotonta kautta, sillä vielä vuoden 1920 aikana perustettiin Repolaan ja Porajärvelle lähes parikymmentä lukusoppea.⁸¹ Suomessa jo varhain kerättyjä kirjastoja ei kiirehditty lähettämään rajan taakse, ja vasta vuonna 1919 siirrettiin Vienan ja Aunuksen suurimpiin asutuskeskuksiin yhteensä yhdeksän kirjastoa. Kirjaston saivat Uhtuan, Vuokkiniemen, Repolan, Kontokin, Pistojärven, Oulangan, Kiestingin, Jyskyjärven ja Porajärven kirkonkylät.⁸² Entisistä päävaikutuskeskuksista alue oli laajentunut lähinnä Kontokin ja Porajärven suuntaan.

Ainakin teoriassa Itä-Karjalan keskeiset karjalaispitäjät saivat vähäksi aikaa, siis vuoden 1917 kesästä vuoden 1918 kevättalveen saakka, jonkinlaisen kansallisen valistuskatteen. Toisaalta kate oli erittäin ohut. Ei tarvitse edes pohtia lukutuvan merkitystä, vaan jo yksin se tosiasia, että lukutupiin ajatellut lehdet lähetettiin pelkän osoitteen perusteella kunnanvanhimmalle, herättää kyllin kriittisiä ajatuksia arvioitaessa karjalaiskansallisen sanoman levitystyötä Itä-Karjalassa. Kun myös sivistysseuran läheteiksi toimittamien henkilöiden raporteista käy ilmi, että alueen eri osien väestö suhtautui hyvin monin tavoin esim. autonomia-ajatukseen ja että väestön mieliala koko alueella oli hyvin ailahteleva,⁸³ ei voitane muuta kuin todeta, että tuskin seura muutamassa kuukaudessa kovinkaan paljon uusia aatteellisia virikkeitä loi tai vahvisti. Tuskin se herätti kansaa valistuksellaan uusilla koskemattomilla alueilla. Parempi on todeta, että niillä seuduilla, joissa valistus- ja itsehallintopyrkimykset jo vanhastaan olivat idullaan, seura onnistui vahvistamaan ja osin ohjaamaan kansan – voi vielä varovaisemmin sanoa kansan johtomiesten – mielipiteitä. Tätä osoittanee konkreettisesti se tosiasia, että jälleen tuona murskautena 1917–1920 olivat tietyt Vienan Karjalan keskuspitäjät, lähinnä Uhtua, Vuokkiniemi, Kiestinki, Pistojärvi, Jyskyjärvi ja Oulanka sekä Pohjois-Aunuksen Repola sitkeimmin ja pysyvimmin valistus- ja propagandatyön kohteina. Uusille alueille ei pysyvästi edes yritetty pureutua.

Alueellinen kattavuus ei merkitse suinkaan samaa kuin valistustyön todellinen vaikutus väestöön, josta niin mielellään soisi tietoja saatavan. Olosuhteiden vuoksi ei ns. kansan mielialoista useinkaan jää suoranaisia todistuskappaleita. Niitä voidaan arvioida eri katsausten ja raporttien avulla. Mutta kannattaa kuitenkin käyttää hyväksi kyseisen ajan eläneen näkijän ja kokijan muistelmia asioista. Ne kuvannevat syrjäkylän väestön suhtautumista yleisiin asioihin.

79. Härkönen 1926, s. 56; *Karjalaisten Sanomat* 3–10 (kesäkuu)/1918.

80. Setälä 1970, s. 47.

81. Katso Lehtinen 1956, s. 43 ja Härkönen 1926, s. 164. Syynä valistustyön keskeytymiseen Vienassa oli bolševikkivalta ja liittoutuneiden valtojen Itä-Karjalan politiikka, tästä katso Jääskeläinen 1961, s. 101–112 ja Churchill 1970, s. 79 eteenpäin.

82. Härkönen 1926, s. 64.

83. Lähettien raporttien antamasta tilannekuvasta esim. Churchill 1970, s. 34–36. Siinä myös raporttien mukainen suhtautuminen joissakin Itä-Karjalan kunnissa; itse raportit myös, KSSA.

Nikolai Jaakkola kertoo pienen rajalla sijainen kyläpahasen, Pirttijärven, asukkaiden – lähinnä miesten – suhtautumisesta politiikkaan vallankumouksen vuosina ja luonnehtii sitä seuraavasti: ”Pirttijärven kyläpahanen oli niin kaukana Jumalan selän takana, että suuren maailman viimeaikaisten mullistavien tapausten vaikutus ei ollut vielä sen huomattavammin ulottunut sinne. Rahvas eli täällä jokseenkin entiseen tapaan – syksyisin metsästeli kuten ennenkin pelto- töiden päätyttyä, kävi kalalla, uskoi kaikenlaisiin kummituksiin ja enteisiin. Uutta oikeastaan oli vain se, että miehet kokoontuivat iltaisin tavallista useammin toistensa luo tupakalle, ja koetivat arvailla, minne päin maailmanmeno oikeastaan kallistuu ja mitä se tuo tullessaan heidän kyläänsä. Tätä arvailemista ja odottelemista oli lisännyt vielä sekin, kun viime aikoina oli Pirttijärven kautta alkanut kulkea kaikenlaisia outoja matkalaisia valtakunnanrajan yli puoleen ja toiseen. . .”⁸⁴

Vaikka tällä kirjailija Jaakkolan kuvauksella syrjäkyläläisten mielialoista ei olekaan yleistysarvoa ainakaan Vienan Karjalan keskuspaikkojen mielialoihin, se antaa kuitenkin jonkinlaisen vaikutelman siitä, että tavallinen kansa lähinnä vain odotti, oli neuvoton, ei suinkaan toimintatarmoinen ja -tietoinen mihinkään poliittiseen tai kansalliseen suuntaan.

On kuitenkin olemassa vaara tehdä itäkarjalaisesta väestöstä liian passiivinen tai liian aktiivinen aatteellis-poliittinen tekijä. Ei ole syytä nähdä itäkarjalaisten aktiviteettia pelkästään Suomeen ja suomalaisuuteen suuntautuvana. Mutta vaarallista on myös tähdentää liiaksi sitä, että koko Itä-Karjalan kansa ei välittänyt poliittisesta kohtalostaan mitään.

Hahmottaessaan Itä-Karjalan itsehallintokysymystä Churchill löytää kansan poliittiselle aktiviteetille myös juuria. Tässä yhteydessä kiinnostavaa on seurata, miten hänen tutkimuksensa mukaan Venäjän 1917 maaliskuun vallankumous vaikutti itäkarjalaisiin ja miten ilmenemismuodot alueellisesti vaihtelivat. Churchillin mukaan itäkarjalaisten suhtautumiseen vallankumousta- pahtumiin vaikutti kaksi eri tekijää: miten vallankumous muutti poliittiset olot Suomessa ja Venäjän hallinnollisissa keskuksissa Itä-Karjalan laitamilla ja millainen oli heidän oma poliittinen valmiutensa vuosia kestäneiden venäläistämisyrykimysten jälkeen.⁸⁵

Vallankumouksen vaikutus oli hallinnollisesti ilmeinen suuremmissa, pääasiallisesti venäläisissä asutuskeskuksissa, kuten Petroskoissa ja Aunuksessa. Pietarin neuvosto pyrki vaikutusvaltansa levittämiseen Itä-Karjalan alueelle. Petroskoihin perustettiin ensimmäinen Itä-Karjalan työläis- ja sotilasneuvosto jo 28.3.1917. Vallankumouksen levitessä syntyi Aunuksen suuri joukko neuvostoja ja komiteoita, joilla oli ainoana yhteisenä kiinnekohtanaan mainittu Petroskoin neuvosto. Kesän keskivaiheille päästäessä neuvoston vaikutusvalta oli ratkaiseva koko Aunuksen kuvernementin alueella. Kesäkuun alussa 1917 järjestettiin myös Kemin neuvosto, joka otti johdon Vienanmeren seutujen tapahtumista.⁸⁶ Näin siis Itä-Karjalassa jo kesällä 1917 oli muitakin merkittäviä tekijöitä kuin Karjalan Sivistysseura.

Ensimmäinen karjalainen reaktio vallankumoukseen tuli kuitenkin Suomessa asuvien karjalaisten taholta. Se oli mainittu Karjalan Sivistysseuran perustaminen ja sen toiminnan ulottaminen Itä-Karjalan alueelle. Churchill on sivistysseuran lähettien raporttien ja muiden lähteiden perusteella rekonstruoinut vallankumouksen jälkeisen Itä-Karjalan maaseudun mielipidetilanteen.

84. Jaakkola 1977, s. 133.

85. Churchill 1970, s. 30.

86. Churchill 1970, s. 30–32

Mielipide-erot eivät koskeneet taloudellisia asioita. Talonpojat vaativat kaikkialla maan jakamista itselleen.⁸⁷ Poliittisesti mielipiteet erosivat alueellisestikin. Eräs asiamies tiedotti vastaan hengähtäneen itsetietoisien karjalaishengen ja suuren vihan tsaarinvallanaikaista virkamies-sortoa vastaan. Oulangan väki oli ajanut pois intovenäläisen pappinsa. Kaikkialla hänen kulke- millaan alueilla urkkijapoliisit oli ajettu pakoon.⁸⁸ Eräs Aunuksen eteläosaa kiertänyt taas raportoi, että erityisesti Suomen poliittista toimintaa tarkasteltiin siellä varsin epäluuloisesti. Ihmiset olivat yleensä Suomen ja Itä-Karjalan liittoa vastaan. Rahvaan suuri osa, mistään tietä- mätön aines, pysyi kiinni entisissä oloissaan ja luotti suureen Venäjään olivatpa olot millaisia tahansa.⁸⁹ Aunuksen pohjoiset ja läntiset osat, erityisesti Repola ja Porajärvi taas olivat yhtä alttiita suomalaisille vaikutteille kuin Vienan Karjalan kunnat.⁹⁰ Aunuksen eteläisimmissä osissa asukkaat sen sijaan jopa häpeilivät omaa murrettaan ja puhuivat mieluummin venäjää ulkopuolisten kanssa osoittaakseen kulttuuriaan.⁹¹ Kyläläisten yleinen maannäkö, venäläis- vastaiset mielenosoitukset Vienassa ja epäluulo suomalaisia kohtaan Etelä- ja Itä-Aunuksessa olivat Churchillin mielestä karjalaisten mielentilan tyypillisiä piirteitä aikana, jolloin uutiset maaliskuun vallankumouksesta saapuivat heille.⁹²

Churchill on hamottanut myös sen koko karjalaisen alueen, jossa sattui venäläisvastaisia mielenosoituksia. Hänen mukaansa niitä sattui alueella, jossa venäläiset viranomaiset olivat havainneet suomalaista vaikutusta ja yrittäneet taistella sitä vastaan avoimella venäläistämispolitiikalla. Venäläistytämisen tuloksena oli siten rajoittuneen, suomalaistamisyrittämisille myötämielisen suhtautumisen muuttuminen tiedostetuksi venäläisvastaisuudeksi. Alueet, joissa levottomuuksia sattui ja jotka ”olivat vastaanottavia suomalaisille aatteille”, muodostivat Suomen rajan katkaisevan kaistaleen. Sen eteläinen piste sijaitsi Laatokan lähellä olevissa suomalaisissa karjalaiskylissä ja oli leveydeltään noin 50 km. Pohjoisessa alue laajeni käsittämään koko Vienan Karjalan karjalaisen osan eli noin 150 km leveän kaistaleen. Tällä, Suomen luterilaisen asutuksen rajalta itään sijaitsevalla alueella väestö osoitti merkkejä suomalaisten aatteiden vaikutuksesta aivan kuin tuloksena jonkinlaisesta säteilyprosessista,⁹³ Churchill toteaa.

Hänen päättelynsä, joka tuntuu oikeutetulta, osoittanee, että Vienan Karjalan karjalaiset kunnat ja Aunuksen Repola, Porajärvi ja länsiosa Rukajärvestä olivat syystä tai toisesta – lähinnä kai vanhojen traditioiden vaikutuksesta – aktiivisimpia ja suomalaisvaikutteille altteimpia paikkoja koko Itä-Karjalassa.

3.2.2. Itä-Karjala Suomen virallisen politiikan ja propagandan kohteena

3.2.2.1. Retkikuntapolitiika

Vaikka edellä esitetyllä ja tässä yhteydessä esiin tulevilla asioilla ei yritetä osoittaa, että ne olisivat olleet jonkinlaisia pakolaisuuden ”sytä”, ne voidaan kuitenkin käsittää jonkinlaisiksi pakolaisuuden taustatekijöiksi tai ainakin edellytyksiksi sille, että pakolaisuus saattoi niin hel-

87. Churchill 1970, s. 35. Mielipide perustuu W. Petrovin matkakertomukseen 10.8.1917, KSSA, Lisäasiapaperit I.

88. J. Lukkarisen matkakertomus 23.11.1917, KSSA, Lisäasiapaperit; Churchill 1970, s. 35.

89. Em. Petrovin matkakertomus 10.8.1917, KSSA, Lisäasiapaperit I.

90. Churchill 1970, s. 35. Perustuu W. Harikosken matkakertomukseen 27.11.1917, KSSA, Lisäpaperit I.

91. Em. Petrovin matkakertomus 10.8.1917.

92. Churchill 1970, s. 37.

93. Churchill 1970, s. 39.

posti suuntautua juuri Suomeen. Tällaisiin tekijöihin kuuluu myös se virallinen vaikutus, jota itsenäistyneen Suomen hallitus harjoitti Itä-Karjalassa ja joka käsitti muodot rauhallisesta valistus- ja propagandatyöstä aseelliseen puuttumiseen. Aiheen kannalta riittää pelkkä tämän toiminnan suuntaviivojen toteaminen sekä summittainen arvio sen vaikutuksesta itse alueen väestöön.

Vielä vuosien 1917 ja 1918 vaihteessa Suomen hallitus suhtautui empien Itä-Karjalan kysymykseen. Syynä oli lähinnä Itä-Karjalassa itsessään alkanut kansallis-poliittinen liike, joka ainakin suurimmaksi osaksi oli virallisen Suomen hallinnan ulkopuolella ja joka näytti pyrkivän omiin päämääriin, Itä-Karjalan autonomiaan.⁹⁴ Suomen hallitus yritti tänä aikana kuitenkin saada Itä-Karjalan kysymys käsiteltäväksi Brest-Litovskin rauhanneuvotteluissa. Itä-Karjalan liittäminen Suomeen ei kuitenkaan sopinut Saksan sodanjohdon suunnitelmiin.⁹⁵ Toiminta Itä-Karjalassa oli ristiriitaista. Vuoden 1918 alussa Uhtualla pidetyssä kokouksessa päätettiin muodostaa riippumaton Karjalan tasavalta, kun sen sijaan Povenstan kokouksessa aunukselaiset – kuvaavaa kyllä – tyytyivät autonomiaan Venäjän yhteydessä. Mieli-piteiden horjuvuutta osoittanee sekin, ettei Vienan Kemissä pidetyssä kokouksessa voitu tehdä päätöstä itsenäisyyskysymyksestä.⁹⁶

Suomen sisällissota ja Saksan tuki rohkaisivat Suomen hallitusta suunnittelemaan Itä-Karjalan liittämistä Suomeen asevoimin. Näitä suunnitelmia – varsinkin päämajan ja Mannerheimin – lienee ajankohtaistanut se, että kansanvaltuuskunta ja bolševikkihallitus neuvottelivat ja sopivatkin eräistä aluevaihdosta, joita punaisen Suomen hallitus tarjosi propagandavaltteina julkisuuteen.⁹⁷ Aktivoituneen toiminnan johto keskittyi sotilaspiirien esikuntiin ja sitä johtivat toisaalta senaatti ja toisaalta päämaja. Alkoi retkikuntapolitiikka.

Nevakivi on kiinnittänyt huomion siihen, että valkoiset ryhtyivät poliittisesti niin arkaluontoiseen yritykseen kuin Itä-Karjalan valtaukseseen jo silloin, kun Etelä-Suomi oli vielä punaisilla ja kun Saksan tuesta ei ollut tietoa. Hänen mukaansa valkoisten sodanpäämääriin mystisesti sulautunut heimoaate ei pysty menettelyä selittämään. Kyseessähän oli satojen, suunnitelmien mukaan tuhansien, sotilaiden lähettäminen kriisi aikana rajan taakse. Mannerheimin, joka viime kädessä oli vastuussa retkikuntienkin muodostamisesta, päätökseen lienee vaikuttanut se, että saamiensa raporttien perusteella hänellä oli liioiteltu kuva Venäjän puolelle paenneiden punaisten vastahyökkäyssuunnitelmista,⁹⁸ sillä Suomessa syntynyt sisällissota oli saanut aikaan pakolivirran rajan yli Muurmannille. Pakenijat olivat aluksi Kittilästä, Sodankylästä ja Sallasta, joiden kotiseudut valkoiset suojeluskunnat olivat puhdistaneet. Mukaan liittyi pian punaisia Oulusta, Tornioista ja Kemistä. Pakolaiset menivät aluksi Nuorttijärven ja Tulomanlaakson kautta Muurmannille. Myöhemmin pakolaisvirta jatkui Kuusamon ja Suomussalmen korkeudelta

94. Tästä katso Jääskeläinen 1961, s. 70.

95. Jääskeläinen 1961, s. 70–74, 76–86; Kaukoranta Uusi Suomi 28.9.1941.

96. Itä-Karjalan väestön omasta poliittisesta aktiviteetista 1918 kertovat asiakirjat, lähinnä kuntalaisten pitämien kokousten pöytäkirjat, joissa ilmaistaan halu liittyä Suomeen ja joissa pyydetään Suomea ottamaan suojeluskuntajoukkojensa avulla väestön suojelukseensa, sisältyvät UM:n arkistoon, VA, UM 11, A1 (kansalaiskokoukset ja maakuntapäivät), 1 (Itäkarjalaisten adresseja ja pöytäkirjoja vuodelta 1918, alkuperäisiä); kehityksestä myös Ruuth 1921, s. 32–33; Kaukoranta 1944, s. 37 ja Jääskeläinen 1961, s. 82.

97. Jääskeläinen 1961, s. 86–87. Neuvotteluista Polvinen 1967, s. 246–50.

98. Nevakivi 1970, s. 31–32.

Oulangan, Kiestingin ja Uhtuan kautta Muurmannille. Myöhemmissä vaiheissa punaisia kulkeutui rajan yli ja Muurmannille myös Lieksan korkeudelta rajan ylittäen.⁹⁹

Maaliskuun puoleessa välissä 1918 ns. Malmin retkikunta sai luvan lähteä liikkeelle. Kahta päivää myöhemmin Uhtualla pidetty vienankarjalaisten kokous päätti alueen liittämisestä Suomeen. Malmin retkikunnan rajan ylitys rohkaisi suomenmielisiä piirejä, ja esim. Paanajärvellä, Vuokkiniemellä, Jyskyjärvellä ja Kiestingissä sekä Kontokissa pidetyissä kokouksissa kannatettiin Uhtualla tehtyä päätöstä. Retkikunta omaksui tehtäväkseen paitsi valtauksen myös julistuksen, sillä väestölle antamassaan tiedotteessa se lupasi kyllä vapautta mutta tähdensi samalla, kuinka luonnon oli Itä-Karjalan ja Suomen välinen raja.¹⁰⁰ Vaikka Anuksessakin alkukesällä alettiin pyytää alueen liittämistä Suomen yhteyteen, ei Itä-Karjalassa saatu syntymään retkikuntaa tukevaa yhtenäistä rintamaa. Kaiken lisäksi liittoutuneet suhtautuivat penseästi suomalaisten tavoitteisiin. Suomi tukeutui jälleen Saksaan ja alkoi ajaa liittämisaietta Saksan kanssa suunnitellun liiton ja kuningasajatuksen avulla.¹⁰¹ Rohkaistuneena retkikunnan oleskelusta Vienassa Repolan asukkaat päättivät liittyä Suomeen, ja suomalainen sotaväki miehitti kunnan kesällä 1918. Hallituksen yhteyteen perustettiin Itä-Karjalan toimituskunta (vrt. s. 52), jonka alaisina olivat aluksi Uhtua, Pistojärvi, Oulanka, Kiestinki, Jyskyjärvi, Kontokki ja Repola.¹⁰² Porajärvi miehitettiin vuoden 1919 alussa.

Suomalaisten vaikutusalue käsitti samat kunnat, joihin Karjalan Sivistysseura oli suunnannut valistustyönsä. Alue oli jo 1800-luvulla ollut jonkinlainen valistusherätteen tuontisatama. Suureksi osaksi toimituskunnan vaikutus oli tälläkin seudulla nimellinen ja kun Itä-Karjalan kohtaloihin alkoi vuoden 1918 syksystä lähtien vaikuttaa enentyvästi uusi voima, bolševikkivalta (ennen kaikkea Suomesta Venäjälle paenneet punaiset) suomalaisten – ns. toisen retkikunnan – oli vetädyttävä Vienasta. Vain Repola jäi Suomen alaisuuteen.¹⁰³

Itse asiassa valkoisten mahdollisuudet vallata Pohjois-Viena olivat menneet jo silloin kun Malm ei onnitunut katkaisemaan Muurmannin rataa Kemin korkeudelta. Kaiken lisäksi hänen retkikuntansa lienee herättänyt pahennusta enemmän kuin toivoa ja luottamusta itäkarjalaisissa, sillä hänen joukkonsa kohdistivat terroria sekä aseellisiin punaisiin että – ällistyttävää kylläkin – aseettomiin siviileihin. Kun hänen huonosti valmisteltu hyökkäyksensä Kemiä vastaan oli epäonnistunut, hän vetäytyi Uhtualle, jossa viipyi niin kauan kunnes englantilaisten johtama ja avustama karjalainen rykmentti pakotti raskaita tappioita kärsineen osaston kesän lopulla rajan länsipuolelle.¹⁰⁴ Vienan puhdistaminen valkoisista annettiin suomalaisen legioonan ja samanaikaisesti itäkarjalaisista muodostetun karjalaisen rykmentin tehtäväksi.¹⁰⁵

Ilmeistä on, ettei Helsingissäkään suuremmin luotettu retkikuntien vaikutusmahdollisuuksiin Vienassa, ja Muurmannin legioonan, suomalaisista punaisista muodostetun englantilaisen joukko-osaston, eteneminen rajaseudulla huolestutti Itä-Karjalan politiikasta vastuuta kantavia henkilöitä. Suomalaisten luotto Vienassa ei näyttänyt kovinkaan suurelta, mitä osoittavat

99. Nevakivi 1970, s. 24–25.

100. Retkikunnasta tarkemmin Kuussaari 1957, s. 55, 73–74; kehityksestä yleensä Churchill 1970, s. 55.

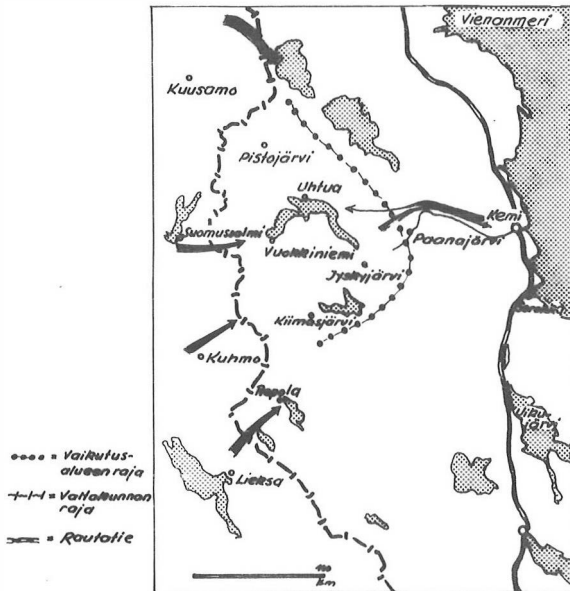
101. Kuussaari 1957, s. 62–64; Jääskeläinen 1961, s. 99, 104–106, 122–123, 128–145; liittoutuneiden politiikasta Nevakivi 1970, s. 85–88.

102. Helasti THArk 30, s. 212.

103. Holodkovskij 1978, s. 58; VA, Itä-Karjalan toimituskunnan arkistoluettelon esipuhe; myös Helasti THArk 30, s. 213.

104. Nevakivi 1970, s. 36.

105. Nevakivi 1970, s. 166.

VIERAIDEN RETKIKUNTIEN TOIMINTA- JA VAIKUTUSALUE 1918 KUUSSAAREN (1957) MUKAAN

pienet, mutta asiaa hyvin kuvaavat tapahtumat. Esimerkiksi Oulangan Vartiolaamin asukkaat pyysivät taistelevia osapuolia jättämään kylänsä rauhaan. Aivan Suomen rajan välittömässä läheisyydessä sijainneen karjalaiskylän päätös osoittanee, että suomalaisten Pohjois-Vienan puolella tekemä poliittinen agitaatio oli mennyt lähes hukkaan.¹⁰⁶ Oulangassa oleskelleen vartiolaamin tehtävänä oli ollut saada kuntakokous koolle päättämään adressin lähettämisestä Suomen hallitukselle. Adressissa olisi pyydetty Pohjois-Karjalan liittämistä Suomeen. Kokouksista huolimatta tällaista päätöstä ei ollut saatu aikaan. Kyläläiset olivat päinvastoin aikoneet vaatia suomalaisia poistumaan.¹⁰⁷

Pohjoisessa Itä-Karjalassa suhtauduttiin Suomen houkutuksiin varauksin. Kun muualta Itä-Karjalasta saapui Suomeen vuonna 1918 enemmän tai vähemmän oma-aloitteisesti puoli tusinaa valtuuskuntaa pyytämään apua venäläisiä vastaan, Uhtuan pohjoispuolisista kunnista ei saapunut yhtään. Koska asukkaat olivat yleensä köyhiä, tunsivat Nevakiven mielestä vain harvat itsensä vallankumouksen uhkaamiksi. Pohjoisvienalaiset pyrkivät elantonsa varmistamiseen. Erään tunnetun oululaisen heimopoliitikon mielestä heille kaikille oli samantekevää, mihin valtakuntaan he kuuluivat. Leipäpolitiikka oli ainoa, jota he ymmärsivät.¹⁰⁸ Toisaalta radan varrelta tarjottiin karjalaisille aseita ja heitä kehoitettiin liittymään taisteluun valkoisia vastaan mutta turhaan. Suomalaisen retkikunnan käytöskään ei saanut heitä luopumaan "puolueetto-muudestaan".¹⁰⁹

106. Nevakivi 1970, s. 172.

107. SA, Lapin rajavartioston asiakirjat (32), Valtavaaran raportti 7.8.1918, asiasta tarkemmin Nevakivi 1970, s. 185, viite 36.

108. SA, Heimosota-asiakirjat, Malm 4, Y.A. Kempvaisen allekirjoittama kirjelmä ylipäällikön neuvottelukunnan Oulun piirin edustajalle 17.3.1918, lyhennysote; Nevakivi 1970, s. 200.

109. Nevakivi 1970, s. 200.

Englantilaisten saapuminen radan varteen ja heidän antamansa elintarvikeapu sai vienalaisten katset lopullisesti kohdistumaan itään päin. Suomalaisen legioonan eteneminen radalta rajalle ja erityisesti karjalaisen rykmentin etelässä saamat voitot vahvistivat käsitystä, etteivät heikot, nälkiintyneet ja repaleiset valkosuomalaiset pystyneet pitämään aluetta hallussaan. Englantilaisiin joukkoihin alkoi pyrkiä tuhatmäärin karjalaisia. Joulukuun 1918 puolivälistä tammikuun puoliväliin karjalaisen rykmentin vahvuus kasvoi 1 500 miehestä 3 500 mieheen. Nevakivi katsoo tämän merkinneen sitä, että karjalaisten itsetunto oli nousemassa.¹¹⁰

On syytä lähemmin kosketella Vienan retkikuntien toimintaa ja mahdollista vaikutusta alempanakin Itä-Karjalassa, etenkin ns. Uhtuan Karjalassa, koska siitä retkillä mukana olleiden muistelmissa on annettu jonkinlainen kuva. Vaikka kuvaukset tuskin historiallisten tapahtumien ja tosiasiajn osalta ansaitsevat kiistatonta lähteen arvoa, ne kuitenkin välittävät vaikutelmia väestön suhtautumisesta esim. suomalaisiin ja Suomeen liittymisaikeeseen, siis asioista, joista muuten on miltei mahdotonta saada tietoa. Mm. toisella retkellä kesällä 1918 mukana ollut *Lauri Kivinen* on antanut itäkarjalaisten suhtautumisesta suomalaisiin aika kielteisen kuvan.

Kivinen kertoo jo edellisen retkikunnan eli Malmin retkikunnan pitäneen huolta mm. kansan valistamisesta. Sen tärkeyttä oli heillekin jo Helsingissä tähdennetty. Edellinen retkikunta oli vaikuttanut lähinnä kokouksia ja juhlia pitämällä.¹¹¹ Samoin hän kuvaa myös Uhtuan suuria Petrunpäivän praasniekkoja, joissa oli vieraita läheltä ja kaukaa. Suomesta oli maistereita, kirjailijoita sekä pankki- ja kauppamiehiä puhumattakaan varsinaisista karjalaisista. Juhlien jälkeen lähetettiin Uhtualta kolme ryhmää etuvartijoiksi Jyskyjärvelle. Sotilaita seurasivat kirjailija Ilmari Kianto ja maisteri A.O. Väisänen, joiden tehtävänä oli sotilaiden avustaminen, kokouksien pitäminen ja mielipiteisiin vaikuttaminen.¹¹² Jyskyjärvi oli paitsi poliittisesti myös strategisesti tärkeä paikka, koska sieltä tuli ainoa kuljettava tie Kemistä Uhtualle.¹¹³ Retkikunnan etuvartiot sijoitettiin Suopasvaaraan, ja eräs ryhmä kävi Paanajärvellä. Myös Kiestinkiin pyrittiin, koska se piti suomalaistuttaa, mutta matka oli turha. Kivisen mukaan kiestinkiläiset vaelivat vielä liian synkässä pimeydessä. He luottivat enemmän englantilaisten lupauksiin kuin köyhän Suomen apuun. Kostamukseen retkensä ulottaneet ryhtyivät keräämään englantilaisten talvikelillä tuomia kiväärejä. Takavarikoimisryhmä kierteli Miinoan, Kontokin ja Luvajärven kylissä. Toisissa kylissä aseet annettiin suosiolla, mutta toisissa väestö Kivisen mukaan suhtautui suomalaisiin avoimen vihamielisesti.¹¹⁴

Suomalaiset yrittivät perustaa myös suojeluskuntia. Kuisman retkikunnan tullessa kesällä oli vireillä suojeluskuntahanke kolmessa paikassa: Uhtualla, Vuokkiniemellä ja Pirttilahdella (kylä Vuokkiniemellä). Uhtuan asemaa poliittis-sotilaallisissa aikeissa kuvaa se, että sen suojeluskunnassa oli aluksi 120 jäsentä, ja jäsenmäärä nousi kesän aikana 200:aan. Kivinen huomauttaa tämän todennäköisesti johtuneen siitä, että Uhtua oli aina ollut suomalaisuuden "pesäpaikka" Vienassa ja lisäksi suurin kylä Karjalassa. Esim. Vuokkiniemellä asia oli suomalaisten kannalta huonommin, sillä sen suojeluskuntaan kuului aluksi 60 jäsentä, sittemmin 90, ja toiminta oli koko ajan erttäin kehnoa. Kivisen mukaan paras henki oli Pirttilahden suojeluskunnassa, jossa

110. Nevakivi 1970, s. 200–01.

111. Kivinen 1919, s. 16–17.

112. Kivinen 1919, s. 24 ja 26.

113. Kivinen 1919, s. 27.

114. Kivinen 1919, s. 41–49.

kuitenkin oli vain 17 jäsentä. Suomalaista vaikutusta yritettiin istuttaa myös nuorisoseuratyöllä, sillä heinäkuun alussa perustettiin nuorisoseura Vuokkiniemeen. Puuhaajina oli kaksi Suomessa oleskellutta karjalaisneitosta.¹¹⁵

Mielenkiintoista on todeta, mitä Kivinen kertoo itäkarjalaisten suhtautumisesta suomalaisiin ja heidän tavoitteisiinsa Vienan retken saamaan kielteisen käänteen yhteydessä. Hänen mielestään ainoa oikea selitys esim. Jyskyjärven menetykseen ja suomalaisten joukkojen yllättämiseen oli se, että paikkakuntalaiset veivät tarkat tiedot vihollisille retkikuntalaisista.¹¹⁶ Vaikka epäily ei aivan totta olisikaan, se on merkittävä toteamus alueelta, joka vanhastaan oli ollut yhteydessä suomalaisten kanssa. Kivisen mukaan koko suomalaisten hallussaan pitämällä alueella havaittiin, kuinka kylien miehet hävisivät pikku hiljaa. Heitä värvättiin vastustajien puolelle. Esimerkiksi Kontokista häipyivät kaikki asekuntoiset miehet. Kostamuksesta miehet katosivat suomalaisten lähdön jälkeen. Kivinen muistuttaa sarkastisesti, että siinä oli tulos puolen vuoden käännytystyöstä. Pirttilahti oli kertojan mielestä ainoa – tietenkin Uhtuan lisäksi – kokonaisuudessaan Suomi-ystävällinen kylä. Kivinen nimittäin sanoo aika painavasti, että kaikissa muissa Vienan kylissä suomalaisilla oli perääntyessään enemmän vihollisia kuin ystäviä.¹¹⁷

On vielä syytä erään lähteen valossa tarkastella väestön suhtatumista suomalaisiin. Kyseessä tosin on vain pieni kylä, Nikolai Jaakkolan teoksessaan kuvaama Pirttijärvi. Jaakkolan romaani tarkastelee asioita omasta neuvostorealismien näkökulmastaan eikä ole suinkaan puolueeton historiantutkimus. Koska se kuitenkin on edes jonkinlainen muistitiedon nojalla tapahtumista kertova lähde, voidaan ainakin todeta, mitä siinä asiasta kerrotaan. Jaakkolan kirjan ansioksi on lisäksi luettava, että siinä kerrotaan monia asioita, jotka täsmäävät Kivisen mainitsemiin tapauksiin.¹¹⁸

Jaakkola kuvaa Malmin retkikunnan tuloa Pirttijärvelle ja sanoo kansan suhtautuneen siihen kielteisesti. Parhaassa iässä olevat miehet olivat sodassa, joten jäljelle oli jäänyt vain sangen epäluuloinen vanha polvi ja asian kannalta merkityksetön lapsijoukko. Koululla pidettyyn kokoukseen miesväki saapui suureksi osaksi velvollisuudesta, uskaltamatta olla sieltä pois. Sotilas-pastorin puhe siitä, kuinka vienankarjalaisten rukous vapautumisesta oli nyt kuultu ja kuinka itse Jumala oli siunannut sotaretken, lienee jättänyt läsnäolijat yhtä kylmiksi. Jääkäriluutnantin kiihoituspuhe ja kehotus lähteä heidän mukanaan vapauttamaan Vienanmeren rannikkoa bolševikkien hirmuvallasta aiheuttivat jo hälinää läsnäolevien keskuudessa. Yleinen tunne näytti olevan, että kansa oli saanut tarpeeksi sodasta. Nuoret miehet olivat siellä vieläkin. Tehoa tavoitellakseen Jaakkola panee vielä erään talon emännän tulemaan kokoukseen ja ilmoittamaan, että retkikuntalaiset ovat ottaneet hevosilleen ainoat heinät ja takavarikoineet myös ruokatarvikkeita. Miehiä ei paljonkaan tynnytä se, että Kajaanista oleva kauppias, alkuaan Uhtualta lähtöisin ollut Sergejeff, joka oli innokkaasti mukana suomalaisuushankkeissa ja Vienan Karjalaisten Liiton puuhissa, lupaa retkikunnan korvaavan kaiken omistajille.¹¹⁹

Väestön nostattamiseksi tarkoitettu kokous meni Jaakkolan mukaan täysin myttyyn. Kyläs-tä lähti myös armeijasta kotiutunut mies viemään sanomaa Kemiin suomalaisten saapumisesta.

115. Kivinen 1919, s. 46–49, 58–59.

116. Kivinen 1919, s. 100–101.

117. Kivinen 1919, s. 103–105, 129.

118. Esim. kertomus miehiä ja ruokatarvikkeita kuljettavan veneen ohjaamisesta kivelle ja tavaroiden kastumisesta on sama kummassakin kirjassa, Kivinen 1919, s. 95–96 ja Jaakkola 1977, s. 243.

119. Jaakkola 1977, s. 207–210.

Retkikunta puolestaan otti kylän opettajan, joka tunnettiin vallankumoukselliseksi, oppaakseen ja tulkikseen. Oppaan matka päättyi romaanin kirjoittajan mukaan vähän matkan päässä kylästä, kuolemaan.¹²⁰

Retkikunnan paluu Kemistä oli Jaakkolan mukaan aivan toisenlaista kuin meno sinne. Miehet kiroilivat upseereitaan, joiden ruumiita heidän oli kuljetettava mukanaan sekä ”heimoveljiään”, jotka olivat olleet heitä kohtaan niin epäsuopeita ja katuivat sitä, että olivat yleensä tälle seikkailuretkelle lähteneet.¹²¹ Retkikunnan historioitsijan muistiinpanojen mukaan Vuokkiniemen kunnantuvalla oli pidetty heimokokous, muutama suomalaisten ystävä löytyi, mutta suurin osa ristirahvaasta katseli retkikuntalaisia karsaasti. Eräs Saksan sodasta palannut mies puhui: olemme väsyneet sotaan. Kauppias Sergejeff jäi Uhtualle perustamaan suojeluskuntia. Paanajärvellä retkikunta kohtasi kapteeni Kuisman komppanian, joka oli tullut Repolan kautta, koska ei ollut uskaltanut mennä Rukajärvelle siellä olleiden aseistettujen karjalaisten bolševikien vuoksi. Kemissä oli kärsitty tappioita ja paluumatkalla ei ollut apua saatu, koska miehet olivat menneet ”hakemaan heiniä metsäniityiltä”. Jaakkola panee historioitsijan toteamaan: “. . . voi kaksinaamainen Karjala. . .” Yhtä kyytiä oli peräännyttävä Usmanalta Uhtualle, jossa retkikunnan rippeet aikoivat pysyäkin ”linnaväkenä”.¹²²

Kelirikon ajaksi koitti Pirttijärvellekin rauha, mutta jokien ja järvien vapauduttua jäistä alkoi retkikuntalaisia samota Pirttijärven kautta puoleen ja toiseen. Koulun katolle ilmestyi siniristilippu, siellä oli valkosuomalaisten varuskunta; sellaisia oli sijoitettu toisiinkin kyliin. Päävoimat pysyttelivät Uhtualla. Aluetta haravoivat ja hallussaan pitävät suomalaiset pelottivat karjalaisia;¹²³ he aiheuttivat siis aivan päinvastaista tunnetta, mitä olisi pitänyt saada aikaan. Retkeläisten ja paikallisen väestön suhtautuminen toisiinsa oli molemmin puolin epäluuloista ja kyräilevää, kuten aina valloittajan ja valloitetun alueen väestön on.

Jaakkolan teos neuvostokirjallisuuteen kuuluvana tyylittelee historiallisia tosiasioita näkökulmansa mukaan, etenkin niitä tapauksia, joissa on kyse suomalaisten ja vallankumouksellisten venäläisten ja karjalaisten välisistä konflikteista. Samoin siinä yksinkertaistetaan suomalaisten Itä-Karjalan politiikan motiivit liian pelkistetyiksi ja harvalukuisiksi. Tämä näkyy erittäin hyvin niistä sanoista, jotka Jaakkola panee everstiluutnantti Malmin sanomaan paluumatkallaan Pirttijärvellä. Malmin mielestä koko onnettomuus oli siinä, että Suomessa oli vielä liian vähän sellaisia, vaikutusvaltaisia henkilöitä, jotka ymmärsivät mitä villi ja metsäinen Karjala saattoi Suomelle tarjota.¹²⁴ Yllättävää on kuitenkin havaita, ettei Jaakkolan esitys itse pääasiassa, karjalaisten suhtautumisesta suomalaisiin kertoessaan, paljoakaan poikkea esim. Kivisen asiasta antamasta muistelusta.

Retkikunnan historioitsija tilitti Jaakkolan mukaan tilannetta todeten innokkaan asian ajajan kauppias Sergejeffin pitäneen maanmiestensä keskuudessa puheita ja järjestäneen heimojuhlia mutta tuloksetta. Karjalaiset olivat kreikkalaiskatolisia. Pirttijärvenkin kylä pysyi suomalaisille vieraana. Suojeluskunnan perustamisesta Pirttijärvelle ei voinut olla puhettakaan. Eräiden kylien

120. Jaakkola 1977, s. 212.

121. Jaakkola 1977, s. 233–234.

122. Jaakkola 1977, s. 233–234.

123. Jaakkola 1977, s. 235.

124. Jaakkola 1977, s. 244–245.

talonpojat alkoivat paeta metsiin. Malmia alkoi kalvaa ajatus, että hän harkitsemattomalla hätiköimisellään jo menomatalla oli herättänyt väestön keskuudessa kammoa retkikuntalaisia kohtaan, sen sijaan että...¹²⁵

Sekä Kivisen että Jaakkolan kertomus ovat mielipidettä, muistumaa jostakin, mutta ne sopivat hyvin siihen kuvaan, jonka Nevakiven tutkimus antaa Kemin pohjoispuolen väestön asenteesta. Molemmat osoittavat myös sen, ettei suomalaisia ruvettu aktiivisesti tukemaan. Väki oli kyllästynyt rauhattomuuteen ja huonoon aikaan. Suomalaiset joukot olivat vieraita valloittajia. Ne eivät väen mielestä ilmaiseksi tulleet Karjalan korpiin. Suojeluskuntiin ja nuorisoseuroihin ei menty, ne käsitettiin valloittajan organisaatioiksi. Todella laiha tulos puolen vuoden käännetyksestä, Kivinen totesi. Toisaalta puoli vuotta on lyhyt aika. Ei siinä ajassa saada aatteellis-poliittisesti uutta aikaan missään muuallakaan. Itä-Karjalan autonomia- ja itsenäisyysliikkeen mutta ennen kaikkea Vienan Karjalan Suomeen liittymispyrkimyksen sekä Kivisen että Jaakkolan kertomukset asettavat mielenkiintoiseen valoon. Tuntuu siltä, että monista virallisista nimistä ja laajasta ulottuvuudesta huolimatta vain suomalaisuusharrastuksen vanha keskus Uhtua olisi ollut täysin suomalaisten hankkeiden takana. Suomalaisilta retkikunnilta taas näyttää puuttuneen kyky syvemmin ymmärtää itäkarjalaisia. Asukkaiden pitäminen ryssinä ei hankkinut suopeutta retkeläisille. Käsitystä tukee eräs muistelu.

Kirjassaan Metsäsissipäällikön muistelmia mainitsee kesällä ja syksyllä 1921 Karjalan metsäsissiliikettä johtanut ja myöhemmin taisteluliikkeitä ja hallinnollisia asioita hoitanut *Ilmarinen (Jalmari Takkinen)*, että vuosina 1918 ja 1919 Itä-Karjalaan suoritetut retket epäonnistuivat Karjalan väestön kansallisen valveutumattomuuden vuoksi. Hän toteaa edelleen, että molempien, mutta varsinkin vuonna 1918 tehdyn retken aikana oli Karjalan miespuolisesta väestöstä parhain osa vielä harhailemassa mikä missäkin Suur-Venäjäällä. Heistä suomalaiset olisivat saaneet apua, jos he olisivat ennättäneet kotiutua. Mutta heistä tulikin auttajiensa vastustajia. Bolševikit ja englantilaiset saivat johdetuksi heidät harhaan. Suomalaiset eivät kenneet vaikuttamaan karjalaisiin kyllin vakuuttavasti. Karjalaiset olivat tottuneet toisenlaisiin julistuksiin kuin suomalaiset. Suomalaisilta puuttui Karjalan kansan sielun tuntemus.¹²⁶

3.2.2.2. Hallintoelinten toiminta

Itä-Karjalan komitean tiedustelutoiminta

Edellä mainittu Kivisen muistelmakirjassaan kuvaama valistustyö, johon mm. A.O. Väisänen ja Ilmari Kianto ottivat osaa, liittyy tavallaan Itä-Karjalaan suunnatun valistustyön toiseen haaraan, jonka päätehtävinä olivat Suomen hallituksen tosiasiasa tai virallisesti hyväksymät elimet. Mutta kuohunta-aikana 1918–1920 sekä yksityinen että virallinen, sekä siviili- että sotilaallinen toiminta sekoittuivat toisiinsa murroskauttaan ja kohtalonhetkiään elävän vienan- ja aunuksenkarjalaisen väestön keskuudessa. Valtion virallisten elinten sekä niitä edeltäneen lähinnä vapaaehtoisena toimineen Itä-Karjalan komitean papereiden perusteella on mahdollista saada tietoa itäkarjalaisten alttiudesta alistua suomalaisten valtaan.

Itä-Karjalan komitea perustettiin kansalaissodan aikana Sortavalassa ja koko ajan se yritti

125. Jaakkola 1977, s. 245.

126. Ilmarinen 1927, s. 7–8, 55–56.

ajaa myös Aunuksen tehtävän retken ajatusta. Papereista käy ilmi, että ylipäällikkö Mannerheim suostui jo ratsumestari Kuulan päällikkyyteen retkellä.¹²⁷

Komitean tiedusteluverkko oli yhteydessä sotilaalliseen tiedusteluun siten, että se sai havainnot suunniteltujen retkikuntien vastaavilta elimiltä. Tiedustelupaikoiksi oli merkitty sekä Vienan että Aunuksen Karjala, joista sähköet oli lähetettävä Kuolajärven, Kuusamon, Suomensalmen, Kuhmonniemen, Joensuun, Suojärven, Käsnäselän, Salmin ja Kuivaniemen kautta Rovaniemelle, Kajaaniin ja Sortavalaan koottaviksi ja päämajaan Antreaan lähetettäväksi.¹²⁸

Jo maaliskuun ensimmäisellä puoliskolla – ilmeisesti aiotun Aunuksen retken varalta – seurattiin Aunuksen puoleista mielialakehitystä hyvin tarkkaan. Lieksasta ilmoitettiin komitealle kaikkien tavallisten ihmisten rajan takana olevan sitä mieltä, että heille turvattaisiin rauha parhaiten Suomen taholta. Tietojen mukaan ”he ovat ehdotukseemme erittäin tyytyväisiä”. Esimerkkeinä mainittiin Suomelle myötämielisiä taloja olevan Repolassa kaksikymmentä, Koropissa (eräs Repolan kylä) yli puolet taloista, Lusmassa lähes kaikki. Samassa tiedotteessa todettiin kuitenkin, että Repolassa pidetyssä bolševikkien kokouksessa oli ollut läsnä satakunta miestä, lähinnä armeijasta tulleita.¹²⁹ Maaliskuun puolen välin jälkeen eräs tiedustelija kertoi käyneensä Omeliassa saakka. Hänen mukaansa Suomesta paenneet punaiset olivat kertomuksillaan kuohuttaneet sikäläistä kansaa. Hän arveli retkikunnan voivan Omelien alueella kohdata aseellista vastarintaa, myös paikkakuntalaisten taholta.¹³⁰ Tiedot siis sopivat hyvin siihen kuvaan, että suomalaismielisyyttä Aunuksessa oli lähinnä Repolan alueella.¹³¹

Tiedustelijoiden lähettämien sähköiden perusteella voidaan saada tietoja myös Vienan Karjalan mielialoista. Vaikka tiedot eivät olisikaan aivan luotettavia, ne ovat tuskin täyttä valhetta tai luulottelua, koska ne menivät armeijan käyttöön ja tietoinen harhaanjohtaminen tuntuisi olleen melko epätodennäköinen menettely. Huhtikuun 1918 alusta lähtien Kuusamosta ja Kuolajärveltä oli tiedusteltu Knäsöön, Kantalahteen ja Kantalahdesta pohjoiseen olevaa aluetta. Alueen väestö oli bolševistista mutta kaipasi Suomen tai Englannin turvaa. Kajaanista ilmoitettiin bolševikkien maapolitiikan vieroittaneen Uhtuan seuduilla suomalaiset heistä. Samoin suojeluskunta-aatetta kannatettiin. Tosin vain Uhtualle, Jyvälahdelle ja Alajärvelle – kolmelle Uhtuan suurimmalle paikkakunnalle – oli perustettu suojeluskunnat.¹³² Seuraavan kuun, siis toukokuun, loppupuolella lähetetystä raportista taas selviää, että kansan mieliala Uhtuan ja Vuokkiniemen suunnalla oli suomalaisille myönteinen mutta että väki pelkäsi bolševikkien kostoja, jos se asennoituisi aktiivisesti Suomeen liittymishankkeeseen. Toisesta raportista, joka tuli Au-

127. VA, IKSVOA, I, (Aa1) Päiväkirjat 1918, päiväkirja esim. 6. ja 9.3.1918.

128. VA, IKSVOA, I, (Aa1), Itä-Karjalan tiedusteluverkon kaavio.

129. VA, IKSVOA, I, Itä-Karjalan komitean päiväkirja 13.3.1918.

130. VA, IKSVOA, I, Itä-Karjalan komitean päiväkirja 17.3.1918.

131. Mainittakoon tässä yhteydessä vielä se, että Itä-Karjalan komitea jakaantui valiokuntiin, joista n:o 1:n tehtävänä ainakin teoriassa oli vakoilu ja paikkakuntalaisten nostattaminen Venäjää vastaan. Komitean päiväkirjasta käy ilmi, että 7.3. agitaattorit lähtivät Sortavalasta. Osa jäi Joensuuhun, osa matkusti Lieksaan ja Nurmekseen jatkaakseen matkaa suoraan rajan yli. Seuraavana päivänä, päiväkirjan mukaan, agitaattorit oli opastettu ja viimeiset reitit järjestetty, VA, IKSVOA, I, Itä-Karjalan komitean päiväkirja 7. ja 8.3.1918. Todennäköisesti Repolalla tarkoitettiin Repolan keskuskylää, Repolan kyläkuntaa. Härkösen mukaan kyläkunnassa oli vuonna 1905 vain 16 taloa, Härkönen 1920, s. 339.

132. VA, IKSVOA, I, (Eb1) Raportit 1918, Sähköet, Sähke Rovaniemeltä ja sähkö 6.4. Kajaanista; Härkönen 1920, s. 331–332.

nuksen puolesta, käy ilmi, että mieliala Aunuksen kaupungista pohjoiseen päin oli myötämielinen Suomelle, mutta siitä etelään päin olevalla alueella se oli yleensä välinpitämätön.¹³³

Itä-Karjalan komitea näyttää toimineen koko ajan tiiviissä yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä Karjalan Sivistysseuran kanssa.¹³⁴ Tämän vuoksi eräät sellaiset Itä-Karjalan väestön herättämiseksi ja valistamiseksi Suomeen liittymistä varten tarkoitetut toimenpiteet, jotka aiemmin on kirjattu yksinomaan Karjalan Sivistysseuran tilille, näyttävätkin saaneen alkunsa jo Itä-Karjalan komiteassa. Mutta henkilökohtaisten yhteyksien vuoksi on vaikea sanoa, kummassa asia otettiin ensinnä esille. Muuan tällainen aloite, joka saattaa näyttää pieneltä, mutta jolla oli tärkeä tavoite, oli postilinjain järjestäminen Suomen puolelta Vienan Karjalaan. Itä-Karjalan komitean pöytäkirjasta käy selville, että sen 9.4. pidetyssä kokouksessa kulkulaitosten ja yleisten töiden edustaja kauppias T. Manner esitti ensi tilassa järjestettäväksi postiyhteyden Suomen ja Vienan Karjalan välille linjalla Raate, Vuokkiniemi, Uhtua ja Jyskyjärvi. Hänen mielestään linja oli tärkeä strategisesti – suomalaisia joukkoja oli nimittäin rajan takana. Toisaalta se olisi omiaan lähentämään Vienan Karjalaa Suomeen ja kehittämään siellä mielialaa suojeaksi Suomelle. Kokous hyväksyi ehdotuksen, määräsi komitean maksamaan kulut ja Mannerin hoitamaan asiaan liittyvät käytännölliset toimet.¹³⁵ Postilinja jossakin muodossa saatiinkin aikaan, ja sitä sivistysseuran oli tarkoitus käyttää hyväkseen toimittaessaan esim. Karjalaisten Sanomat -lehteä Vienan Karjalan lukutupiin.¹³⁶

Näin siis Itä-Karjalan komitean pääasialliseksi vaikutuskohteeksi hahmottuu alue, johon sisältyvät hyvin tutut suomalaisten kanssa jo vanhastaan yhteydessä olleet pitäjät, ennen kaikkea Uhtua, Vuokkiniemi, Jyskyjärvi ja Repola. Edellä mainitun tosiasian lisäksi mielialaraportit ja saadut sähköet pystyvät kertomaan tuskin mitään muuta kuin sen, että tilanne Itä-Karjalassa vuoden 1918 kevällä ja kesällä oli sekava ja mielialat vaihtelivat. Tuntuu siltä, että siellä odotettiin, mitä tapahtuu. Sillä hetkellä ei haluttu ratkaista kysymyksiä.

Itä-Karjalan toimikunnan agitaatiotyö

Kun Itä-Karjalan komitea lopetti toimintansa, se sai seuraajakseen kesäkuun puolivälissä *Itä-Karjalan toimikunnan*, joka ryhtyi agitaatiotyöhön käyttäen hyväksi sekä palkattuja asiamiehiä että palkattomia asianharrastajia. Ohjelman ensimmäisen kohdan mukaisesti toimikunnan työhön kuului kansallisen liikkeen vireillä pitäminen ja kehittäminen Itä-Karjalassa. Toimikunta piti omana saavutuksenaan Repolan kunnan liittämistä kesällä 1918 Suomeen. Ajatus on tietenkin liioiteltu. Totta kuitenkin on, että toimikunta jo heinäkuun puolessa välissä antoi väriä Sariolle tehtäväksi ryhtyä valmistelemaan alueen väestöä Suomeen liittämistä varten. Samaa työhön sai toimikunta mukaan kauppias T. Maurosen ja apteekkari M. Caloniuksen

133. VA, IKSVOA, I (Ea) Saapuneet asiakirjat, esim. P. Rahikaisen raportti 22.5.1918 ja Tapanaisen raportti.

134. Kuvaavaa tälle suhteelle on se, että lopetettuaan toimintansa Itä-Karjalan komitea nimesi aatteellisen työnsä jatkajaksi juuri Karjalan Sivistysseuran, Helasti THArk 30, s. 210.

135. VA, IKSVOA, I, (C) Pöytäkirjat, komitean kokous 9.4.1918.

136. Lehtinen 1956, s. 44.

Nurmeksesta. Toimikunta itse katsoi, että erityisen voimakas vaikutus Pohjois-Aunuksessa tehtävässä työssä oli vakinaisella asiamiehellä, pastori Fiilinillä.¹³⁷

Suomalaisten tavoitteista vallatulla Vienan alueella taas kertoo se, että retkikunnan ja "alueella perustettujen suojeluskuntien" vallattua Kontokin, Vuokkiniemen, Uhtuan, Pistojärven ja Oulangan kunnat, pidettiin toimikunnan kokouksessa suotavana heti ruveta soveltamaan käytökelpoisin osin Suomen kunnallislakia. Poikkeuksia sallittaisiin siinä suhteessa, että kunnalliselämän johtajiksi valittaisiin ainoastaan henkilöitä, jotka paikallisen suojeluskunnan johto katsoi niihin sopiviksi ja että suojeluskunta valvoisi vaalit.¹³⁸ Menettelyn valossa ei usko edes kyseisten ns. vahvojen suomalaisalueiden väestön suomalaismielisyyteen ja luotettavuuteen näyttäneen olevan kovinkaan vahva.

Kesällä 1918 tulleet tiedot ja toimikunnan jäsenten alueelle tekemien agitaatiomatkojen seurauksena saadut raportit tukevat käsitystä. Heinäkuun lopussa Svinhufvudille lähetetyssä kirjeessä tähdennettiin sitä, kuinka epäedullisessa asemassa toimikunta joutui työskentelemään. Englannilla oli käytössään rahaa kuten oli aiemmin ollut venäläisilläkin. Itäkarjalaisten luottamus suomalaisiin häviäisi, ellei otettaisi ripeää askelta, miehitettäisi Repolaa.¹³⁹ Itä-Karjalaan tekivät agitaatiomatkoja tuomari V. Puustinen ja tri Väinö Salminen Vienaan. Maisteri L. Hannikainen matkusti Repolan alueneuvoston kokoukseen ja Hj. Basilier teki propagandamatkan Repolaan.¹⁴⁰ Kesällä 1918 ratkaisevien Uhtuan heimojuhlien aikaan retkeilivät Vienassa A.O. Väisänen ja Ilmari Kianto, joiden toiminnasta jo Kivisen muistelmakirjassa kerrottiin.

Väisänen matkaraportin tiedot sopivat Kivisen kirjan antamiin vaikutelmiin. Yhdessä Kianton kanssa kulkien Väisänen yritti muokata mielialaa puhein ja runoin sekä kokouksia pitäen. Uhtuan Luusalmella pidetystä kokouksesta Väisänen totetaa, että mielipide siellä oli muokattu niin, että lähetystön lähettäminen Suomeen oli mahdollista. Mielenkiintoista on edelleen todeta Väisänen havainto Kiestingistä. Selostuksesta saa kuvan, että väestö oli siellä lähinnä hämmentynyt ja että propagoijat olivat vaikuttaneet paljon. Voisi melkein päätellä, että he provosoivat kokoukset ja esitetyt mielipiteet. Yleisarviona Väisänen lausui, että pysyvä agitaatio rajan takana oli välttämätön kansan harhaluulojen ja epäröinnin karkoittamiseksi.¹⁴¹

Väisänen matkakertomuksesta saatavia tietoja tukee tuomari Puustisen raportin sisältö. Se osoittaa, että mieliala Suomeen liittymisen puolesta paikallistui melko suppealle alueelle. Puustisen kertoman mukaan nimittäin Vuokkiniemellä pyydettiin, että suomalaiset järjestäisivät vienankarjalaisten siviilihallinnon. Samoin käy ilmi, että Uhtualla pidettyyn kokoukseen, jonka tarkoituksena oli päättää Suomeen liittymisestä ja pyytää Suomen hallitukselta toimenpiteitä asian suhteen, osallistuivat vain Vuokkiniemen, Kontokin ja Uhtuan kunnan edustajat sekä

137. VA, IKSVOA, II (Itä-Karjalan toimikunta), (Ea1) Itä-Karjalan toimikunnan pöytäkirjat, J1 (Lyhyt referaatti Itä-Karjalan toimikunnan toimintakertomuksesta). Vänrikki Sariolla oli suuri vaikutusvalta Repolassa. Repolan pitäjänkokous päätti L. Hannikaisen sähkömukaan yksimielisesti 6.8. liittyä Suomeen. Repolassa pidetty kansankokous vahvisti 31.8.1918 päätöksen. Sähkeistä käy ilmi, että vänrikki Sariolla oli varalta käytössään 100 miestä, VA, IKSVOA, II (Ea1), Hannikaisen sähkö 6.8. ja kirje toimikunnalle 28.8.1918 sekä em. referaatti toimintakertomuksesta.

138. VA, IKSVOA, II, Ca1) Itä-Karjalan toimikunnan pöytäkirjat 1918, ptk. 19.6.1918.

139. Va, IKSVOA, II, (F) Kirjeistö, Lähetetyt kirjeet, kirjelmä Svinhufvudille 25.7.1918.

140. VA, IKSVOA, II, F, Lähetetyt kirjeet, Senaattori Arajärvelle osoitettu selonteko toimikunnan toiminnasta ja varojen käytöstä.

141. VA, IKSVOA, II, (E) Saapuneet asiakirjat, A.O. Väisänen kertomus toiminnasta Vienan Karjalassa kesällä 1918 (27.8.1918).

edustajat myös Pistojärven Hirvisalmen ja Hämeen kylistä. Puustisen raportin mukaan Paanajärvi ei uskaltanut lähettää edustajiaan ja Jyskyjärvi halusi säilyttää ”puolueettomuutensa”. Pistojärvi kokonaisuudessaan oli kallistumassa englantilaisten puolelle. Oulangassa haluttiin olla puolueettomia. Kiestingin edustaja taas tuli kokoukseen liian myöhään. Puustisen mukaan muu osa Vienasta oli englantilaismielisiä tai suorastaan Englannin hallussa.¹⁴²

Suomeen liittymisharrastus näyttää siis 1918 kesälläkin paikallistuneen juuri Uhtuan, Vuokkiniemen ja Kontokin pitäjiin, ei siis kovin laealle. Mutta Suomeen liittymisharrastuksen voimaa kyseisellä alueella osoittaa se Puustisen välittämä tieto, että Uhtualla ja Vuokkiniemellä toivottiin suomalaisten miehittävän lujasti alueen. Puustinen kuitenkin laventaa raportissaan aluetta toteamalla, että suurin osa Pistojärven kylistä oli suomenmielisiä, joten kunta voitiin saada kannattajaksi. Sen sijaan hän katsoi pahimman suomalaisvastuksen sijaitsevan Pistojärven kirkonkylässä; englantilaisvaikutus pohjoisesta ulottui kirkonkylään. Toisaalta suomalaismielisen alueen laajuutta hamotettaessa on syytä muistaa Puustisen raportin lopputoteamus, jonka mukaan Oulangassa väestö vieroksui suomalaisia joukkoja,¹⁴³ mihin Nevakivenkin maininnat Vartiolammin tapahtumista viitannevat.

Itä-Karjalan toimituskunnan koulutyö vallatuilla alueilla

Kun Repola oli liitetty Suomeen, Suomen haltuun joutuneiden alueiden hallintoa hoitamaan perustettiin syyskuun alussa senaatin talousosaston alaisuudessa toimiva *Itä-Karjalan toimituskunta*. Perustaminen oli paitsi yhteydessä Repolan Suomeen liittämiseen myös suurpolitiikkaan. Suomen hallitus päätti nyt aivan kuin virallistaa yhdellä kertaa Itä-Karjalan asioiden hoidon. Toimituskunnan hallinnon piiriin kuuluivat aluksi Uhtua, Pistojärvi, Oulanka, Kiestinki, Jyskyjärvi, Kontokki ja Repola, myöhemmin Vuokkiniemikin. Alue oli melko nimellinen, sillä suomalaisten joukkojen vetäytyttyä syksyllä 1918 Vienasta vain Repola jäi toimituskunnan alaisuuteen.¹⁴⁴ Tehtäviään varten toimituskunta jakaantui viiteen osastoon, joista tärkeimpiä lienevät olleet yleisten valistusasiain osasto, kouluasiainosasto ja poliittinen osasto. Poliittisen osaston tehtävänä oli tiedotustoiminta Itä-Karjalan vallattujen alueiden ulkopuolella ja työvälineinä agitaattorit ja lentolehtiset. Yleisten valistusasiain osasto taas hoiti valistusasiat sekä kotimaassa että miehitetyillä alueella. Henkisen valistustyön kannalta tärkeimmän osaston eli kouluasiainosaston piti saattaa alkuun kansakoululaitos Itä-Karjalassa.¹⁴⁵

Helasti on kuvannut Itä-Karjalan toimituskunnan eri osastojen toimintaa ja niiden suhdetta sekä hallitukseen että Itä-Karjalan hallintoon siksi perusteellisesti,¹⁴⁶ että tässä yhteydessä voidaan rajoittua toteamaan vain muutamia sellaisia asioita, jotka sisältävät tietoa toimituskunnan työn alueellisista ulottuvuuksista ja jotka mahdollisesti kertovat väestön mielipiteistä Itä-Karjalassa.

142. VA, IKSVOA, II, E, Puustisen matkakertomus toiminnasta Vienan Karjalassa kesällä 1918; katso myös Nevakivi 1970, s. 200.

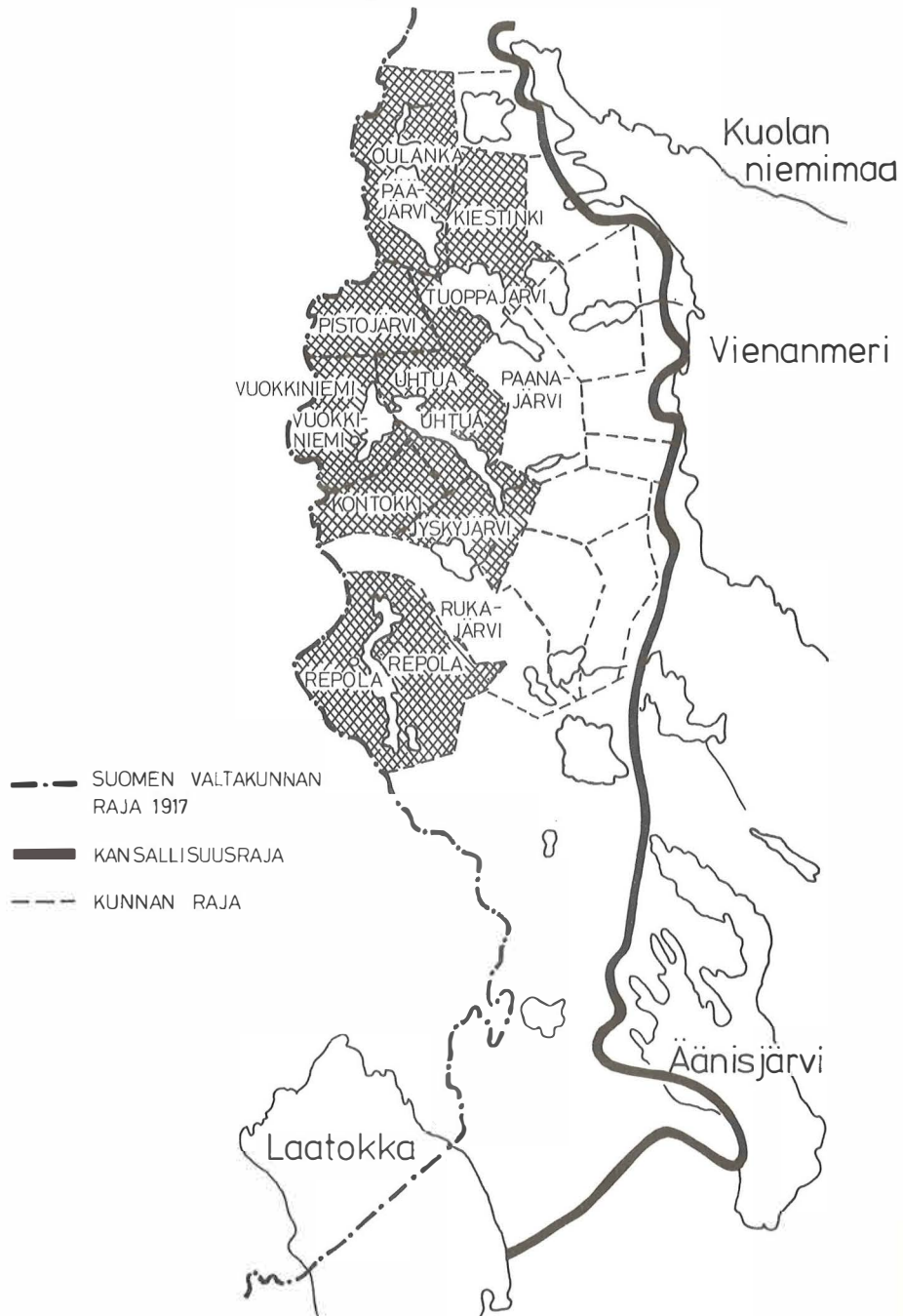
143. VA, IKSVOA, II, E, em. Puustisen matkakertomus.

144. VA, IKSVOA, III (Itä-Karjalan toimituskunta), Ca:1 (yleiset lähetetyt kirjeet), Tietoja hallituksen toimista Repolan kuntaan nähden syyskuun 1. p:stä 1918 huhtikuun 10. p:ään 1919; katso myös Helasti THArk 30, s. 212 ja Jääskeläinen 1961, s. 174–176.

145. Va, IKSVOA, III, Ca:1, em Tietoja. . .

146. Helasti THArk 30, s. 211–218; katso myös VA, IKSVOA, III, Ha:1, Kertomus IKT:n kokoonpanosta ja toiminnasta, D (Hallinto- ja oikeusasiainosaston toiminta 1.9.1918–30.9.1919).

 Itä-Karjalan toimituskunnan hallintoalue

Toimituskunta työskenteli tarkoitushakuisesti, jotta mieliala tulisi Suomelle suosiolliseksi. Mielialoja yritettiin muokata leivälläkin. Vuoden 1919 alussa toimituskunnan yleisistunnossa elinkeino- ja elintarveasiain osaston johtaja Paavo Ahava esitteli Repolan elintarvelautakunnan puheenjohtajan pyynnöstä, että Repolaan toimitettaisiin 50 000 kg syömäviljaa, joka agitaatio-tarkoituksessa jaettaisiin naapurikuntiin.¹⁴⁷ Kyseisen asian esitleminen toimituskunnassa todentaa käsityksiä siitä, kuinka vaikea huoltotilanne oli alueella ja kuinka riippuvaisia mielialat niin yksinkertaisesta tekijästä kuin leivästä voivat olla. Toimituskunta kuitenkin katsoi, ettei anomukseen voitu suostua, koska oli olemassa vaara, että vilja, josta Suomessakin oli puutetta, joutuisi punikkien käsiin.¹⁴⁸ Mutta maaliskuussa toimituskunta lähetti 20 000 kg elintarpeita Repolaan. Ilmeistä on, että köyhyyden ja rahan puutteen vuoksi Repolassa ryhdyttiin hakkuutamaan metsiä. Metsäkauppojen valvojaksi toimituskunta yritti saada itsensä.¹⁴⁹ Juuri keväällä 1919 näyttää elintarviketilanne olleen hyvin huono, ja se tuntuu myöskin aiheuttaneen mielialojen vaihtelua Itä-Karjalassa.¹⁵⁰ Huolto- ja tiedustelutoimintaan mutta myös hallintoon kuului postinkulun järjestäminen kerran viikossa Lieksasta Repolaan sekä sen eri kyliin.¹⁵¹

Kouluasiainosasto perusti syyskuulla 1918 Repolaan yhden ylempään ja kymmenen alempaa koulua sekä yksivuotisen alkukoulunopettajain valmistuslaitoksen. Päätös koulujen perustamisesta tehtiin kouluasiainosaston kokouksessa jo syyskuun alussa. Toimituskunnan lukuvuodeksi 1918–1919 laatiman ohjelman mukaan tarkoitus oli perustaa kolme ylempää kansakoulua (4-vuotinen oppikurssi) Uhtuan, Vuokkiniemen ja Repolan kirkonkyliin. Alempia kansakouluja, joiden opetus järjestettiin puolen vuoden kurssin puitteissa, ajateltiin perustaa kaikkiaan kaksikymmentä seuraaviin kuntiin ja kyliin:¹⁵²

- Uhtua: Kirkonkylä, Alajärvi-Jyvälähti, Luusalmi-Röhö
- Vuokkiniemi: Kirkonkylä, Kivijärvi-Latvajärvi, Venejärvi-Tšena, Vuonninen-Ponkalahti, Pirttilahti-Tollonjoki
- Kontokki: Kirkonkylä-Vatasalmi, Kenttijärvi-Kostamus, Akonlahti-Vuokinsalmi
- Pistojärvi: Hirvisalmi-Kirkonkylä
- Kiestinki: Vaarakylä-Kiisjoki
- Jyskyjärvi: Kirkonkylä, Suopassalmi-Piismalahti
- Repola: Kirkonkylä, Kolvasjärvi-Tuulivaara, Luma-Lentiera, Kiimavaara

Koska kouluista ajateltiin puolivuotisia, oli yhtä koulua varten merkitty aina kaksi paikkaa lukuun ottamatta Uhtuan, Vuokkiniemen, Jyskyjärven ja Repolan kirkonkylä, joissa koulua aiottiin pitää kahdessa paikassa kylien suuren koon ja asukasluvun vuoksi.

Poliittiset tapahtumat Itä-Karjalassa – lähinnä suomalaisten retkikuntien 1918 syksyllä Viennassa kokemat takaiskut – ja tilanteen kehittyminen uhkaavaksi muutti myös koulu suunnitelmia. Toimituskunnan kouluasiainosaston kokouksessa katsottiinkin tarkoituksenmukaiseksi

147. VA, IKSVOA, III, Ca:1 (yleisten asiain esittelypöytäkirjat), 17.1.1919 pidetyn kok. ptk.

148. VA, IKSVOA, III, Ca:1, em. ptk. 17.1.1919.

149. VA' IKSVOA, III, Ca:1, 5.3.1919 pidetyn kokouksen pöytäkirja.

150. VA, IKSVOA, III, Ca:1 (lähetetyt kirjeet), Leo (Pankkonen) Paavo Ahavalle 8.3.1919.

151. VA, IKSVOA, III, Ca:1 (lähetetyt kirjeet) em. tietoja hallituksen toimista. . .

152. VA, IKSVOA, III, Ca:2 (kouluasiainosasto, esittelyptk:t ja lähetetyt kirjeet), kok:n 2.9.1918 ptk. ja liite 1 (Itä-Karjalan toimituskunnan kouluohjelma lukuvuodeksi 1918–1919) ja liite 2 (Itä-Karjalan toimituskunnan alempien kansakoulujen paikat).

muuttaa alkujaan Uhtualle aiottu alkukoulunopettajaseminaari Repolan kirkonkylään. Seminaarin tarkoituksena oli kouluttaa itäkarjalaisista nuorukaisista opettajia oman alueensa koululaitoksen palvelukseen.¹⁵³ Seminaarin toiminta alkoi Repolassa ja puutteellisista oloista huolimatta siellä yritettiin tehdä työtä. Seminaarin ohjelma vastasi lähinnä Suomen alakansakoulunopettajaseminaarien opetusta. Itä-Karjalan venäjänkielistä ja venäjää taitavista asukkaista huolimatta seminaarin ohjelmaan ei kuulunut venäjän kielen opetusta.¹⁵⁴

Lokakuun alussa kouluasiainosasto joutui toteamaan, että koska kouluja voidaan muualla vähemmän avata, perustetaan Repolaan lukuvuodeksi 1918–1919 yhteensä yhdeksän alemmaa kansakoulua aiemman neljän sijasta. Samalla perustamispaikkojen suunnitelma muuttui. Koulupaikoiksi merkittiin nyt Repolan kirkonkylä, Kolvasjärvi, Lusma, Tsoikka, Omelie, Saarenpää, Kiimavaara, Lentiera ja Munjärvi. Kaikki koulut toimivat vuoden paikassaan.¹⁵⁵ Sen sijaan loppuvuodesta pidetyssä kokouksessa ei suostuttu siihen, että alkukoulunopettajaseminaari olisi muutettu Lieksaan. Ehdotus oli tehty poliittisesti rauhattomien olojen vuoksi. Seminaarin pitäminen Repolassa katsottiin poliittisesti merkityksekkääksi, ja se oli tarkoitus sitten kun olosuhteet antaisivat myöten muuttaa alkuperäiseen sijoituspaikkaansa Uhtualle.¹⁵⁶

Karjalan Sivistysseurakin perusti heti toimintansa alettua kouluja Vienan Karjalaan. Jos nyt Itä-Karjalan toimituskunta suunnitteli koulutoiminnan aloittamista samalla alueella Repolan lisäksi, on aihetta kysyä, mikä olisi ollut näiden kahden koululaitoksen suhde, sillä tuohon aikaan alueella tuskin tunnettiin käsitettä korvaava koulu. Todennäköistä on, että Karjalan Sivistysseuran perustamat koulut, joita kaikkiaan ei kovin runsaasti ollutkaan, aiottiin siirtää Itä-Karjalan toimituskunnan ja sitä kautta myöhemmin mahdollisesti Itä-Karjalan kuntien haltuun kuten koululaitos Suomessakin oli. Eräässä lehti-ilmoituksen konseptissa sekä itse lehdessä olleessa hakuilmoituksessa sanotaankin koulujen olevan entisiä Karjalan Sivistysseuran kouluja, osaksi uusia.¹⁵⁷

Toimituskunta näytti siis aikovan Vienassa rakentaa pohjalle, jonka sivistysseura oli laskenut. Asia ei tunnu kovinkaan ihmeelliseltä, koska toimituskunnassa olivat seuran vahvat miehet mm. Iivo Härkönen ja Paavo Ahava. Kärjistäen voisi väittää, että toimituskunta oli eräänlainen Karjalan Sivistysseuran työn jatkaja virallisella poliittisella tasolla. Poliittisten olojen vuoksi Karjalan Sivistysseuran aloittama koulutyö Vienassa jäi kuitenkin pois laskuista ja ”nähtävästi varsin epämääräiseksi ajaksi”, kuten Iivo Härkönen kouluasiainosaston johtaja, asian kirjeessään Vienan Karjalan toisen retkikunnan päällikölle, jääkärikapteeni Kuismalle ilmaisi.¹⁵⁸

Toimituskunnan suunnitelmat osoittavat Itä-Karjalaan asetutun sillä mielellä, että siellä pysytään. Seuraavaa lukuvuotta (1919–1920) varten toimituskunta nimittäin alkoi laajentaa koulutoimintaansa. Kyseistä lukuvuotta varten suunniteltiin neljää yläkansakoulua. Hyvin merkittävänä osasyynä laajennukseen oli se, että Porajärvi liitettiin Suomeen. Yläkansakouluja suunniteltiin Repolan kirkonkylän lisäksi Kiimavaaraan, Saarenpähän ja Porajärven kirkonky-

153. VA, IKSVOA, III, Ca:2 (kouluasiainosasto, esittelypöytäkirjat), kouluasiainosaston kokous 30.9.1918.

154. VA, IKSVOA, III, Ca:2, ko. kokous 30.9.1918.

155. VA, IKSVOA, III, Ca:2, kouluasiainosaston kok. 2.10.1918 (esittelyptk. n:o 6/1918).

156. VA, IKSVOA, III, Ca:2, kouluasiainosaston kokoukset 4. ja 25.11.1918 sekä 2.1.1919 (esittelyptk:t 10 ja 11/1918 sekä 1/1919).

157. VA, IKSVOA, Ca:2 (lähetetyt kirjeet), ko. ilmoituksen konsepti sekä ko. konseptin mukainen sanomalehdestä leikattu hakuilmoitus.

158. VA, IKSVOA, III, Ca:2 (lähetetyt kirjeet), ko. kirjeen konsepti 26.9.1918.

lään. Itä-Karjalan toimituskunnan koulujen sijoituspaikat olivat:¹⁵⁹

Koulumuoto	Kunta	Kylä
Ylemmät koulut	Repola	Kirkonkylä, Kiimavaara, Saarenpää
	Porajärvi	Kirkonkylä
Alemmat koulut	Repola	Kirkonkylä, Omelie, Tsoikka ja Munjärvi, Lentiera, Lusma, Tuulivaara, Kolvasjärvi
	Porajärvi	Kirkonkylä, Pälväjärvi, Kuutamolahti, Klyssinvaara, Lupasalmi, Himola

Alempia eli yksivuotisia kansakouluja toimi Repolan ja Porajärven alueella kolmetoista kappaletta. Raja-Karjalan merkitystä ja yhteyttä Suomen Itä-Karjalan politiikalle kuvastaa se, että toimituskunta aikoi järjestää Salmiin viisi alempaa koulua, ja ainakin yksi toimi Ignoilassa.

Kouluissa oli lukuvuonna 1918–1919 yhteensä 326 oppilasta. Yksittäisten koulujen oppilasmäärä vaihteli kahden- ja neljänkymmenen välillä.¹⁶⁰ Seuraavana lukuvuonna oppilasmäärä oli Repolassa 308 oppilasta ja Porajärvellä 378.¹⁶¹ Vaikka koulut joutuivatkin työskentelemään puutteellisissa oloissa yritettiin ja pystyttiinkin koulutyötä tekemään lähes normaaliin tapaan. Erityisen suurta huomiota tarkastaja näyttää kiinnittäneen siihen seikkaan, että alueella majoillut sotaväki oli onnistunut monessa kylässä täydellisesti pilaamaan ja sotkemaan koulutilat. Pahin aluetta vaivannut ongelma ei ollut henkisen valistuksen tarve vaan nälkä.¹⁶²

Koulujen alueellisesta ja väestöllisestä kattavuudesta voidaan esittää joitakin viitteitä, joskin silloin on turvaututtava vuoden 1905 tilastoon kylien talo- ja väkiluvusta. Repolassa tilanne oli sellainen, että kunnassa oli yhteensä 33 kylää, joissa oli 257 taloa ja 2 116 asukasta. Niiden kylien, joissa oli koulut, talo- ja asukasluku oli:¹⁶³

Kylä	taloluku	asukasmäärä
Kirkonkylä	16	165
Kiimavaara	6	45
Saarenpää	20	148
Omelie	12	115
Tsoikka	12	84
Munjärvi	10	95
Lentiera	11	96
Lusma	9	98
Tuulivaara	10	90
Kolvasjärvi	20	155
	126	1 091
Repola	(257)	(2 116)

159. VA, IKSVOA, III, Ha:4 (Itä-Karjalan koululaitosta koskevia asiakirjoja 1918–1920), Ehdotus Itä-Karjalan Toimituskunnan kouluohjelmaksi lukuvuotta 1919–1920 varten (Liite esittelyptk:aan 31/1918) ja Itä-Karjalan Toimituskunnan koulut 1919–1920.

160. VA, IKSVOA, III, Ha:4, Vuosikatsaus kansakoulujen toimintaan Itä-Karjalan kansakoulujen tarkastuspiirissä lukuvuonna 1918–1919.

161. VA, IKSVOA, III, Ha:4, Kertomus kouluista lukuvuonna 1919–1920.

162. VA, IKSVOA, III, Ha:4, em. vuosikatsaus- ja Kertomus.

163. Tiedot talo- ja asukasluvusta Härkönen 1920, s. 339–340.

Koulujen sijainti kylissä, joissa talo- ja väkiluku olivat kunnan suurimpia, vaikuttaa niin, että noin puolet kunnan talo- ja asukasluvusta tuli periaatteessa kuulumaan koululaitoksen piiriin. Tietysti väestötietojen ikä vinouttaa kuvaa, mutta todennäköistä on, että suhteet eivät kovinkaan paljon vääristy. Kun verrataan asukaslukua niissä kylissä, joissa koulut toimivat, koululaisien määrään, voidaan todeta noin kolmasosan väestöstä käyneen koulussa.

Porajärven tilanne selvinnee alla olevasta asetelmasta:¹⁶⁴

Kylä	taloluku	asukasmäärä
Kirkonkylä	39	226
Pälvjäarvi	19	120
Kuutamolahti	18	120
Klyssinvaara	26	186
Lupasalmi	21	115
Himola	27	158
	150	925
Porajärvi	(354)	(2 333)

Tulokset ovat hyvin yhdenmukaiset Repolasta saatujen tietojen kanssa. Lähes puolet taloista näyttää joutuneen koulujen vaikutuspiiriin, väestöstä hieman vähemmän. Kun Porajärvellä oli yhteensä 28 kylää, oli paikat vielä paremmin valittu kuin Repolassa. Sisältyihän runsaaseen kuudesosaan kylistä lähes puolet taloista ja yli kolmasosa asukkaista. Kylien oppilassuhde näyttää olleen paljolti samanlainen kuin Repolan koulukylien.

Tiivistelmä

Ainakin summittaisesti voidaan hahmottaa alue, johon suomalaiset vapaaehtoiset tai viralliset elimet pääasiassa vaikuttivat. Huolimatta useinkin hyvin laajalle ulottuvista operaatioista ja tiedusteluista voidaan melko pian luetella ne Itä-Karjalan kunnat, jotka olivat tällaisen vaikutuksen alaisina edes jonkin ajan ja joissa suomalaiset näyttävät – tosin epävarmojen lähteiden mukaan – saaneen edes jonkinlaista vastakaikua ajamalleen asialle. Vielä on tehtävä se varaus, että karjalaiset itse saattoivat tulkita ja tulkitsivatkin asian omalla tavallaan. Tällaisia kuntia olivat Vienan Karjalan puolella ennen kaikkea Uhtua ja Vuokkiniemi sekä enemmän ja vähemmän innokkaasti mukana olleet Kiestinki, Pistojärvi, Oulanka, Kontokki ja Jyskyjärvi. Uhtua lukuun ottamatta näissäkin kunnissa suuri osa kylistä näytti asettuvan milloin toiselle milloin toiselle kannalle. Aunuksen Karjalassa ”suomalaisuusalue” oli yksiselitteinen. Siihen kuuluivat ns. Pohjois-Aunuksen Repola ja Porajärvi eli Suomen hallussa olleet kunnat.

Mainittuihin kuntiin oli Suomesta vaikuttettu jo sangen varhain. Jäsentyneet vaikuttaminen oli alkanut Vienan Karjalaisten Liiton toiminnan myötä vuonna 1906 ja esiintynyt lukutupien ja koulujen sekä lehtien levittämisen muodossa. Se oli sitten jatkunut Karjalan Sivistysseuran toimintana vuodesta 1917 alkaen. Vaikuttamiskeinot olivat samoja kuin Vienan Karjalaisten

164. Tiedot talo- ja asukasluvuista Härkönen 1920, s. 343.

Liiton aikana. Lisäksi oli tullut valtion virallinen retkikuntapolitiikka suojeluskuntien perustamiseen sekä kokous- ja valistustoimintoihin. Kiinteimmät muodot se oli saanut Itä-Karjalan toimituskunnan hoitaessa vallattujen alueiden hallintoa. Tärkein keino oli silloinkin koululaitos, mutta kilpailua karjalaisten sieluista käytiin myös elintarvikkeilla, joiden vaikutus mielialojen suuntautumiseen oli hätäaikana hyvinkin voimakas.

Jonkinlaista yhteyttä ei voi olla myöskään näkemättä em. vaikutuskohteiden ja niiden alueiden välillä, jotka olivat vuosisatoja olleet yhteydessä Suomen kanssa, ennen kaikkea kauppasuhteissa lähinnä uhtualaisten, pistojärveläisten, vuokkiniemeläisten, kiestinkiläisten ja jyskyjärveläisten laukkukauppiaiden välityksellä. Se osoittanee, että vaikutus suunnattiin tai oli pakko suunnata ennestään Suomea tuntevaan seutuun, jonka asutus ja väestö oli puhtaasti karjalaista.

4. PAKOLAISUUDEN KÄYNNISTÄNEET TAPAHTUMAT

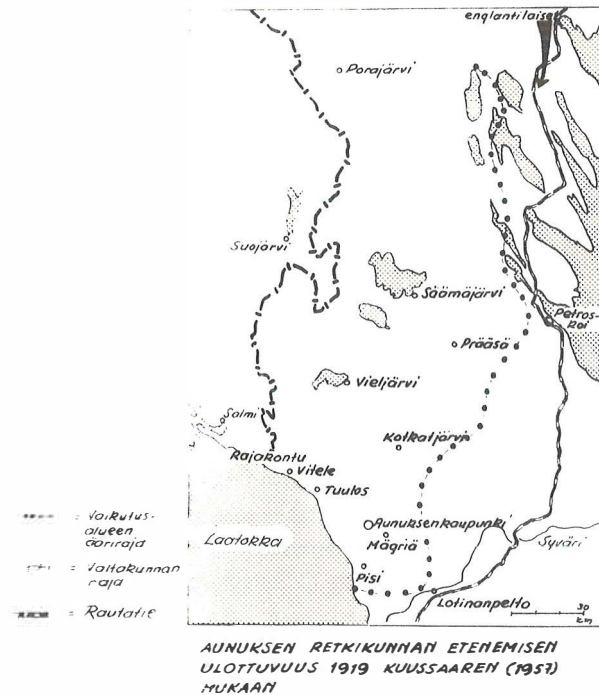
4.1. Aunuksen poliittiset olot ja taloudellinen tila 1919–1920

Vuoden 1918 lopussa ja seuraavan vuoden alussa Suomi irrottautui Saksan otteesta, ja maan poliittisessa johdossa vaihtuivat henkilöt. Valtionhoitajaksi tullee Mannerheimille Itä-Karjalan Suomeen liittäminen ei ollut periaatteellinen kysymys vaan hänelle oli tärkeämpää bolševikkeja vastaan käytävä taistelu.¹ Suomen Itä-Karjalan politiikkaan kuului kuitenkin 1919 suoritettu Aunuksen retki, jota kuten on esitetty suunniteltiin jo keväällä 1918. Liittoutuneiden asenteen vuoksi Suomen hallituksen oli kuitenkin julistettava, että retki oli tähdätty pelkästään bolševismia vastaan eikä sen avulla pyritty aluelajennuksiin.² Hallitus jatkoi kuitenkin liittämissuunnitelmien kehittelyä, mutta ne kariutti bolševikkien hyökkäys, joka työnsi suomalais-aunukelaiset joukot rajan länsipuolelle.³

Pakolaisuuden kannalta katsottuna on aihetta hieman tarkemmin selvittää Aunuksen retken suunnitelmia ja niitä mielialoja, jotka suomalaisiin Aunuksessa kohdistuivat. Retken piti alkaa keväällä 1919 hyvissä ajoin ennen kelirikkoa, mutta joukot pääsivät etenemään vasta huhtikuun lopussa eli pahimpaan rospuuton aikaan. Operaatiosuunnitelma rakentui käsitykselle, että jos Lotinanpellon kohdalta onnistuttaisiin katkaisemaan rautatieyhteys – Muurmannin rata – olisi samalla lyöty poikki valtimo, joka yhdisti Itä-Karjalan bolševikkeihin. Bolševikkivalta romahtaisi, koska kyseinen rautatie ja sitä vastaava maantie olivat sen aikaisen käsityksen mukaan ainoa jotain merkitsevä yhteysreitti Venäjän ja Itä-Karjalan eri osien välillä. Päähyökkäys oli suunnattava Aunuksen kaupunkiin ja Lotinanpeltoon päin. Pohjois-Karjalan olivat englantilaiset puhdistaneet bolševikeista, ja heidän rintamansa eli ns. Muurmannin rintama kulki Äänisjärven ja Vianameren välillä olevien suurten järvien, Seesjärven ja Uikujärven tienoilla.⁴ Operaatiot oli tehtävä alueella, jonka rajoina olivat pohjoisessa Säämäjärvi, idässä Petroskoista noin 50 kilometriä länteen oleva Prääsän seutu ja etelässä Aunuksen kaupungin läheisyydessä sijaitsevat Pisi, Mägrä ja Kuittinen.⁵

Vaikka operaatioalueet oli valittu lähinnä – tai ennen kaikkea – strategisten tekijöiden perusteella, kannattaa panna merkille, että päähyökkäys kulki pitkin tietä, jonka varrella sijaitsivat mm. Vitele ja Tuulos, joista oli pakolaisia. Suomalaiset ulottivat kyllä operaatiot lähes kaikkiin Aunuksen Karjalan mainittujen rajojen sisällä oleviin alueisiin. Mutta viimeinen ja ratkaiseva – tappiollinen – puolustukseen asettuminen tapahtui Säämäjärvellä,⁶ josta oleva pakolaismäärä oli Aunuksen Karjalan suurimpia.

-
1. Jääskeläinen 1961, s. 180–81; Paasivirta 1961, s. 226–28; Polvinen 1971, s. 150.
  2. Enckell II, s. 140; Polvinen 1971, s. 166–69.
  3. Jääskeläinen 1961, s. 209–222; Kuussaari 1957, s. 122–24.
  4. Suunnitelmasta von Hertzen 1921, s. 21 ja Kuussaari 1957, s. 110.
  5. von Hertzen 1921, s. 22; Kuussaari 1957, s. 123 oleva piirros.
  6. Kuussaari 1957, s. 122–24; von Hertzen 1921, s. 86.

On todennäköistä, että yksi Itä-Karjalan retkien epäonnistumisen syy – suurpolitiikan muutosten ohella – oli varmasti alueen väestön luultua vähäisempi innostus vapauttamisensa.⁷ Esimerkiksi AVA:n (Aunuksen väliaikaisen armeijan), joka operoi Aunuksen retkellä, tarkoitus oli toimia lähinnä muodostettavan Aunuksen kansanarmeijan runkona. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Aunukselaisten osuus armeijasta oli retken alussa noin 1 000 miestä ja se oli samansuuruinen sodan lopussakin.⁸ Minkäänlaista oletettua kansannousua ei siis todellisuudessa tapahtunutkaan. *Joutsamon ja Hovin* retkellä mukana olleiden haastatteluun perustuva tutkimus osoittaa, että kaikille niille haastatelluille, joiden mielestä retkikunnan ja paikallisen väestön suhteet eivät olleet hyvät (vain noin 8 % vastanneiden määrästä), alueen väestön asennoituminen oli pettymys, Väestön into asiaan oli laimea, väestön mieliala oli venäläisempää kuin oli luultu, väestöön ei aina voinut luottaa, olivat tyypillisiä luonnehdintoja. Todennäköisesti aunukselaisten pelkäsivät lopputulosta, sillä "vapautusarmeija" oli todella pieni.⁹ Tähdennettäköön kuitenkin, että pahempia hankaluuksia suomalaisten ja aunukselaisten välillä ei tunnetusti sattunut.

Holodkovskij on esittänyt suomalaisten toiminnan Karjalassa perustuneen objektiivisesti sille tosiasialle, että Karjalaa olivat koetelleet samat vaikeudet kuin koko Venäjää. Hän vetoaa Tšitserinin lausuntoon huhtikuussa 1919. Sen mukaan Neuvosto-Venäjä vääntelehti nälän ja työttömyyden tuskassa.¹⁰ Tämä toteamus ja useat edellä esitetyt viittaukset mielipiteisiin, joi-

7. Esim. Hovi-Joutsamo THArk. 24, s. 174.

8. Katso esim. Jääskeläinen 1961, s. 224; Talvela 1976, s. 48.

9. Hovi-Joutsamo THArk. 24, s. 175; myös heimosotureita koskeva haastattelumateriaali, Turun yliopiston Suomen historian laitos, Heimosota-arkisto.

10. Holodkovskij 1978, s. 66–67.

den mukaan karjalaiset luottivat enemmän englantilaisiin kuin köyhiin suomalaisiin, antavat vaikutelman, että itäkarjalaiset – ainakin osa heistä – helposti näyttivät tukevan kumpaa taistelevaa osapuolta tahansa. Alueella elettiin puutteessa. Vuoden 1919 alussa Petroskoin ja Aunuksen paikalliset kommunistisen puolueen järjestöt informoivat Moskovaa Itä-Karjalan kriittisestä tilanteesta. Ilmoitusten mukaan ihmisiä suorastaan kuoli nälkään, ja maaliskuussa nälkä aiheutti voimakkaita tyytymättömyyden purkauksia.¹¹

Myös niistä raporteista, joita Itä-Karjalassa kesällä 1919 vallitsevista mielialoista annettiin, käy ilmi alueen erittäin huono taloudellinen tila. Sotilaallis-poliittisissa tarkoituksissa tiedustelumatkalla ollut Eero Lampio kirjoitti kesäkuun alussa Paavo Ahavalle, että taloudellinen tila Itä-Karjalassa oli lähes katastrofaalinen. Monet paikkakunnat lähettivät miehiä englantilaisten luo pyytämään ruokatarpeita. Pellot olivat kesäkuun alussa kylvämättä siitä yksinkertaisesta syystä, että ei ollut siemenviljaa. Leipää ei näkynyt muuta kuin olejsta tehtyä, ja ihmisiä kuului kuolleen nälkään.¹² Heinäkuun alussa päivätystä kirjeestä taas kuvastuu se tosiasia, että väestö näyttää suurella alueella Itä-Karjalassa eläneen pelkästään englantilaisilta saadun muonan varassa. Kun sekään ei riittänyt kävi väestön asema lähes kestävämmäksi. Vaikein tilanne näyttää Lampion tietojen mukaan olleen Kemistä etelään olevalla alueella,¹³ eteläisen Vienan ja Aunuksen Karjalan kunnissa. Selityskin on nähtävissä. Pohjoisempi osa Itä-Karjalasta oli englantilaisten vaikutuksessa ja sai näiltä ruokatarpeita. Ilmeistä on, että huhut, jopa tiedot Englannista saatavista ruokatarpeista osaltaan vaikeuttivat suomalaisten toimintaa Aunuksessa, joskaan joukkojen käytöskään ei ollut omiaan herättämään luottamusta. Lampio nimittäin mainitsee raportissaan, että miehet pelkäävät mennä kokoukseen Porajärvelle, koska siitä voisi saada englantilaisten vihat päälleen.¹⁴

Kun otetaan huomioon Aunuksessa vallinnut taloudellinen hätä, joudutaan toteamaan, että kommunistit eivät osoittaneet kovin suurta psykologis-poliittista viisautta saattaessaan voimaan työvelvollisuuden puolustuslaitteiston parantamiseksi. Sillä aivan aiheettomana ei voida pitää itsensä Leninin lausuntoa, jonka mukaan nälissään olevat kansanjoukot voivat loikata vaikka Skoropadskin puolelle.¹⁵ Häädässä olevat aunukselaiset näyttävät turvautuneen juuri siihen keinoon, josta apua saattoi pikaisesti odottaa, vuoden 1919 keväällä ja kesällä pakenemiseen Suomen puolelle.

Arvo Manner esittää edellä mainitussa kirjoituksessaan, että Suomeen alkoi saapua pakolaisia jo syksyllä 1917. Suurin osa tällöin saapuneista oli Pietarin entisiä asukkaita, mutta mukana oli vähän itäkarjalaisia ja inkeriläisiäkin. Mannerin mukaan vuoden 1919 tapahtumat Venäjällä, lähinnä itäkarjalaisten ja inkeriläisten epäonnistuneet vapauspyrkimykset ja elintarvikepula aiheuttivat pakolaisuutta.¹⁶ Mannerin käsitys vastaa hyvin sitä kuvaa, jonka Itä-Karjalan oloista saa tuolta ajalta. Voisi kuitenkin tähdentää, että vielä tällöin ei hätä koko alueella ollut suurim-

11. Raporteista Holodkovskij 1978, s. 67.

12. VA, UM 11, H 1–22 (Itä-Karjalaa koskevia memorandumveja. . .), 15 (Lampio 4.6.1919 Ahavalle).

13. VA, UM 11, H 1–22, 15, Lampio 9.7.1919 Itä-Karjalan toimituskunnalle.

14. VA, UM 11, H 1–22, 15, Lampio 4.6.1919 Ahavalle. Mm. Lampio kertoo väestön saaneen huonoja uutisia Suomen hallinnassa olevilta alueilta, Lampion kirje Itä-Karjalan toimituskunnalle.

15. Holodkovskij 1978, s. 67.

16. Manner, em. kirjoitus, s. 1.

millaan, sillä luotettavilta tuntuvien tietojen mukaan Itä-Karjalan pakolaisten lukumäärä nousi vuonna 1919 ainoastaan 1 700 henkeen.¹⁷

Toisaalta on kuitenkin tietoja, että ainakin Aunusta kosketтанut pakolaisuus oli saanut alkunsa myös poliittisista syistä. Ne ensimmäiset Aunukselta tulleet pakolaiset, jotka saapuivat Suomeen jo vuoden 1918 lopulla, olivat ulkoasiainministeriön mukaan paenneet puna-armeijan suorittamia kutsuntoja, väenottoja. Kuitenkin vasta epäonnistuneen Aunuksen retken jälkeen pakolaisten määrä nousi em. lukuihin, ja vuoden 1919 osuus aunukselaisista pakolaisista oli 1 500 henkeä.¹⁸ Salmin pitäjässä, jonne saapui yli kolmasosa pakolaisia, pidettyjen pakolaisu-luetteloiden mukaan suurin osa paenneista oli lähtöisin Riipuskalan, Njekkulan ja Vitelen pitäjistä.¹⁹ Tämän aikakauden merkitystä Aunuksen pakolaisuudelle kuvaa se tosiasia, että Aunukselta lähtenyt pakolaisuus ei enää paljoa kasvanut, sillä ulkoministeriön tietojen mukaan aunukselaisia pakolaisia oli vuoden 1920 alkupuolella noin 2 000 henkeä.²⁰ Näistä oli Suojärven ympäristöön sijoitettu noin 700. Suojärven pakolaisu-luetteloista taas ilmenee, että suurin osa näistä oli tullut Suojärven rajantakaisesta naapuripitäjästä Säämäjärveltä. Muita lähtöalueita olivat Tulemajärvi, Riipuskala ja Kotkatjärvi,²¹ siis Aunuksen karjalaisimmat kunnat. Repola ja Porajärvi-hän kuuluivat vielä Suomeen, joten sieltä ei pakolaisia tullut.

Se, että pakolaiset olivat lähtöisin juuri karjalaisimmista paikoista, sopii hyvin kuvaan. Sitä ei riko myöskään se vähäpätöiseltä aluksi tuntuva mutta tosiasiaa erittäin tärkeä seikka, että aunukselaiset pakolaiset eivät katsoneet oloaan Suomessa pysyväksi. Heitä alkoi vähitellen mennä rajan yli. Liikettä oli molempiin suuntiin, pakolaisia myös saapui. Arvioiden mukaan noin tuhat pakolaista palasi takaisin.²²

Tuntuu siltä, että levottomat olot ja vaikea huoltotilanne katsottiin väliaikaisiksi ilmiöiksi, joita paettiin Suomeen, mutta mitään pysyvää ratkaisua ei ajateltu tapahtuneen. Liike itärajan yli länteen oli kuitenkin hieman voimakkaampi kuin päinvastainen virtaus, koska vuoden lopulla arvioidaan Suomessa olleen kaksituhantinen aunukselainen pakolaisjoukko.²³ Todennäköistä on, että Aunuksen retken jälkeen bolševikkien kiristynyt ote väestön elämästä oli yhtenä tärkeänä tekijänä aiheuttamassa pakolaisuutta. Tämäkin Suomen politiikka, siis Aunuksen retki 1919, itse heimolaisten kannalta asiaa katsottuna, johti pelkästään kielteisiin seurauksiin.

4.2. Neuvostovalan vakiintuminen Itä-Karjalassa ja 1921–22 kansannousu

Suomen hallituksen aggressiivinen Itä-Karjalan politiikka päättyi jo vuoden 1919 lopulla. Liittoutuneet poistuivat alueelta ja bolševikit keskittivät voimansa Pietarin rintamalle. Jude-nitšin tappion jälkeen Aunusta koskevat valtaussuunnitelmat raukesivat. Suomi epäsi tukensa Aunuksen väliaikaiselta hallitukselta, joka oli muodostettu retken aikana ja asetti asioita selvittämään Aunuksen suorituskomitean, ja tämän elimen tehtävät peri tammikuussa 1920

17. Manner, em. kirjoitus, s. 1; VA, Valtioneuvosto, UM 11 (Itä-Karjalan ja Inkerin kysymys), C (Itä-Karjalan pakolaiset), 1 (Tietoja pakolaisten avustustoiminnasta).

18. VA, UM 11, C1.

19. VA, VPAKA, V (Aunuksen pakolaisten avustuskomitea. . .), Ba 6 (Pakolaisu-luetteloita).

20. VA, UM 11, C, 2 (Aunuksen pakolaisten avustaminen).

21. VA, UM 11, C, 2.

22. VA, UM 11, H (Itä-Karjalaa koskevia memorandumieja. . .), 23 (lehtileike).

23. VA, VPAKA, V, Ba6.

Aunuksen väliaikainen hoitokunta.²⁴ Tarton rauhanneuvotteluissa Suomen oli luovuttava vaatimuksistaan Itä-Karjalaan, myös Repola ja Porajärvi oli luovutettava takaisin Neuvosto-Venäjälle. Rauhansopimuksen allekirjoittamistilaisuudessa neuvostohallitus antoi pöytäkirjaan merkityn Itä-Karjalan itsehallintoa koskevan ilmoituksen.²⁵

Itse asiassa neuvostovaltio oli ratkaissut jo tähän mennessä Itä-Karjalan kysymyksen omana sisäisenä ja nimenomaan neuvostovaltaan sisältyvänä asiana. Heti bolševikkivallan osittaisen vakiintumisen jälkeen oli alettu perustaa kihlakuntiin ns. toimeenpanevia keskuskomiteoita. Näistä Anuksen toimeenpaneva keskuskomitea oli toukokuussa 1920 tehnyt aloitteen yleiskarjalaisen edustajakokouksen koollekutsumiseksi. Kesäkuun alussa koko Neuvosto-Venäjän toimeenpaneva keskuskomitea antoi asetuksen *Karjalan työkansan kommuunin* perustamisesta ja määräsi kutsuttavaksi koolle edustajakokouksen heinäkuun alussa. Sen tehtäväksi asetettiin kommuunin perustamisen hyväksyminen. Asia eteni ripeästi, sillä 4.8. annettiin alueraja-asetus, 22.9. julistus asiasta ja lopullinen askel Itä-Karjalan kohtalon tiellä olikin sitten Tarton rauha 14.10.²⁶ Kokouksessa, joka 1.–3.7. hyväksyi kommuunin perustamisen, oli edustettuna 24 kuntaa. Alueella oli kaikkiaan 45 kaupunkia ja kuntaa.²⁷

Repola ja Porajärvi eivät tunnustaneet kommuunia rauhansopimuksen tarkoittamaksi autonomiseksi alueeksi. Repolan kuntakokouksessa 20.–21.3.1921 vastusti ja 22 kannatti kommuunin hyväksymistä. Porajärvellä oli jo vähän aiemmin päädytty samaan ratkaisuun äänin 76 ja 22.²⁸ Neuvottelut eivät auttaneet, ja neuvostohallitus lähetti huhtikuussa joukkoja miehittämään aluetta. Äänestyspäätöksen tukena ollut 50-miehinen milliisi riisuttiin aseista, ja osa sen jäsenistä pakeni Suomeen, osa metsiin.²⁹

Jo vuoden 1920 aikana oli Vienan Karjalassa alkanut kuohua. Kamppailua kävivät englantilaisten tukemat valkoiset venäläiset ja bolševikit. Valkoisten venäläisten rintama murtui jo helmikuussa 1920. Bolševikitkaan eivät saaneet valtaansa ulottumaan Muurmannin radan välitöntä läheisyyttä laajemmalle. Vienan karjalaiset katsoivat tilanteen otolliseksi omille pyrkimyksilleen ja perustivat Vienan väliaikaisen hallituksen. Se otti kotipaikakseen Uhtuan.³⁰ Venäläiset ryhtyivät keväällä levittämään aluettaan radalta länteen päin. Väliaikainen hallitus pakeni Suomeen ja yritti täältä käsin organisoida vastarintaa. Se osittain onnistuikin, mutta lopputuloksena oli, että Tarton rauhansopimuksen mukaan pienen vienalaisarmeijan, noin 600 miestä, oli siirryttävä Suomen puolelle. Vienan Karjala jäi Neuvosto-Venäjälle.³¹

Lokakuun 1921 loppupuolella syttyi Voijärven pitäjässä aseellinen kahakka, joka nopeasti laajeni kansanousuksi Vienassa ja Anuksen pohjoisosassa, siis alueella, jossa neuvostovalta oli heikoin. Suomen rajan läheisyydessä sijaitsevaan Tuulivaaraan, johon muuten johti Lieksasta tuleva, Repolaan menevä tie, kerääntyneet *Karjalan metsäsisseiksi* itseään kutsuneet kapinan aktiiviset ainekset ja heihin liittyneet suomalaiset heimosoturit valtasivat joulukuuhun 1921

24. Jääskeläinen 1961, s. 262–264; katso Holodkovskijn (1978, s. 77) mielipidettä Anuksen väliaikaisesta hallituksesta ja sen suhteesta suomalaisiin.

25. Tarton rauhanneuvottelujen pöytäkirjat, s. 137–138; Jääskeläinen 1961, s. 313–314.

26. Kommuunin järjestämisestä Churchill 1970, s. 173–179; Yläräkkö 1976, s. 173–180; esitys myös Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 76.

27. Itä-Karjala (AKS) 1934, s. 77.

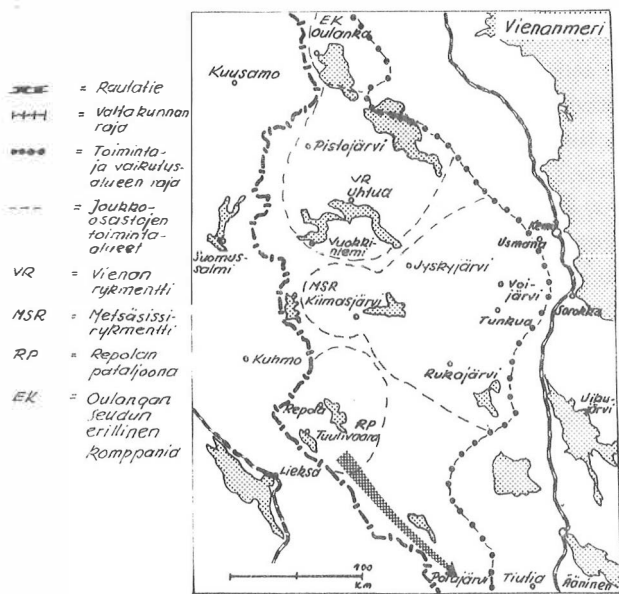
28. Äänestyksistä Vapaa Karjala 17.3. ja 21.4.1921.

29. Kaukoranta 1944, s. 68–76; Livre vert 1922, s. 67–68.

30. Hovi-Joutsamo THArk 24, s. 116; Kuussaari 1957, s. 136–37.

31. Kuussaari 1957, s. 138–45.

mennessä Repolan ja Porajärven ja saivat myöhemmin haltuunsa suurimman osan Vienan Karjalaa ja Aunusta.³² Metsäsissisiin kuului joukon suurimmillaan ollessa noin 3000 miestä, joista suomalaisia vapaaehtoisia oli viitisensataa.³³ Suomi ei virallisesti tukenut kapinaa, mutta eräät heimojärjestöt ja varta vasten perustettu Itä-Karjalan avustuskeskus käynnistivät vapaaehtoisen avustustoiminnan.³⁴ Suomessa harjoitettu avustus ja värväys aiheutti sekä ulko- että sisäpoliittisia seurauksia. Neuvosto-Venäjä suuntasi Suomelle nootit, ja sosialidemokraatit tekivät asiasta välikysymyksen eduskunnassa. Kapinoitsijat taas eivät voineet pitää kauankaan puoliaan sen jälkeen kun neuvostohallitus keskitti alueelle vuoden 1921 lopussa joukkoja. Helmikuussa 1922 viimeiset sissit perääntyivät Suomen puolelle. Taistelut olivat jo silloin keskittyneet yksinomaan Vienan Karjalaan.³⁵

ITÄ-KARJALAN KAPINAAN (1921-1922) OSALISTUNEIDEN JOURKOJEN TOIMINTA- JA VAIKUTUSALUE KUUSSAAREN (1957) MUKAAN

Sissipäällikkö Ilmarinen mainitsee muistelmissaan, että aloite Karjalan kansan nostattamiseksi tuli Suomessa jo olleilta pakolaisilta, joskin sytykeaineistoa itse Karjalassa oli yllin kyllin. Hänen mukaansa pakolaisten keskuudessa kehittyi suunnitelma mennä Karjalaan kesäksi auttamaan ja kansallisesti valistamaan väestöä sekä tekemään tunnetuksi Suomen ja Venäjän välisen

32. Katso esim. Talvela 1976, s. 46 ja Kuussaari 1957, s. 167-72.

33. Lauerma 1966, s. 931; Talvela 1976, s. 49. Joukkojen vahvuudet yleisesikunta tiedotti ulkoministeriölle, VA, UM 11, A III, 4 d (Sotatapahtumat 1921-22).

34. Järjestöjen toiminnasta Nygård 1978, s. 87-92. Itä-Karjalan avustuskeskuksen toimintaan liittyvää aineistoa on SA:ssa, Heimosaasiakirjat (H-1523).

35. VP 1921, Ptk., s. 1671-31. Noottiaineisto esitetty La Question de la Carelie Orientale -julkaisussa 1922. Aineisto UM:n arkistossa, UM II, A III, 4a-c (Noottien vaihtoa 1921-22).

rauhansopimuksen Karjalaa koskevia kohtia. Suunnitelman mukaan oli perustettava kolme eri ryhmää, Etelä-Aunusta varten keskuspaikkana Tiutia, toinen keski-Aunusta varten, keskuksena Suontale, kolmas Pohjois-Aunusta ja Etelä-Vienaa varten, keskuksena Tunkuan kunta. Pohjois-Vienan ajateltiin nousevan ja jo muutenkin olevan sotajalalla, joten sitä varten ei tarvittu erityistä toimintaa.³⁶

Mielenkiintoista on havaita, että sissien suunnitelmissa Vienan Karjalaa pidettiin ikään kuin selvänä kapinaan nousijana ilman erityisempää kiihotusta. Bolševikkien suhtautuminen Vienan itsehallintopyrkimyksiin vuoden 1920 aikana ja heidän toimintansa kohtaama vastarinta³⁷ antavat aihetta olettaa, että sissien otaksuma oli oikea. Toisaalta syytä tyytymättömyyteen oli etelämpänäkin. Ilmarinen mainitsee muistelmiensa useassa kohdassa, että Karjalan kansan sekä ruumiillinen että henkinen tila oli heikko. Metsissä oleskeli hänen mukaansa satoja nuoria miehiä henkipattoina, maassa vallitsi yleinen puute ja kurjuus, edes alkeellista sairaanhoitoa ei ollut, kansa käveli risoissa ja kouluissa opettivat epäpätevät vain puolueansioilla virkoihin päässeet opettajat.³⁸ Vaikka sanat saattavat olla liioitteluaakin, niiden koko todistusarvoa ei pystytäne kiistämään.

Itä-Karjalan kansannousu 1921 oli tapahtuma, jonka jälkeen pakolaisia tuli Suomeen todella runsaasti. Liikkeelle lähdön vaikutinta olisi turha etsiä kauempaa, koska retken komentaja majuri Talvela toteaa, että taistelujen loppuvaiheessa evakuoitiin koko sotatoimialue.³⁹ Siinä olisi lähdön syytä kerrakseen. Kuussaari antaa teoksessaan kuvan, että lähtijät olivat vapaaehtoisia.⁴⁰ Todennäköisesti väestö itse halusi lähteä. Kolmen tuhannen miehen melko puutteellisesti järjestetty retkikunta pystyi sitä tuskin pakkoevakuoimaan. Historiantutkija perääkin sitä, miksi tuo kapina sitten syttyi. Olivatko syyt Ilmarisen mainitsemia. Voidaanhan olettaa, että syttymisen syynä olleet virikkeet ovat samalla vastaus siihen, miksi vuoden 1922 alussa pakeni Vienasta lyhyessä ajassa Pohjois-Suomeen yli 11 000 pakolaista.

Suomen ulkoasiainministeriön arkistossa oleva noottiaineisto kertoo molempien kiistan osapuolten, siis Neuvosto-Venäjän ja Suomen näkemyksen asiasta. Neuvosto-Venäjä tähdensi nooteissaan sitä, että kansa Itä-Karjalassa ei ollut noussut kapinaan. Taistelevina joukkoina olivat aluksi olleet Suomen puolelta hyökänneet ja Suomessa aseistetut bandiitit.⁴¹ Ivestija-lehti kiirehti jo 17.11. otsikoimaan tapahtumat "Suomalaisten roistojoukkojen hyökkäys Neuvosto-Karjalaan". Artikkelissa tähdennettiin suomalaisten agenttien koko ajan toimineen Karjalan työkansan kommuunissa, Suomen rajoilla olevissa pitäjissä, erityisesti Kemin kihlakunnassa ja Repolan ja Porajärven pitäjissä. Lehti mainitsi Neuvostoliiton jakuvasti huomautelleen Suomelle asiasta ja Suomen vakuuttaneen koko ajan, että se suhtautuu lojaalisti rauhansopimukseen. Vihamielinen toiminta ei kuitenkaan loppunut, vaan Suomessa muodostetut ja aseistetut roistolaumat suomalaisten upseereiden johdolla tunkeutuivat lokakuun lopulla kommuuniin ryöstämään ja murhaamaan. Suomen lehdistö oli hyökkääjien kanssa yhteistyössä ja julkaisi provokatoorisia tietoja siitä, kuinka muka useissa pitäjissä kommuunin alueella väestö on nousut neuvostovaltaa vastaan. Nyt neuvostohallitus oli ryhtynyt tosissaan karkoittamaan rosvoja

36. Ilmarinen 1927, s. 11.

37. Setälä 1978, s. 23–25; katso myös Kuussaari 1957, s. 151–56.

38. Ilmarinen 1927, s. 101–02.

39. Talvela 1976, s. 50.

40. Kuussaari 1957, s. 190; Letonmäki on sitä mieltä, että suomalaiset ajoivat itäkarjalaisia Suomeen kuin karjaa yhteensä noin 20 000 henkeä, Letonmäki 1931, s. 180.

41. VA, UM 11, A III (Sotilaalliset tapahtumat Itä-Karjalassa), 4 b (Noottien vaihtoa vuodelta 1921).

alueeltaan. Joulukuun lopussa Isvestijassa julkaistiin Trotskin puhe, jossa varoitettiin Suomea ja sen porvareita. Trotskin mukaan tie Pietarista Helsinkiin oli lyhyt.⁴²

Tammikuun alkupäivinä 1922 Neuvostoliiton edustaja Tshernyh kävi ulkoministeri Holstin luona esittämässä Suomelle vaatimuksia, jotka osoittavat, että neuvostovaltio oli selvästi nimenyt ne suomalaiset ja karjalaiset piirit, jotka sen mielestä olivat vastuussa kapinasta. Näistä vaatimuksista yksi koski pakolaisiakin. Neuvostoliiton edustajan mukaan pakolaiset oli riisuttava aseista ja internoitava tarpeeksi kauaksi rajaseudusta, johtajat oli karkoitettava Suomesta, pakolaisten aseistus, arkistot ja irtain omaisuus ym. oli luovutettava takaisin Neuvostoliitolle.⁴³ Suomi ilmoitti riisuvansa pakolaiset aseista ja internoivansa heidät, mutta kieltäytyi luovuttamasta johtajia.⁴⁴ Mielenkiintoista on todeta, että Tshernyh ojensi Holstille luettelon, johon karkotettaviksi vaadittujen henkilöiden nimet oli merkitty. Luettelo käsitti lähes kuusikymmentä nimeä, joista n:ot 43–57 kuuluvat karjalaisten luottamushenkilöille ja Karjalan Sivistysseuran jäsenille. Luettelossa ovat mm. A. Mitron, P. Kyöttisen, V. Keynäksen, L. Pankkosen, V. Mattisen, P. Homasen ja P. Ahavan nimet. Luettelossa on myös niiden järjestöjen nimet, jotka vaadittiin lakkautettaviksi.⁴⁵

Nooteissa esiintyy molempien osapuolten taktillisesti ja poliittisesti edullinen näkökanta. Siihen tuskin kummankaan osapuolen tarvitsi edes itse uskoa. Sen sijaan kapinaan nouseen alueen väestön kannanotolle on annettava suurempi arvo. Vaikka heidän mielipiteensä ei olisi-kaan objektiivinen, se kuitenkin selittää kapinaan nousemisen syyn paremmin kuin ulkopuolisten näkemykset. Itä-Karjalan väestölle oli totta se, mitä se piti totena ja kapinaan nousemisen syy se, minkä se katsoi sellaiseksi. Vuokkiniemen kunnan yleisessä kokouksessa kunnantuvalla 27.11.1921 kaikki läsnäolevat kuntalaiset kannattivat yksimielisesti aktiivista toimintaa bolševikkeja vastaan. Mielipiteen painoa lisää se, että kokouksessa oli läsnä noin kaksisataa henkeä. Mutta painoa vähentää se, että näistä osa oli "sivullisia".⁴⁶

Näyttää siltä, että kapinan sytyttivät ja siihen yllyttivät metsäsissit.⁴⁷ Se taas, miksi heitä asetettiin kannattamaan johtui lähinnä alueen todella huonoista taloudellisista oloista ja asukkaille epämieluisesta poliittisesta tilanteesta. Punainen hallinto otti ensiaskeleitaan. Elettiin sotakommunismien aikaa, jolloin hallituksella ei ollut kansalaisille paljon muuta kuin kärsimyksiä ja rajoituksia tarjottavanaan. Kaiken lisäksi hallinto Itä-Karjalassa oli tehoton. Väestö kärsi suoranaista nälkää.⁴⁸ Jonkinlaisen – tosin hataran – vaikutelman kapinaan ajaneista motiiveista antaa erään haastateltavan lausunto juuri Karjalasta pakenemisen jälkeen. Haastateltavan mukaan oli suoranaisten pakko nousta kapinaan, muuten olisi ollut nälkäkuolema edessä. Raskaat verot ja pakko-otot nostivat vastustushalua ja osin ehkäpä asian harrastajien liikkeelle laskemat huhut, joiden mukaan talonpojilta otetaan kaikki hevoset ja miehet viedään väkisin

42. VA, UM 11, A III, 4h (Neuvostovenäläisiä sanomalehtikirjoituksia, Isvestija 17.11. ja 28.12.1922, suomenkset).

43. VA, UM 11, A III, 4c (Noottien vaihtoa vuodelta 1922), P.M. 5.1.1922.

44. VA, UM 11, A III, 4c, P.M. 12.1.1922.

45. VA, UM 11, A III, 4c, em. P.M.

46. VA, UM 11, A III, 4d, Jäljennös pöytäkirjasta Vuokkiniemen kunnan yleisestä kokouksesta 27.11.1921.

47. Mainitussa muistelmakirjassaan Ilmarinen tähdentää, että sissien järjestäytyttyä samosivat valistus- ja kiihoituspartiot ympäri Itä-Karjalaa. Kyseessä oli siis propaganda- ja kiihoitustyö, Ilmarinen 1927, s. 118–20, 150–51.

48. Itä-Karjalan hallinnollisista oloista tänä aikana Churchill 1970, s. 197–199. Nikolai Jaakkola on kuvannut oloja kommuunin ajoilta hyvin, Jaakkola 1977, s 53 eteenpäin.

Muurmannin radalle, antoivat lopullisen sysäyksen. Haastateltavan mukaan innostus vapaustais-teluun oli yleinen.⁴⁹

Ehkä on niin, että pelko kostosta oli se lopullinen ponnin, joka sai pakolaiset lähtemään Vienan Karjalasta sen jälkeen kun kansannousu oli kukistumisillaan. Sotilasretkikunnan ”evakuoimistoimet” tarjosivat lähinnä olevan muodollisen kanavan, johon tämän halun alulle panema liike saattoi purkautua. Pakolaisuus Suomeen ja sinne jääminen ainakin vähäksi aikaa – kuten tunnuttiin oletettavan – oli ainoa tie niille henkilöille, jotka olivat poliittisesti toisella puolella kuin voitton perinyt neuvostovalta. Taistelevien joukkojen mukana seurasivat heidän omaisensa.⁵⁰ Todennäköistä on, että myös ne henkilöt, jotka olivat sitkeimmin ajaneet tässä yhteydessä tarkemmin käsittelemättä jäänyttä Itä-Karjalan itsehallintoasiasa vuosina 1919 ja 1920, joutuivat jättämään kotiseutunsa ensi tilassa. Itsehallintopyrinnön keskeisenä kohtanahan oli se, että Itä-Karjala itsenäisesti saisi päättää, mihin se haluaisi liittyä.⁵¹ Johtajien pakeneminen oli kohtalokasta Itä-Karjalalle. Churchill onkin huomauttanut, että suomalaisten kommunistien toiminta Itä-Karjalassa heidän yrittäessään vakiinnuttaa neuvostovaltaa alueelle kärsi siitä, että tämän samaisen vallan vakiintuminen sotatilanteen ja taloudellisen paineen alaisena vieroitti ja ajoi maanpakoon pystyvimmät karjalaiset johtajat, miehet, jotka olivat taistelleet autonomian puolesta ja jotka olisivat saattaneet edesauttaa Itä-Karjalan kehitystä.⁵²

T i i v i s t e l m ä

Itä-Karjalan pakolaiset sai liikkeelle politiikan, nälän ja pelon yhteisvaikutus. Suomi ei pystynyt pitämään Tarton neuvotteluissa Itä-Karjalaa, ei edes Repolaa ja Porajärveä. Neuvostohallitus ratkaisi Itä-Karjalan kysymyksen omana sisäisenä ja nimenomaan neuvostovaltaan kuuluvana asiana. Alueelle ulotettiin neuvostovalta Karjalan työkansan kommuunin muodossa. Neuvostovalta oli edennyt etelästä pohjoiseen ja kaupungeista maaseudulle. Tämän vuoksi viimeiset sitä vastustaneet pesäkkeet sijaittivat Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa.

Suomen hallituksen Itä-Karjalan politiikkaan kuuluneet retkikunnat olivat synnyttäneet Itä-Karjalassa sisäisiä ongelmia, sillä retkikuntia asetuttiin myös kannattamaan taikka retkien johtajat pakottivat asukkaat puolelleen. Suomen vetäytyttyä alueelta suomalaisten pyrkimyksiä tukemaan asettuneet joutuivat välikäteen ja pelkäsivät kosta. Aunuksen retken jälkeen 1919 saapuikin Suomeen suuri aunukselaispakolaisjoukko, joka piti Suomessa oleskeluaan tilapäisenä ja pyrki palaamaan kotiseudulleen.

49. Vapaa Karjala -lehden toimitus haastatteli Alavudella ollutta pakolaista Antti Keynästä, Vapaa Karjala 23.3.1922.

50. Katso Jääskeläinen 1961, s. 319–321; Kuussaari 1957, s. 191–192.

51. Churchill 1970, s. 156 eteenpäin; Setälällä on luettelo niistä kunnista, jotka olivat esim. Uhtuan maakuntapäivillä 1920 edustettuina, Setälä 1978, s. 16. Karjalan itsehallinto oli virallisesti ensimmäiseksi esillä Uhtuilla 16.–18.2.1919 pidetyssä kokouksessa, jossa olivat edustettuina Oulanka, Pistojärvi, Kiesinki, Jyskyjärvi, Voijärvi, Uhtua, Kontokki, Tunkua, Vuokkiniemi, Paanajärvi, Rukajärvi ja Repola, jolla kuitenkin ei ollut virallista edustus-oikeutta, koska se kuului Suomen alaisuuteen, VA, UM 11, A1 (Itäkarjalaisten adresseja ja pöytäkirjoja v:lta 1919), ko. kuntien edustajien kok:n ptk. UM:n arkistossa ja myös jäljennös Uhtuan maakuntakokouksen ptk:sta 22.3.1920, VA, UM 11, A 1 (Itäkarjalaisten pöytäkirjoja vuodelta 1920), ko. kokouksen ptk. jäljennös.

52. Churchill 1970, s. 200.

Sotilaallisesti levottomat olot sekä Venäjän ja Suomen huono – Venäjän kohdalla lähes katastrofaalinen – huoltotilanne, joka kärjistyneimpänä esiintyi elintarvikkeiden puutteena ja nälkänä, saivat Itä-Karjalan asukkaat kohdistamaan katseensa sille taholle, josta leipää oli odotettavissa. Lähin tällainen maa oli itsekkin huoltovaikeuksissa kamppaileva Suomi, jolle poliittisista syistä oli tarkoituksenmukaista auttaa itäkarjalaisia. Ensi askeleitaan ottava neuvostovalta ei sen sijaan tarjonnut kansalaisille sotakommunismin ajalla muuta kuin kieltäymyksiä ja aatteellisia tunnuksia sekä rasitteita entisten lisäksi. Tässä tilanteessa pienikin kiihotus tehoi, ja se myös sytytti Itä-Karjalan kapinan 1921–22, jonka kukistamisen seurauksena ja lähinnä bolševikkien kostoja peläten pakolaisia saapui Suomeen.

5. PAKOLAISET

5.1. Pakolaisten saapuminen ja heidän saamansa julkisuus

On tarpeellista tarkastella, miten nopeasti lehdet reagoivat talvella 1921–22 saapuneisiin pakolaisiin, koska se saattaa antaa viitteitä ”evakuoinnin” luonteesta ja ennen kaikkea siitä, milloin pakolaisuus tunnustettiin julkisuudessa ongelmaksi. Sanomalehdistölle pakolaisuus ja itärajan takaiset tapahtumat olivat uutisaineistoa, jota käytettiin lehden tekemiseen. Lehdet eivät pakolaismääristä uutisoidessaan kertoneet tietojensa alkuperää tarkasti, mutta mainitsivat joskus niiden olevan sen läänin maaherralta, jonka alueelle pakolaisia oli tullut, eri avustusjärjestöjen edustajilta tai rajavartiostoilta, jotka joutuivat seuraamaan pakolaisliikettä ja takavari-koimaan aseistautuneina saapuneilta aseet. Todennäköisesti tiedot suureksi osaksi olivatkin juuri rajavartiostoilta. Ne eivät myöskään poikkea toisistaan, sillä lehdet julkaisivat Suomen Tietotoimistolta saamansa aineiston lähes sellaisenaan. Myöhemmin aineisto oli peräisin lähinnä erilaisista julkisuuteen tarkoitetuista tiedotteista.

Poliittisten päivälehtien asenne itse Itä-Karjalan kapinatapahtumiin oli ollut lähinnä myönteinen, mutta tapahtumat olivat tarjonneet samalla sisäpoliittisen taisteluvälineen. Jopa *Suomen Sosialidemokraattikin* oli katsonut neuvostovaltion menetelleen väärin, mutta samalla lehti oli hyökännyt suomalaisen ”äärioikeiston” toimintaa vastaan.¹ Puolueen tekemän välikysymyksen aikana lehti katsoi Suomen rikkoneen rauhansopimusta, joten vastapuolikaan ei ollut siihen sidottu.² Lehti kirjoitti voimakkaasti jääkäritoimistoa ja erityisesti sen johtajaa Elmo E. Kailaa vastaan, sillä julkisuudessa oli huhuttu jääkäritoimiston syyllistyneen aselähetyksiin rajan taakse. Toimiston ja Kailan menettely oli tutkittava.³

Maalaisliitossa oli ns. heimopoliitiikan kannatus ollut erittäin vahva jo pitkän aikaa.⁴ Tarton rauhansopimuksen jälkeen maalaisliiton edustajat olivat kiinnittäneet suuren huomion Itä-Karjalan kysymyksen järjestämiseen. Syksyn 1921 tapahtumat nostattivat puolueessa uuden heimokansallisen tunneallon, ja suureksi osaksi juuri puolueen asennoituminen vaikutti siihen, että Suomen hallitus vetosi asiassa Kansainliittoon. Asenne oli sama kuin Vennolan hallituksella, mutta puolueen lehdistössä esiintyi huomattavasti rohkeampia ja jopa aktiiviseen toimintaan kannustavia kirjoituksia.⁵

Oikeistolle Itä-Karjalan asia oli vanhastaan ollut tärkeä ja heimolaisten Suomeen yhdistämispyrkimys liittynyt ns. Valkoisen Suomen olemassaolon turvaamiseen. Varsinkin ns. äärioikeisto ei tuntenut estoja edes poliittis-taktisista syistä. Kun Itä-Karjalan hyväksi alettiin Suomessa toimia apua keräten ja kansalaiskokouksia pitäen ja kun Suomen poliittisen päivälehdistönkin

1. Sosialidemokraattien vaikuttimista Itä-Karjalan tapahtumien yhteydessä sekä suhtautumisesta kapinaan Piironen 1976, s. 136–7.

2. SS esim. 8.12., 30.12.1921 ja 4.1.1922.

3. SS 18.11.1921 ja 30.12.1921.

4. Katso Mylly 1978, s. 81 eteenpäin.

5. Mielipiteistä esim. Maakansa 19.11.1921, Savon Sanomat 22.11.1921, Karjalan Maa 22.11.1921 ja Ilkka 22.11.1921.

enemmistö tuomitsi kokousten pidon ja esitetyt räikeimmät kannanotot,⁶ äärioikeiston yhdisteeksi muodostettu *Suunta* -niminen viikkolehti puolusti innokkaasti itäkarjalaisten asiaa ja väitti, että porvarillisten puolueiden sanomalehdet hurskastelivat. Toimituksen mielestä puolueiden johtajat olivat suhtautuneet kansankokouksiin ja avustuksiin paljon myönteisemmin kuin julkisuuteen päästetyt tiedot kertoivat.⁷ Suunnan esittämille käsityksille täysin vastakkainen oli ääriavasemmistolaisen *Vapaa Sanan* näkemys, jonka mukaan Suomen porvarit osallistuivat kapinaan. Helsingin suojeluskunta oli värvännyt miehiä, rajavartijat olivat sallineet ylikulun ja valkoiset olivat Itä-Karjalassa syyllistyneet väkivaltaisuuksiin, mm. ryöstöihin ja raiskauksiin.⁸

Pakolaisia koskevia uutisia alkoi ilmestyä valtakunnallisiin sanomalehtiin tammikuun alusta (1922) lähtien. Tammikuun viides päivä tiesivät nimittäin sekä *Uusi Suomi* että Suomen Sosialidemokraatti uutisoida, että Lieksaan oli saapunut 400 ”porajärveläistä”, ja viikkoa myöhemmin *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* tiedottivat Ilomantsiin saapuneesta 150 aseistautuneesta karjalaisesta.⁹ Tammikuun puolesta välistä kiihtynyt pakolaistulva näyttää aiheuttaneen myös lisää pakolaisuutta koskeneita uutisia, sillä Suomen Sosialidemokraatti kertoi Kuhmonniemelle saapuneesta ”pakolaistulvasta” 17.1.1922. Pakolaiset olivat lehden mukaan tulleet Repolasta ja olivat pääasiassa naisia ja lapsia. Ymmärrettävää kylläkin naiset ja lapset näyttävät saapuneen rajan takaa ensiksi, sillä paria päivää myöhemmin sekä Suomen Sosialidemokraatti että *Uusi Suomi* kertoivat jälleen heitä saapuneen Kuhmonniemelle.¹⁰ Suomen Sosialidemokraatti politisoi asiaa kirjoittaessaan 21.1., että 5.1. olivat ensimmäiset Karjalan retkikunnan jäännökset palanneet Suomeen Porajärven kohdalta ja huomauttaessaan, että sen jälkeen oli ”kansannostattajia” saapunut rajan takaa yötä päivää.¹¹

Tammikuun lopussa pakolaismääriä ei enää mitattu sadoissa van luku nousi yli tuhannen, sillä Helsingin *Sanomat* ja Suomen Sosialidemokraatti ilmoittivat Kuhmonniemeltä saapuneen tiedon mukaan uusia pakolaisia siirtyneen Itä-Karjalasta 1 200 henkeä, enimmäkseen naisia ja lapsia. Pakolaisia oli saapunut 25.1. mennessä yhteensä noin pari tuhatta henkeä.¹² Uuden Suomen antaman tiedon mukaan oli kolmea päivää myöhemmin Vienan ja Aunuksen Karjalan pakolaisten yhteismäärä yli neljä tuhatta, mihin sisältyivät myös vuosina 1918–21 paenneet. Parina viime päivänä oli pakolaisten luku lisääntynyt 700–800:lla.¹³

Helmikuun alussa taistelut olivat jo ratkenneet ja pakolaismäärä lisääntyi nopeasti. Heti kuun alussa lehdet ilmoittivat sekä Suomussalmelle että Kuhmoon saapuneen 500 pakolaista kumpaankin paikkaan, ja 4.2. ne ilmoittivat Kuusamoon tulleen pakolaisia useita tuhansia. Tarkkaa lukumäärää ei ilmoitettu, jos sitä yleensä tiedettiinäkään. *Uusi Suomi* totesi ainoastaan, että pakolaisia oli viime vuorokausina saapunut Kuusamoon 300. Helsingin *Sanomat* ilmoitti tarkan luvun 6.2. mennessä saapuneista. Se oli Kuusamossa 600 henkeä.¹⁴ Täsmällisen tiedon pakolais-tilanteesta antoi Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan puheenjohtaja, joka Helsingin

6. Katso Nygård 1978, s. 92.

7. *Suunta* 25.2.1922.

8. *Vapaa Sana* 28.1.1922, VA, UM 11, AIII, 4 d (ko. *Vapaa Sanan* kirjoituksen selostus).

9. US 5.1.1922; SS 5.1.1922; HS ja US 11.1.1922.

10. SS 17.1. ja 19.1. sekä US 19.1.1922.

11. SS 21.1.1922.

12. US 25.1., HS 26.1. ja SS 26.1.1922.

13. US 28.1.1922.

14. HS, US ja SS 3.2.1922 sekä 4.2.1922; US 6.2. myös HS 6.2.

Sanomille antamassaan haastattelussa kertoi pakolaisia olevan 8.2. noin 5 000, Kuhmonniemellä näistä oli 1 700, Kuusamossa 1 700 ja Suomussalmella toista tuhatta.¹⁵

Varsinainen pääjoukko oli vasta lähestymässä, sillä Uuden Suomen Suomussalmelta saapuneeseen sähkösanomaan perustuneen uutisen mukaan Suomussalmelle oli 11.2. tullut tuhansittain uusia pakolaisia, joilla oli mukana useita satoja hevosia sekä nautakarjaa. Sama uutinen kertoi pakolaisia olevan jo 10 000. Suomussalmen ja Kuusamon osuudet olivat tiedon mukaan 3 000 ja Lieksan 2 500 sekä Kuhmonniemen 1 500.¹⁶ Myöhemmin lehti ilmoitti rajavartioston riisuvan aseista Tiirovaarasta – viimeinen Vienan Karjalan kansannousun taistelupaikka – paenneita karjalaisia.¹⁷ Jonkinlaisen yhteenvedon tarjosi sosiaaliministerin selonteko, joka julkaistiin lehdissä 25.2. Sen mukaan pakolaisten tarkka lukumäärä 23.2. oli 10 970 henkeä.¹⁸ Pakolaisuus näyttää tyrehtyneen helmikuun loppuun mennessä, sillä Helsingin Sanomien uutisen mukaan Vienan Karjalasta ei Suomeen saapunut enää pakolaisia yksityistapauksia lukuun ottamatta. Lukumäärä oli pysynyt lähes ennallaan. Se oli tuolloin (9.3.) vähän yli 11 000 hengen.¹⁹

Suomi sai suurimman osan pakolaisistaan tammikuun loppupuolen ja helmikuun puolen välisenä aikana. Pakolaistulva ohjautui vanhoja kulkureittejä myötäillen kolmeen pääkohteeseen, Kuusamoon, Kuhmonniemelle ja Suomussalmelle sekä Lieksan alueelle. Tämä merkitsi pakolaisavun järjestelyille paljon. Alueet eivät olleet kaikkein vaurainta Suomen seutua, joka olisi ollut valmis ottamaan vastaan noin vain yli 10 000 henkeen nousevan pakolaisjoukon. Pakolaisten huolto oli vielä tammikuussa jäsentymätöntä. Pakolaiset elivät rajapitäjissä suurimaksi osaksi hyväntekeväisyyden varassa.²⁰

5.2. Pakolais määrän kehitys 1922–38

Varsinaiset heimopakolaiset alkoivat saapua Itä-Karjalasta ja Inkeristä jo vuoden 1917 syksyllä (vrt. s. 61). Vuoden 1918 lopussa pakolaisia oli yhteensä noin 3 000 henkeä. Vuoden 1919 tapahtumat Venäjällä ja Itä-Karjalan sekä Inkerin kapinayritykset nostivat pakolais määrän 15 000 henkeen. Näistä kolmasosa oli venäläisiä. Itä-Karjalaisia pakolaisia oli vain vajaa 2 000, mutta inkeriläisiä 8 000. Inkeriläisten pakolaisten määrä oli tällöin suurimmillaan. Aiemmin on selvitetty, että itäkarjalaisten pakolaisten enemmistö saapui Suomeen kevättalvella 1922. Kaksikymmenluvun ensimmäiset vuodet olivat pakolaisten takaisin paluun aikaa, sillä Tarton rauhansopimuksen solmimisen jälkeen inkeriläisiä palasi Venäjälle noin 2 000 henkeä, ja vuonna 1922 paenneista vienalaisista palasi takaisin kotiseudulleen noin 4 000 henkeä.²¹

Seuraavan asetelman pakolais määrät on ilmoitettu kunkin vuoden lopussa olevan tilanteen mukaan.²²

15. HS 11.2.1922.

16. US 14.2.1922.

17. US 18.2.1922.

18. HS, US ja SS 25.2.1922.

19. HS 9.3.1922.

20. Kats o HS 25.1.1922.

21. Manne re mk. s. 1–2; Le tomäe nmukaan palas i8 000.

22. Manne remk., 7–8.

Vuosi	lukumäärä	Vuosi	lukumäärä
1922	33 500	1931	18 000
1923	22 000	1932	18 000
1924	23 500	1933	18 000
1925	21 500	1934	18 000
1926	19 000	1935	18 000
1927	18 000	1936	15 000
1928	18 000	1937	16 500
1929	18 000	1938	14 000
1930	18 000		

Kaksikymmenluvun puolivälin jälkeen, jolloin olot olivat jo kansainvälispoliittisestikin rauhoittuneet ja Itä-Karjalan kysymys tosiasiasa ratkennut, pakolaisten määrä vakiintui. Kaksikymmenluvun alkupuolella pakolaisista lähes puolet oli venäläisiä emigrantteja. Vuoden 1923 lopussa Itä-Karjalasta tulleita pakolaisia oli noin 8 000, inkeriläisiä noin 4 000 ja venäläisiä noin 10 000 henkeä.²³ Kaksikymmenluvun loppua kohti kuljettaessa Karjalan ja Inkerin pakolaisten osuus koko pakolaisjoukosta kasvoi. Venäläisiä emigrantteja siirtyi vähitellen muualle. Myöhemmän ajan kehityksestä puhuu se seikka, että heimojärjestöjen teettämän tutkimuksen mukaan Suomessa oli vuonna 1934 6 791 Karjalan ja 4 546 Inkerin pakolaista.²⁴ Pakolaisia oli, kuten asetelma osoittaa, noin 18 000 henkeä.²⁵

Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkiston perusteella oli Itä-Karjalan pakolaisia 1922–1934.²⁶

Vuosi	lukumäärä	Vuosi	lukumäärä
1922 (helmik.)	11 239	1927	5 000
1923 (jouluk.)	8 000	1930	5 000
1924	7 000	1933	5 000
1925	6 000	1934	5 327
1926	5 000		

Luvut tuskin kuvaavat täysin virheettömästi pakolaisjoukon suuruutta, sillä tiedot ovat kovin pyöreitä ja vaihtelevia vielä sen mukaan, kuka ne antoi. Esimerkiksi tilastollisen päätoimiston mukaan oli Suomessa vuoden 1932 lopussa, mikä vastaa asetelmassa lähinnä vuotta 1933, 4 249 Itä-Karjalasta tullutta pakolaista. Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan mukaan itäkarjalaisia pakolaisia oli noin viisituhatta ja pakolaisseurakuntien väestökirjanpidon mukaan itäkarjalaisien pakolaisten luku oli 5 200.²⁷ Viimeksi mainittu luku lienee tarkin, koska se pohjautuu yksityiskohtaiseen väestökirjanpitoon. Todennäköisesti jokainen lähde ilmoittaa yleensä pakolaisten luvun mieluummin liian pieneksi kuin liian suureksi, koska kaikkia pakolaisia tuskin saa-

23. VA, VPAKA, I (keskuskanslia), Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1923.

24. Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimistopäällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.

25. Katso ed. asetelmaa.

26. Tiedot VA, VPAKA, I, (Aineisto vuosikertomuksiin ja vuosikertomusten kaksoiskappaleet ko. vuosilta).

27. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset 1922–1933), Kertomus Valtion . . . vuodelta 1933; MMA, Karjalan pakolaisten kreikkalaiskatolisen seurakunnan pääkirjat I–III.

tiin luetteloiduiksi. Esimerkiksi vuonna 1934 itäkarjalaisia pakolaisia oli pakolaisseurakunnan kirjanpidon mukaan 5 327, mutta paikallisten kreikkalaiskatolisten seurakuntien kirkonkirjojen tuoma lisä tähän summaan oli noin 800 henkeä.²⁸ Voidaankin olettaa, että tuo heimojärjestöjen edellä ilmoittama luku noin 6 800 itäkarjalaista pakolaista pitää suurin piirtein paikkansa.

Itäkarjalaisten pakolaisten määrä vakiintui jo kaksikymmenluvun puolivälissä kuuden ja seitsemän tuhannen henkilön välille. Inkeriläisten pakolaisten luku näyttää samaan aikaan pysähtyneen 3 000:n ja 4 000:n välille, mutta vuosikymmenen taitteessa lähinnä maatalouden kollektiivoinnin yhteydessä Inkerissä esiintyneet ongelmat ja niiden väestölle aiheuttamat hankaluu-det²⁹ toivat lisää inkeriläisiä, ehkä tuhat tai kaksi. Itä-Karjalasta tulleiden pakolaisten osuus kaikista pakolaisista oli maailmansotien välisenä aikana 30–35 %.

Pakolaisia siirtyi itärajan taakse kaksikymmenluvun ensimmäisinä vuosina runsaasti. Vuosikymmenen alkuvuosina itäkarjalaisia palasi:³⁰

vuoden 1922 heinäkuusta vuoden 1923 loppuun noin 1 000 henkeä,
vuoden 1924 aikana 1 100 pakolaista,
vuoden 1925 aikana 1 000 pakolaista ja
vuoden 1926 aikana 200 henkeä.

Vuoden 1926 jälkeen paluu oli täysin yksittäistä, jopa satunnaista. Samoin oli pakolaisten Suomeen tulo. Vuoden 1926 aikana palanneet olivat armahduksen nojalla Venäjälle lähetettyjä itäkarjalaisia.³¹ Jokunen lienee mennyt tilastoiduksi tulematta, koska pakolaisavustuskeskus ilmoitti palanneiden itäkarjalaisten luvuksi kaksikymmenluvulla yhteensä noin 4 000.

Pakolaisten kokonaismäärää on vaikea arvioida täsmällisesti senkin vuoksi, että pakolaisille syntyi Suomeen tulon jälkeen lapsia, jotka myös merkittiin pakolaisiksi pakolaisseurakunnan kirjanpitoon. Esimerkiksi 1923 syntyi pakolaisseurakunnassa 258 lasta, ja vuonna 1935 kreikkalaiskatoliset pakolaiset saivat 116 lasta. Toisaalta myös kuolema verotti pakolaisia. Vuonna 1923 pakolaisseurakunnassa kuoli yhteensä 67 henkeä. Vuonna 1935 vastaava luku oli 31. Avioliittoja solmittiin 1923 45 ja 1935 35.³² Näissä väestötapahtumissa kuten itäkarjalaisten ja yleensä koko pakolaisten lukumäärän pienenemisessä näkyy laskeva suunta.

Pakolaisten ikä ja sukupuoli jakautuma silloin, kun pakolaismäärä oli lähes suurimmillaan ja pakolaiskysymys ajankohtaisimmillaan eli Itä-Karjalan kansannousun päättymisen jälkeen helmikuun 15. päivänä 1922, oli seuraava:³³

— täysi-ikäisiä miehiä	2 968
— täysi-ikäisiä naisia	2 135
— alle 15-vuotiaita	2 227
— 16–20 vuotiaita	3 640

28. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomus valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuonna 1926, s. 1.

29. Katso esim. Kulha 1969, s. 359–61; Lewin 1968, s. 446 eteenpäin ja VA, Karjalan kansalaisliiton arkisto, Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan asiakirjoja, Inkerin Liiton tiedonantoja n:o 3.

30. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuodet 1922–1926 sekä kyseisten vuosien vuosikertomukset, kaksoiskappaleet.

31. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomus valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuonna 1926, s. 1.

32. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuodet 1923 ja 1935; myös MMA, Karjalan pakolaisten kreikkalaiskatolisen seurakunnan pääkirjat (I–III).

33. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1922.

Luvut vahvistavat sitä edellä hamoteltua käsitystä, että ryhmät, jotka olisivat voineet vastustaa aktiivisesti neuvostovaltaa, olivat pakolaisten enemmistönä. Täysi-ikäisten miesten runsas osuus puhunee tämän käsityksen puolesta. Olihan heitä lähes kolmasosa enemmän kuin täysi-ikäisiä naisia. Toisaalta luvut kuitenkin vahvistavat myös sitä olettamusta, että pakoon eivät lähteneet pelkästään sissit, vaan he ja mahdollisesti heidän ystävänsä ottivat mukaan myös vaimonsa ja lapsensa. Pakolaisuus Itä-Karjalasta oli siis joukkopakolaisuutta, ei yksittäistä.

Miesten ja naisten lukumäärän välinen suhde pakolaisten tullessa Suomeen näyttää koko kaksikymmenluvun pysyneen melko muuttumattomana, sillä pakolaisseurakunnan väestökirjanpidon mukaan oli 31.12.1935 itäkarjalaisista pakolaisista, joita oli yhteensä 5 115 henkeä, miehiä 2 888 ja naisia 2 227 henkeä. Alle 19-vuotiaitten poikien ja tyttöjen lukumäärä oli lähes sama (1 031 ja 1 043).³⁴

5.3. Pakolaisten alueellinen tausta

☛ Täysin luotettavaa ja jokaisen pakolaisen kotipaikan kertovaa lähdettä ei ole käytössä. Pakolaisseurakunnan (vrt. s. 75) väestökirjanpito tuntuisi tarjoavan luotettavan keinon pakolaisten alueellisen taustan selvittämiseen. On kuitenkin huomattava, että pakolaisseurakunnan pääkirjoihin pakolaiset näyttää viedyn vasta vuodesta 1928 lähtien,³⁵ joten pääkirjakaan ei sisällä lähestulkoon kaikkia 1918–22 Suomeen tulleita itäkarjalaisia pakolaisia. Muita lähteitä punnittaessa joudutaan toteamaan, että mitä tarkempi pakolaisten kotipaikoista kertova lähde on, sitä vähemmän sillä on alueellista kantavuutta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistossa on luetteloita ja pakolaispäiväkirjoja, jotka kertovat jollekin tietylle paikkakunnalle tulleista pakolaisista melko paljon, mm. ammatin ja mukana olleen karjan. Mutta tällaista lähteistöä ei ole koko yli 10 000 henkeä käsittävästä pakolaisjoukosta.

Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistossa oleva kortisto 1930-luvulla Suomessa oleskeleista pakolaisista ei sekään kerro kaikkien pakolaisten kotipaikkaa. Mutta kun siihen sisältyy lähes puolet, noin 4300, Itä-Karjalan pakolaisista ja yli puolet Suomeen jääneistä pakolaisista, sen antamaa tietoa voidaan pitää tyydyttävänä ja kortiston sisältämää henkilömäärää riittävänä otoksena koko itäkarjalaisten pakolaisten joukosta. Todennäköistä myös on, että kortisto sisältää samat tiedot kuin pakolaisseurakunnan pääkirja, sillä se näkyy tehdyn juuri pääkirjan perusteella.³⁶ Yksityiskohtasempia luetteloita voidaan käyttää valaisemaan tiettyjen alueiden pakolaisuutta.

Kortiston perusteella henkilö henkilöltä laskemalla saadut pakolaisten syntymäkuntia kuvaavat luvut,³⁷ osoittavat melkoisen todennäköisesti myös pakolaisten kotikuntia, sillä ns. sisäinen muuttoliike Itä-Karjalassa oli vähäinen eikä se ainakaan suuntautunut kaupungeista maaseudulle.

34. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Kertomus kirkollisesta toiminnasta Karjalan kreikkalaiskatolilaisten pakolaisten keskuudessa vuodelta 1935.

35. MMA, Karjalan pakolaisten kreikkalaiskatolisen seurakunnan pääkirjat vuodesta 1928 (I–III).

36. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1934. Ko. vuosikertomuksessa ilmoitetaan, että kansliaan on järjestetty kortisto pakolaisista ja että sitä on tarkoitettu pitämään ajan tasalla yhteistoiminnassa pakolaisseurakunnan kanssa.

37. VA, VPAKA, I, Ba1–Ba3 (Kortistoluettelo pakolaisista, I–III).

Syntymäkunta	Pakolaisia	Syntymäkunta	Pakolaisia
Uhtua	672	Repola	275
Vuokkiniemi	328	Rukajärvi	249
Pistojärvi	228	Säämäjärvi	76
Kiestinki	184	Mäntyselkä	65
Kontokki	157	Munjärvi	61
Jyskyjärvi	144	Porajärvi	59
Oulanka	120	Paatene	57
Tunkua	93	Kontupohja	52
Muut Vienan kunnat	163	Tulemajärvi	58
Vienan Karjala yht.	2 089	Vitele	45
		Muut Aunuksen kunnat	286
		Aunuksen Karjala yht.	1 283
		Ei mainintaa tai Suomi	865
		Yhteensä	4 242

Kortisto on kuten jo aiemmin on huomautettu, epätäydellinen. Jo se, että sellaisten henkilöiden lukumäärä, joiden syntymäpaikkaa ei ole merkitty, on noin viidesosa koko määrästä, epäilyttää. Samoin niiden henkilöiden osuus, jotka on merkitty syntyneiksi vain ylimalkaisesti Aunuksessa tai Vienassa, lisää riskiä. Luvut osoittavat kuitenkin muutamia kiistattomia tosiasioita.³⁸

38. Kortiston perusteella saatua tulosta tukee pakolaisseurakunnan pääkirjaan perustuva laskelma, joka käsittää noin kolmanneksen pääkirjaan merkityistä henkilöistä. Otos vahvistaa oletusta, että kortisto on laadittu pääkirjan mukaan. Kortiston sisältämään pienempään henkilömäärään on syynä se, että siihen on otettu vain sellaiset pakolaiset, jotka ovat eläneet 1930-luvun alussa. Pääkirjasta taas löytyvät pakolaiset, jotka elivät vuonna 1928.

Laskelmaan mukaan otetut henkilöt valittiin sukunimen etukirjainta perusteena käyttäen. Havaittiin, että henkilöiden luku on pääkirjassa säännöllisesti suurempi kuin kortistossa. Kirjaimilla K, L, M, S ja T alkavan sukunimen omaavat pakolaiset jakaantuivat Itä-Karjalan kuntien osalle pakolaisseurakunnan pääkirjan ja pakolaisavustuskeskuksen kortiston mukaan seuraavasti:

Pakolaisia henkeä

Kunta	Pääkirjan mukaan	Kortiston mukaan
Uhtua	449	323
Vuokkiniemi	283	213
Pistojärvi	194	95
Kiestinki	209	120
Kontokki	98	49
Jyskyjärvi	78	47
Oulanka	112	65
Tunkua	72	34
Repola	188	149
Rukajärvi	227	135
Säämäjärvi	60	45
Mäntyselkä	29	27
Munjärvi	29	26
Porajärvi	67	23
Paatene	55	30
Kontupohja	19	12
Tulemajärvi	41	36
Vitele	18	12

Jatkuu seur. sivulla.

Vienan Karjajassa syntyneiden pakolaisten osuus oli 1930-luvun Suomessa yli kaksituhatta henkeä (1990 + 163) eli noin puolet (48 %) koko pakolaisjoukosta ja kaksi kolmasosaa siitä joukosta, jonka syntymäpaikka on kortistoon merkitty. Vienan Karjalan osuus koko Itä-Karjalan väestöstä sen sijaan oli vuoden 1905 tilaston mukaan vain vajaa viidesosa (19 %). Toiseksi: kuntien harvalukuisuudesta – Aunuksen Karjalaan verrattuna – huolimatta tämä osuus ei suinkaan jakaudu tasaisesti joka kuntaan. Uhtua, Vuokkiniemi, Pistojärvi, Kiestinki, Kontokki ja Oulanka erottuvat muista selvästi. Ja näistäkin Uhtua nousee omaan luokkaansa, sillä sen osuus koko tunnetusta pakolaisjoukosta on yli viidennes. Myös monet sellaiset henkilöt, joiden syntymäkuntaa ei mainita, näyttäisivät sukunimiensä perusteella olleen lähtöisin juuri Uhtualta. Täydellistä selvitystä asiasta on mahdoton laatia, mutta nimiytäläisyydet ja vertailu toisiin henkilöihin sekä pakolaisseurakunnan pääkirjaan näyttävät tukevan edellä mainittua käsitystä.

Uhtuan osuuden suuruus, jopa täydellinen hallitsevuus pakolaisten joukossa oikeuttanee käsityksen, että juuri vanhassa suomalaisuuden ja karjalaisuuden tukipisteessä pelättiin ehkä eniten jäämistä neuvostovaltaan. Asian voisi tietysti ilmaista niinkin, että jonkinlainen poliittinen vastarintaliike oli saanut vanhan herätyskeskuksen Uhtuan tukikohdakseen. Itse asiassa kyseessä on se ilmiö, että syystä tai toisesta venäläisvastaisuus oli suurimmillaan Uhtualla ja että siellä turvaututtiin herkemmin Suomeen asiassa jos toisessa. Ensiksi oli haluttu Suomen avulla vapauttaa Itä-Karjala Venäjästä, sitten nähtiin hädän hetkellä Suomi ainoana mahdollisena pakopaikkana. Uhtua oli myös kaiken aikaa Itä-Karjalan poliittisten pyrkimysten keskus, jossa eri kokoukset pidettiin ja josta lähetystöt lähetettiin.³⁹ On tietysti teoriassa mahdollista, että Vienan Karjalan joistakin kunnista, lähinnä Uhtualta, olisi tietoisesti evakuoitu väestöä runsaammin kuin muualta. Mutta silloin sopii kysyä, miksi juuri Uhtualta ennen muita.

Joka tapauksessa Uhtualla syntyneiden pakolaisten osuus on suuri. Kyseessä on varmojen tietojen perusteella lähes 700 henkilöä. Jos tähän lisätään sellaiset pakolaiset, joille ei ole kortistoon merkitty syntymäpaikkaa, mutta joiden voi päätellä olleen Uhtualta lähtöisin, päädytään seitsemään ja puoleen sataan aikuisen pakolaiseen. Kun määrään listään arvion varaisesti puuttuva osa (kortiston ilmoittama määrä kerrotaan kahdella), saadaan noin puolitoista tuhatta käsittävä väestöjoukko. Kun tiedetään Uhtualla olleen 1905 väkeä yhteensä 2 960,⁴⁰ voidaan todeta väestönlisäyksen 1905–1920 huomioon ottaen – että lähes puolet kunnan asukkaista pakeni Suomeen. Vaikka väkiluku olisi kasvanut vuoden 1905 luvusta enemmänkin, ei se olisi ehtinyt nousta kovinkaan korkeaksi viidentoista rauhattoman ja levottoman

Molemmasta lähteestä lasketut luvut muistuttavat toisiaan. Oleellinen seikka on, että pääkirjaan sisältyy enemmän pakolaisia kuin kortistoon. Näin on lähes jokaisen lähtökunnan kohdalla. Erityisesti Vienan Karjalan kuntien osalta pakolaisavustuskeskuksen kortisto tuntuu pitävän hyvin paikkansa. Sen sijaan eräiden Aunuksen pitäjäin suhteen asia on toinen. Äärimmäinen esimerkki on Porajärvi. Pääkirjan mukaan edellä mainituilla kirjaimilla alkavan sukunimen omaavia pakolaisia oli enemmän kuin pakolaisavustuskeskuksen kortistossa porajärveläisiä pakolaisia kaikkiaan, vaikka pääkirjasta tehtyyn otokseen sisältyi vain noin 30 % lähteen sisältämästä pakolaismäärästä. Koko porajärveläisen pakolaisjoukon käsittänyt laskelma kuitenkin osoittaa, ettei pääkirjankaan mukaan pitäjältä lähtenyt pakolaisia edes niin paljon kuin Repolasta ja Rukajärveltä, MMA, Karjalan pakolaisten kreikkalaiskatolisen seurakunnan pääkirjat, I–III; VA, VPAKA, I, Kortistoluettelot Itä-Karjalan pakolaisista.

39. Katso esim. Kaukorannan (1944) teoksessa olevaa kronologista tapahtumaluetteloa, s. 35 lähtien.

40. Härkönen 1920, s. 328. Lähes sama tulos saadaan, jos pakolaisseurakunnan pääkirjan ilmoittama määrä 449 (K. L. M, S ja T) otetaan laskuperustaksi. Jos se oli noin 30 %, kokonaismäärä lähentelee 1 500.

vuoden aikana. Itäkarjalaistenkin miesten oli astuttava vuonna 1914 tsaarin armeijaan, kun ensimmäinen maailmansota oli syttynyt. Ja hyvin moni rintamalle joutuneista ei koskaan palannut takaisin.

Runsasta oli pakolaisuus myös Vuokkiniemeltä. Pitäjä oli Uhtuan ohella niitä paikkoja, joiden yhteydet Suomeen jo vanhoista ajoista lähtien olivat olleet kiinteät. Se kuului seutuihin, joihin suomalaisuusvaikutteita oli aikaisemmin tietoisesti yritetty juurruttaa. Eräällä hyvin triviaalilta vaikuttavalla seikalla on saattanut olla osuutta pakolaisuuteen. Vuokkiniemi on paitsi lähellä Suomen rajaa myös sellaisen vesi- ja maareitin varrella, että sieltä oli helppo siirtyä Suomen puolelle. Mm. metsäsissirykmentti asettui 23.1.1922 uudelle puolustuslinjalle Miinoa—Kontokki—Kostamus pitääkseen sen, kunnes Vuokkiniemen kautta länteen vaeltavat pakolaiset olivat ehtineet siirtyä Suomen puolelle.⁴¹ Pakolaisuuden syytä sinänsä asia ei valaise, mutta se auttaa ainakin teoriassa ymmärtämään, miten pako käytännössä voitiin helposti toteuttaa. Siirtyminen Suomeen ei ollut matkan takia ylivoimainen työ. Toisaalta edellä esitettyjen numeroiden perusteella putoaa pohja siltä käsitykseltä, jonka mukaan Vuokkiniemen 3 500 asukkaasta tuli Suomeen peräti 3 200.⁴²

Pistojärvi on Uhtuan naapurikunta ja Suomen rajapitäjä. Sen osuus pakolaisista asukasmäärään verrattuna oli suuri. Kunnassahan oli asukkaita vuonna 1905 ainoastaan 1 245 henkeä,⁴³ ja varmoja pakolaisia noin 230. Sovellettaessa samaa laskutapaa kuin Uhtuan suhteen saadaan tulokseksi, että noin kolmasosa — todennäköisesti enemmänkin — Pistojärven väestöstä saattoi siirtyä rajan toiselle puolelle. Suomeen liittyneitä yhteyksiä Pistojärven osalta ei tarvitse ulottaa laukkukauppiaisiin eikä vainoretkiin saakka. Riittää toteamus, että kunta Uhtuan, Vuokkiniemen, Oulangan, Kiestingin, Jyskyjärven ja Kontokin ohella vienankarjalaisista pitäjistä kuului Itä-Karjalan toimituskunnan hallintoon ja että se vuonna 1917 ja alkuvuodesta 1918 oli ollut pitäjä, johon Karjalan Sivistysseura oli järjestänyt kirjastoja ja lukutupia ja suunnitellut jopa koulua. Pakolaisseurakunnan pääkirjasta käy lisäksi ilmi, että monella Uhtuan ja Pistojärven pakolaisella oli jo ennen pakenemista aviopuoliso Suomen puolelta.

Kaksi seikkaa näyttää myös täysin ilmeiseltä. Kaikissa niissä Vienan Karjalan pitäjissä, joista lähti runsaasti pakolaisia, nimittäin Uhtualla, Vuokkiniemessä, Pistojärvellä, Jyskyjärvellä, Kontokissa, Oulangassa ja Kiestingissä oli puhtaasti karjalainen asutus. Venäläisiä ei asunut kuntien alueella ainakaan vuoden 1907 väestölaskennan mukaan ollenkaan. Toiseksi kaikki nämä kunnat olivat Suomen rajan läheisyydessä. Ero havaitaan jos muistetaan, että esim. sellaisesta kunnasta kuin Paanajärvi, joka kyllä oli väestöltään täysin karjalainen mutta joka sijaitsi idempänä ja ennen kaikkea Kemijoen varrella ja siten Kemin kaupungin vaikutuspiirissä,⁴⁴ lähti pakolaisia kortiston mukaan alle kaksikymmentä. Pakolaisuutta selitettäessä ei siis maantieteellisiäkään tekijöitä voi sivuuttaa. Mutta samat tekijät olivat olleet olemassa ennenkin ja jo aikaisemmin vaikuttaneet esim. Suomen ja itäkarjalaisten välisiin suhteisiin. Vain noin puolet Vienan Karjalan kunnista oli nakolaisten lähtökuntia.

Aunuksen Karjalan osalta tilanne on kortiston perusteella yhtä selvä. Poventsan kihlakunnan

41. Kuussaari 1957, s. 188.

42. Tällaisen käsityksen esitti Vapaa Karjala -lehdelle Antti Keynäs, Vapaa Karjala 23.3.1922.

43. Härkönen 1920, s. 328.

44. Ei liene aivan katteeton se Ilmarisen muistelmissaan tekemä huomautus, että Jyskyjärven ja Paanajärven välillä sijaitseva Suopassalmi oli itäisin paikka, jossa vielä 1921 tuntui voimakkaana Karjalan Sivistysseuran valistuksellinen ja kansallinen työ ja että siitä itään olevien kuntien liikenne vain harvoin kävi länteen päin, Ilmarinen 1927, s. 203.

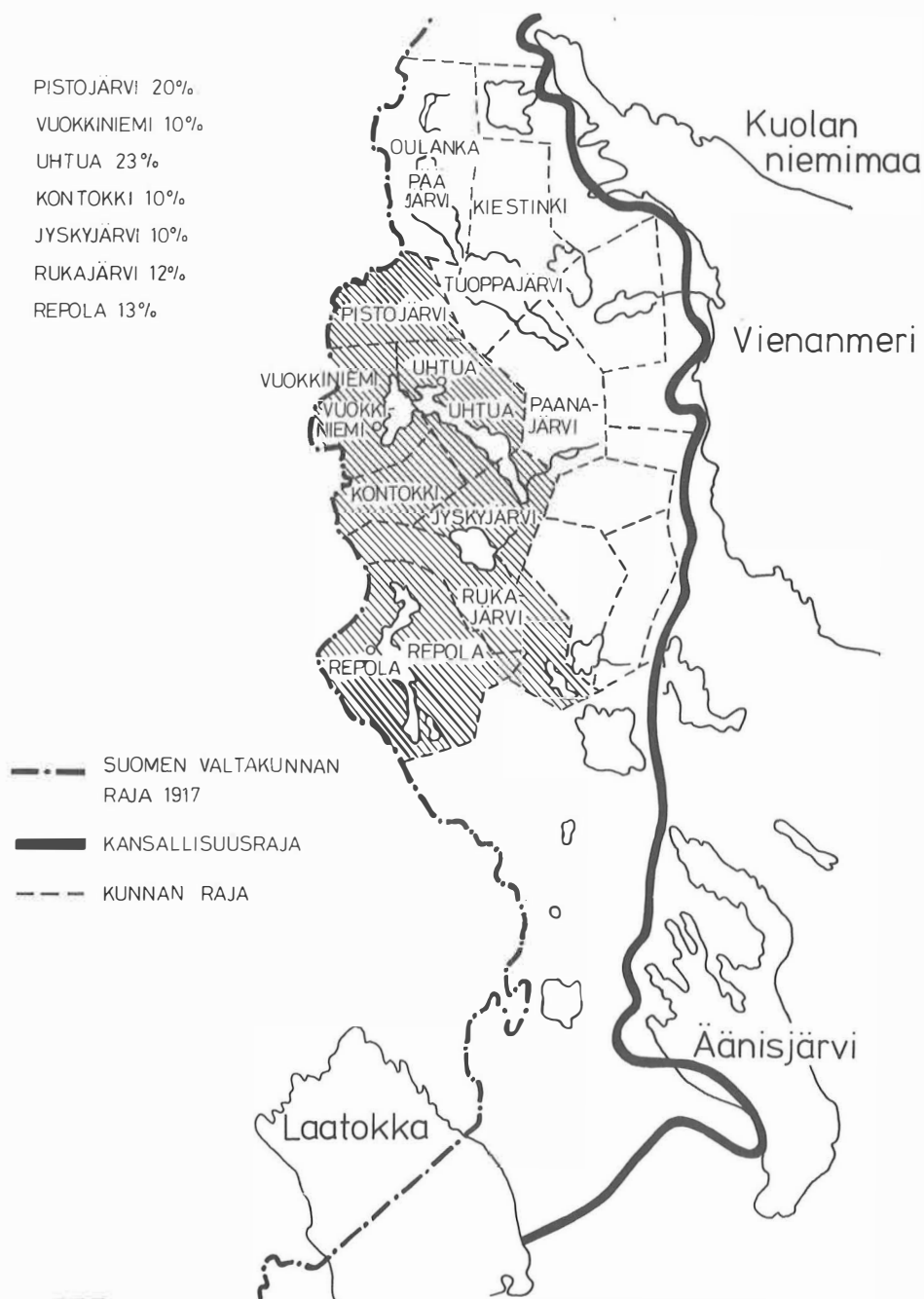
eli Pohjois-Aunuksen kunnat Repola ja Rukajärvi ovat omassa luokassaan. Niistä oli pakolaisia lähes sama määrä ja väestöä 1905 hiukan yli 2000 henkeä.⁴⁵ Pakolaisten osuus kunnan asukasmäärästä oli kuitenkin selvästi pienempi kuin esim. Uhtuan. Repolan yhteydet – kaupalliset, maantieteelliset ja poliittiset – Suomeen ovat tunnettuja. Maantie kulki Suomen puolelta Repolaan ja jatkui Rukajärvelle. Molemmat kunnat olivat täysin karjalaisia. Yksityisiä kyliä ei voida systemaattisesti tarkastella erikseen, koska lähtökylää ei merkitty kortistoon. Huomattakoon kuitenkin, että Kiimasjärveltä, joka on lähellä Suomen rajaa ja josta johtaa kulkuyhteys myös Kontokin Akonlahteen ja sieltä Suomeen, oli lähtöisin lähes koko Rukajärven pakolaisjoukko. Myös metsäsissien suunnitelmissa keskeisellä sijalla ollut Aunuksen paikkakunta Tiutia, joka aiemmin kuului Kontupohjan kuntaan, luovutti pakolaisia runsaasti. Kortisto sisältää yli 200 henkeä, joille on merkitty syntymäpaikaksi pelkkä Aunus. Tuskin liioittelee, jos olettaa, että suuri osa tästä ryhmästä oli Repolan ja Porajärven pakolaisia. Tähän viittaavat ainakin jotkut nimiyhtäläisyydet.

Muutkin Aunuksen Karjalan kunnat, joista pakolaisia oli tuntuvasti, sijaitsivat Suomen rajan läheisyydessä, ja ne olivat karjalaisia. Tällaisia olivat Mäntyselkä, Munjärvi, Säämäjärvi, Tulemajärvi ja Vitele. Sekä Vienan että Aunuksen ne kunnat, joista oli pakolaisia, näyttävät ainakin Kaukorannan kirjassaan esittämän tapahtumakatsauksen mukaan olleen sellaisia paikkoja, joista tuli lähetystöjä pyytämään Suomeen liittämistä tai Suomen suojelukseen pääsyä.⁴⁶ Eri asia on, kuka delegaatiot lähetti, kuka ne valtuuttaneet kokoukset kutsui koolle..

Pakolaisuus Aunuksen Karjalasta on jonkin verran toinen ilmiö kuin pakolaisuus Vienan Karjalasta, koska poliittiset päätapahtumat ajoittuvat siellä jo vuoteen 1919. Siksi lienee vielä syytä tarkastella Aunuksesta lähteneitä pakolaisia erikseen, koska siihen on myös käytettävissä omaa lähdeaineistoa. Aunuksesta tulleita pakolaisia varten muodostettiin erityisiä huoltokomiteita, joiden tehtävänä oli pakolaisten vastaanottaminen ja avustusten järjestäminen. Tällaiset huoltokomiteat pitivät luetteloita saapuneista ja alueillaan olleista pakolaisista, ja luetteloiden perusteella voidaan saada jonkinlainen käsitys Aunuksesta saapuneiden pakolaisten kotikunnista.⁴⁷

Kotikunta	Lukumäärä
Säämäjärvi	407
Riipuskala	328
Tulemajärvi	221
Mäntyselkä	152
Vieljärvi	116
Vitele	112
Aunuksen kaupunki	87
Munjärvi	87
Njekkula	85
Kontupohja (Tiutia)	62
Kotkatjärvi	43
Pyhäjärvi	31
Suoju	17
Paatene	14
Porajärvi	3
Rukajärvi	3
Muu tai tuntematon	290
yhteensä 2 057	

 Itä-Karjalan kunnat, joista pakolaisia yli 10%:a vuoden 1905 väkiluvusta pakolaiskortiston mukaan

45. Katso Härkönen 1920, s. 340–341.

46. Kaukoranta 1944, s. 35 eteenpäin.

47. VA, VPAKA, V, (Ba1–6) Päiväkirjoja pakolaisista ja pakolaisluetteloja 1918–1925.

Tunnetut ns. "suomalaisuuspitäjät", esim. Repola ja Porajärvi, puuttuvat lähes täysin niiden kuntien luettelosta, joista pakolaisia lähti Aunukselta vuoden 1919 tapahtumien jälkeen. Ne olivat Suomen miehittämiä. Repolan ja Rukajärven tilalla ovat Säämäjärvi ja Riipuskala, Tulemajärvi ja Mäntyselkä. Näistä ainoastaan Mäntyselkä on edellisessä luettelossa. Tässäkin luettelossa esiintyvät suuret "pakolaispitäjät" olivat kaikki karjalaisia. Jos tarkastellaan mainittuja kuntia ja vuoden 1905 väkilukuja paljastuu eräs varsin huomion arvoinen seikka. Ennen kaikkea Säämäjärvi, Riipuskala, Mäntyselkä, Vieljärvi, Vitele ja Njekkula olivat runsasväestöisiä. Pakolaisuutta näiltä alueilta selittävät osaksi yhteydet suomalaisiin esim. Aunuksen retken aikana. Paon syynä näyttää myös olleen tosiasia, että Aunuksen Karjalan keskuspaikkoihin oli neuvostovalta tullut jo melko aikaisessa vaiheessa.⁴⁸ Kun tähän valtaan ei varsinkaan pula- ja sotakommunismien aikana oltu tyytyväisiä, paettiin etenkin sen jälkeen, kun Aunuksen retki oli päättynyt. Ne paikat, joista pakolaisia lähti, sopivat Aunuksen retken operaatorajojen sisälle (vrt. s. 60).

Porajärven osuus on kaikesta huolimatta vaatimaton. Kunnan vähäinen väkimäärä kuten myöskään väestön kansallisuus ei pienuutta selitä, sillä monesta yhtä pienestä Itä-Karjalan kunnasta lähti ainakin yhtä paljon pakolaisia kuin Porajärveltä. Porajärvi on karjalaisen väestön asuttama pitäjä. Porajärvi oli lisäksi Repolan ohella juuri se kunta, josta Suomi piti sitkeimmin kiinni. Luultavaa on, että Porajärvi "politisoitui" vasta silloin, kun suomalainen sotaväki miehitti alueen ja kunta alistettiin Itä-Karjalan toimituskunnan hallintoon. Sitä ennen kunnan väestön poliittiset pyrkimykset olivat vaatimattomia. Kyseessä oli vähäväkinen ja perifeerinen Itä-Karjalan kunta, jossa todennäköisesti ei oltu kiinnostuneita poliittisista tapahtumista ennen kuin alue vuoden 1919 alusta joutui tapahtumien polttopisteeseen. Suomalaisten vaikutus porajärveläisiin näyttää jääneen vähäiseksi.

Kuinka paljon Aunuksen pakolaisissa oli aikuisia miehiä ja naisia? Vastaus kertonee jotakin pakolaisuuden luonteesta. Huhtikuun alussa 1921 aunukselaiset pakolaiset jakaantuivat seuraaviin ikä- ja sukupuolta osoittaviin ryhmiin:⁴⁹

täysi-ikäisiä miehiä	1 631
täysi-ikäisiä naisia	629
poikia	294
tyttöjä	275
	2 829

Verrattuna Vienen Karjalan pakolaisjoukon koostumukseen täysi-ikäisten miesten osuus oli aunukselaisten joukossa huomattavasti suurempi. Ei voi välttyä ajatukselta, että pakolaisuus Vienasta oli totaalisempaa kuin Aunukselta. Mutta täysi-ikäisten, voisi miltei sanoa ase-kuntoisten, miesten suuri osuus aunukselaisten joukossa osoittanee Aunuksen pakolaisuuden ehkäpä suurempaa poliittisuutta. Tätä tukee tosiasia, että aunukselaisista pakolaisista huhtikuussa 1921 1 353 oli yksinäisiä henkilöitä ja vain 411 oli perheellisiä. Perheellisistäkin 157 perhettä käsitti vain miehen ja vaimon.⁵⁰

48. Katso esim. Churchill 1970, s. 59–61, 79–86.

49. VA, VPAKA, V, Ba:6 (Pakolaisluettelot 1919–1923).

50. VA, VPAKA, V, Ba:6 (em. pakolaisluettelot).

5.4. Pakolaisten yhteiskunnallinen tausta

Ei ole käytettävissä lähdesarjaa, josta saataisiin selville pakolaisten koulutus, yhteiskunnallinen asema, ammatti jne. Valtion pakolaisavustuskeskuksen kortisto ei sisällä riittävästi tietoja pakolaisten koulutuksesta ja ammatista. Aunuksesta 1919 tulleista pakolaisista saadaan kyllä tietoja. Aunuksen pakolaisten avustuskomitean arkistossa on huoltopiirien keskuspaikkojen päiväkirjoja, joihin on merkitty Lieksassa, Sortavalan piirissä, Soanlahdella, Korpiselällä ja Suojärven pakolaiskomitean alueella asuneet (sekä saapuneet että lähteneet) pakolaiset.⁵¹

Koska mielenkiinto kohdistuu koko Itä-Karjalan alueelta tulleisiin pakolaisiin, olisi pakolaisjoukkoa pystyttävä erittelemään kokonaisuudessaan. Edes jonkinlaisen mahdollisuuden tähän antaa Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan vuonna 1934 teettämä tilasto pakolaisten taloudellisesta asemasta.⁵² Todennäköistä on, että tilasto perustuu pakolaisavustuskeskukselta saatuihin tietoihin⁵³ ja niitä täydentäviin kyselyihin. Vaikka tilasto ei kuvaa pakolaisia 1920-luvun alussa, jolloin he olivat juuri tulleet Suomeen, se voi antaa viitteitä siitä, millaisia pakolaiset olivat ammatiltaan ja koulutukseltaan.

Heimojärjestöjen teettämän tilaston mukaan yli 15-vuotiaat pakolaiset jakaantuivat vuonna 1934 koulutukseltaan seuraavasti. Vertailun vuoksi asetelmaan on otettu myös inkeriläisten pakolaisten koulutus pohjaa koskevat tiedot.⁵⁴

Koulusivistys	pakolaisista (%)	karjalaisista (%)	inkeriläisistä (%)
Kansakoulu	51.8	49.5	55.5
Kansanopisto	1.9	2.5	1.1
Ammattikoulu	1.6	1.2	2.3
Oppikoulu, seminaari	1.9	0.9	3.5
Korkeakoulu	0.2	—	0.6

Puhuminen suurmaanomistajista ja porvaristosta sellaisena yhteiskuntaryhmänä, joka ei sopeutunut Itä-Karjalassa neuvostovaltaan syystä tai toisesta ja joka siksi joutui etsimään asuinseutunsa jostakin muualta enimmäkseen juuri Suomesta, tuntuu vähintäänkin liioittelulta. Vain puolet pakolaisista oli suorittanut kansakoulun tai vastaavan oppimäärän. Ja tällainen oli tilanne vielä 1930-luvun puolessa välissä, jolloin pakolaiskoulut olivat toimineet pitkään kouluttaakseen oppia saamattomia pakolaislapsia ja jolloin suuri osa heistä oli käynyt tavallisissa suomalaisissa kansakouluissa (vrt. s. 106).

Karjalaisten ja inkeriläisten koulupohjan välillä ei ollut suurtakaan eroa. Inkeriläiset olivat ehkä jonkin verran paremmin hoitaneet koulutusasiansa kuin karjalaiset. On kuitenkin muistettava, että viime vuosisadan lopussa Itä-Karjalan väestöstä vain 15–17 % oli lukutaitoista.⁵⁵ Uu-

51. VA, VPAKA, V, (Aunuksen pakolaisten avustuskomitean arkisto), Ba1–6 (Päiväkirjoja pakolaisista ja pakolaisluetteloja 1918–1925).

52. Tilaston keskeiset osat julkaistu, Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimistopäällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 4/1936 (23.1.1936).

53. Valtion pakolaisavustuskeskuksen vuoden 1934 toimintakertomuksen mukaan kansliaan järjestettiin kortisto maassa asuvista Karjalan ja Inkerin pakolaisista. Sitä täydennettiin ja hoidettiin kertomuksen mukaan jatkuvasti yhteistoiminnassa pakolaisseurakuntien hoitajien kanssa, VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), kertomus (Valtion . . . 1934) aineiston mukaan.

54. Em. selostus. . . , Vapaa Karjala ja Inkeri 4/1936.

55. Vrt. s. . .),

teen järjestelmään sopeutumattomat paenneet olivat lähinnä läpileikkaus koko pohjoisemman Itä-Karjalan väestöstä. He tuskin olivat yläluokkaa, sillä olettaa sopii, että jos ihminen oli varakas, hän todennäköisesti hankki edes alkeiskoulutuksen jopa tämän vuosisadan alun Itä-Karjalassakin. Kouluja oli ainakin perustettu opin saannin mahdollistamiseksi. Ja niitä oli sijoitettu erityisesti Itä-Karjalan karjalaisalueelle.

Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan teettämä tilasto ei kuvaa oikein myöskään pakolaisten ammattirakennetta, koska esim. maanviljelijä ei voinut jatkaa toimintaansa Suomessa. Hänen oli hakeuduttava muuhun ammattiin. Parempien yhtenäisten tietojen puuttumisen vuoksi esitettävään tilaston antamat luvut pakolaisten ammattirakenteesta ja pidettävään niiden antamaa tietoa vain viitteellisenä. Tilaston mukaan yli 15-vuotiaitten pakolaisten ammattirakenne näytti vuonna 1934 seuraavalta.⁵⁶

Ammatti	Karjalaisia		Inkeriläisiä		Yhteensä	
	LM	%	LM	%	LM	%
Maatyöläinen	213	3.7	235	6.9	448	4.9
Muu työläinen	3 583	62.5	2 233	66.3	5 816	64.1
Liikealalla toimiva	635	11.0	127	3.7	762	8.3
Virkamies	80	1.3	88	2.6	168	1.8
Ei tietoa	1 213	21.1	680	20.2	1 893	20.8

Lukuja voidaan kritikoida monesta eri syystä. Jo ammatin mahdollinen muuttuminen vie pohjan tärkeimmiltä päätelmiltä. Toiseksi, tieto puuttuu viidesosasta koko määrästä. Edelleen voidaan huomauttaa, että jako eri luokkiin on liian harva. Mutta kaikesta huolimatta: pakolaiset eivät olleet yläluokkaa, koska heistä lähes 70 % kuului 1930-luvulla työläisiin. Lisäksi on aihetta olettaa, että suurin osa "ei tietoa" -ryhmään kuuluvista oli työläisiä tai ammatittomia. Päädyttäänkin siihen, että noin 90 % pakolaisista hankki elantonsa ruumiillisella työllä. Liikealalla toimi moni pakolainen. Todennäköisesti laukkukauppaperinne veti uudessakin kotimaassa, ja moni itäkarjalainen antautui kauppa-alalle. Kuten sanottu, itsenäisten maanviljelijäin osuutta koko pakolaismäärästä valiokunnan teettämä tilasto ei paljasta. Ei kuitenkaan ole aihetta unohtaa edellä esitettyä tietoa, jonka mukaan eräs laskelma 1898 osoitti lähes 53 %:n itäkarjalaisista saaneen osan tuloistaan muusta kuin maanviljelyksestä.⁵⁷ Tilanne on ajanjaksoon 1919–1922 tultaessa saattanut muuttua, mutta tuskin niin paljon, ettei voisi todeta: itäkarjalainen vanha tapa tulojen hankkimiseksi helpotti todennäköisesti hakeutumista maata viljelevästä talonpojasta joko maa- tai muuksi työläiseksi.

Talonpoikien osuutta pakolaisjoukosta valaisee Aunuksesta vuosina 1918 ja 1919 tulleiden pakolaisten tarkastelu. Sen todistusarvo ei kata koko Itä-Karjalaa. Se ei myöskään riitä selittämään vuosien 1921 ja 1922 tapahtumia. Mutta aluerajaus on myös hyödyksi. Itä-Karjalan maanomistusolot olivat peräti toisenlaiset kuin Suomessa ja Pohjoismaissa. Itä-Karjalassahan 1900-luvun alussa oli tuskin minkäänlaista yksityistä maanomistusta Petroskoin kihlakunnan ulkopuolella.⁵⁸ Petroskoin kihlakuntaan taas kuuluivat mm. Säämäjärvi, Munjärvi, Kontupohja, Suoju ja Pyhäjärvi, joista oli pakolaisia. Aunuksen Karjalan Petroskoin kihlakunnan "talonpoika" omisti todella maatakin.

56. Em. selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta, . . . Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936; myös Nygård 1978, s. 100.

57. Katso s. 18.

58. Katso s. 16.

Eri paikkakunnilla pidettyjen pakolaispäiväkirjojen tiedot eivät ole verrannolliset toistensa kanssa, koska toiset päiväkirjat on pidetty ruokakunnittain, toiset taas henkilöittäin. Siksi onkin välttämätöntä tarkastella niiden antamia tietoja erikseen. Sortavalan, Korpiselän ja Suojärven piireissä asuneiden pakolaisruokakuntien sosioekonominen jakautuma oli:⁵⁹

Ruokakunnan päämiehen sosioekonominen asema	Ruokakuntien lukumäärä
Talollinen	962
Liikemies, kauppias	23
Virkamies	56
Työmies	12
Muu tai tuntematon	154
	1 207

Virkamies-luokkaan on luettu varsinaiset virkamiehet ja toimihenkilöt, sotilaat, pikkuvirkailijat, esim. konttoristit ja ylioppilaat. Työmies-luokkaan kuuluvat varsinaisten teollisuus- ja maatyöläisten lisäksi myös piijat ja kotiapulaiset. Nimikkeeseen tuntematon mahtuvista suurin osa lienee ollut ammatittomia.

Suojärven pakolaismitean alueella asuneista aunukselaisista pakolaisista pidetyn päiväkirjan alussa on luettelo pakolaisista aakkosjärjestyksessä. Luettelon tiedot on esitetty edellä olevassa asetelmassa. Aakkosellisen luettelon jälkeen päiväkirja jatkuu 20.5.1923 saakka. Tähän osaan on merkitty yhteensä 488 ruokakuntaa, joiden sosioekonominen koostumus vastaa lähes täysin edellisen asetelman antamia tietoja. Ruokakunnan päämiehistä 456 oli talollisia, 6 kauppiasta, 5 virkamiestä, 12 työläistä ja 9 sellaista, jolla oli joku muu kuin edellä mainittu tai tuntematon ammatti.⁶⁰

Lieksassa 1920–1923 ja Soanlahdella 1920–1922 asuneista pakolaisista pidetyt päiväkirjat ilmoittavat pakolaisten sosioekonomisen aseman henkilön mukaan. Siksi päiväkirjat ovat tarkempia kuin Sortavalan, Korpiselän ja Suojärven vastaavat luettelot. Lieksan päiväkirjassa on kuitenkin eräs osasto, johon pakolaisten ammattia tai yhteiskunnallista asemaa ei ole merkitty. Osa käsittää yhteensä 210 henkeä, jotka on otettava laskelmissa huomioon. Lieksan ja Soanlahden päiväkirjojen mukaan pakolaisten sosioekonominen asema oli:⁶¹

Pakolaisten sosioekonominen asema	Lukumäärä
Talollinen	1 378
Liikemies, kauppias	18
Virkamies	33
Työläinen	26
Tuntematon (86+210)	296
	1 751

59. VA, VPAKA, V, Ba1, 2 ja 5 (Päiväkirjat Sortavalan piirissä, Korpiselällä ja Suojärven Pakolaismitean alueella asuneista aunukselaisista pakolaisista 1918–1925).

60. VA, VPAKA, V, Ba5 (Päiväkirja Suojärven pakolaismitean alueella asuvista aunukselaisista pakolaisista 1920–1925).

61. VA, VPAKA, V, Ba3–4 (Päiväkirjat Lieksassa ja Soanlahdella asuneista pakolaisista 1920–1923).

Kuhunkin luokkaan kuuluivat paitsi ruokakunnan päämiehet myös heidän vaimonsa, poikansa, tyttärensä ja muut ruokakunnassa asuvat henkilöt. Päiväkirjassa on henkilön asema ilmoitettu juuri suhteena ruokakunnan päämieheen, esim. talollisen poika, tytär, miniä, vävy.

Päiväkirjoissa mainituista aunukselaisista pakolaisista 80–90 % oli talollisia. Suhde näyttää olleen sama, olipa kyse ruokakunnan päämiehistä tai henkilöluvusta kokonaisuudessaan. Käsitystä vahvistavat vielä eräät, pakolaisten ammattia koskevat luvut, joista toinen sarja kertoo tilanteen elokuun 30. 1919 ja toinen 8.2.1920, molemmat siis mahdollisimman tuoreina Aunuksen retken jälkeen. Edellinen perustuu Salmessa ja jälkimmäinen Suojärven huoltokomiteassa pidettyyn aunukselaisten pakolaisten rekisteriin.⁶²

Pakolaisten sosio- ekonominen asema	Lukumäärä	
	Salmi	Suojärvi
Talollinen	529	760
Torppari	—	4
Kauppias, liikemies	16	3
Virkamies	32	12
Työläinen	8	—
Muu, tuntematon	10	12
	595	791

Talollisten asema pakolaisten joukossa oli aivan yhtä vahva kuin kaksikymmenluvun ensimmäisinä vuosina. Tietysti on sopimusperäinen asia, ketä ja millaista henkilöä talonpojaksi, talolliseksi, kutsutaan ja kuka itsensä sellaiseksi ilmoittaa tilastoihin. Mutta tuskin tapahtuu koskaan niin, että esim. teollisuuden palveluksessa ollut henkilö olisi ilmoittautunut talolliseksi. Sen sijaan raja maatyöläisen ja sekatyömieksi-pienviljelijän ja talollisen välillä saattaa olla hyvinkin kapea. Nämäkään varaukset eivät mitätöi sitä tosiasiaa, että ainakin 80–90 % aunukselaisista pakolaisista kuului yhteiskunnalliselta asemaltaan jonkinlaisiin talonpoikiin. Itä-Karjalan elinkeinorakenteen huomioon ottaen asiassa tuskin lienee kummastelemisen aihetta, sillä niin vähäistä oli alueen teollistuminen.

Ne henkilöt, jotka eivät uuteen neuvostojärjestelmään syystä tai toisesta sopeutuneet, olivat talonpoikaisväestöä. Toisaalta vaikka kauppiaitten ja virkamiesten osuus koko pakolaisjoukosta oli vähäinen, heitä kuitenkin luetteloista löytyy kymmeneen nouseva joukko. Jos otetaan huomioon, että liike-elämän kehittymättömyyden ja karjalankielisen virkakunnan vähäisyyden vuoksi heidän osuutensa Itä-Karjalan väestöstä on täytynyt olla melko pieni, olivat he melko hyvin edustettuina pakolaisten joukossa. Tähän on kauppiaita koskien tehtävä se varaus, että kauppias-käsité voi olla hyvin väljä. Entinen sumtsankantaja on varmaankin merkitty kauppiaksi pakolaispäiväkirjoihin.

Yksi asia – sen lisäksi, että talollisten osuus on pakolaisjoukossa täysin dominoiva – näyttää erittäin selvältä: työläisten osuus on olematon. Tästä asiasta voitaisiin jo rakennella tapausten poliittista luonnetta koskevia päätelmiä. Työläiset eivät ehkä sittenkään olleet tyytymättömiä alueelle tunkeutuvaan uuteen poliittiseen järjestelmään, neuvostovaltaan. Eivät he ainakaan Itä-Karjalasta, Aunuksesta, ns. Aunuksen retken jälkeen pänneet. On muistettava edellä esitettyjä toteamuksia niistä mielipiteistä, joita Aunuksessa kuten Vienassakin suomalaisista, englantilaisista ja neuvostovaltiosta esitettiin. Ne eivät suinkaan olleet neuvostovalle pelkästään

62. VA, VPAKA, V, Ba6 (Pakolaisten rekisteri Salmin pitäjässä aunukselaisista pakolaisista elokuun 30 p:nä 1919 ja rekisteriluettelo aunukselaisista pakolaisista Suojärven huoltokomiteassa 8.2.1920).

vihamielisiä. Itä-Karjalan kuten Venäjän muidenkin alueiden nuoret miehet olivat olleet rintamalla, saaneet kosketuksen sosialismin oppeihin ja useat myös nähneet vallankumouksen voitettavan Pietarissa ja tsaarin armeijan murenevan sisältä päin. Monet heistä olivat myös itse aktiivisesti osallistuneet vallankumouksen eri tapahtumiin. Neuvostovalta taas oli kiirehtinyt perustamaan neuvostoja lähinnä Aunuksen Karjalan keskuspaikkoihin heti valtansa vakiintumisen jälkeen. Ja mielipiteistä on käynyt ilmi, että tämän vallan kannattajia myös oli. Voidaan niin ikään ajatella, että työläisillä oli vielä vähemmän menetettävää kuin talonpojilla.

Millaisia pakolaiset olivat ammatiltaan ja koulutukseltaan vastaanottamaan sitä usein varsin korkealentoista ja teoreettiseksi jäänyttä heimotyön sanomaa Suur-Suomi -ajatukseen, jota heille Suomessa tarjottiin. Arvio on melko yksiselitteinen. Sillä pakolaisjoukolla, josta 1934 vain noin puolella oli kansakoulusivistys ja josta noin 90 % hankki toimeentulonsa ruumiillisella työllä, oli vaikeuksia harrastaa heimoasioita. Jotta työ olisi saavuttanut vastakaikua pakolaisjoukossa, siihen täytyi sisältyä käytännön huoltoa ja koulutustoimintaa. Tämän oivalsivatkin pakolaisten keskuudessa toimineet järjestöt.⁶³ Toisaalta voi vastaanottajien koulutusohjasta huolimatta vuosikausia kestävä aatteenjulistus ja propaganda, johon sekoitetaan niin yksinkertainen ja selvä teema kuin ”takaisin Karjalaan on päästävä”, helpostikin upota olonsa epämielittäväksi vieraassa maassa tunteviin pakolaisiin.

T i i v i s t e l m ä

Pakolaisia oli eniten kaksikymmenluvun ensimmäisinä vuosina, lähinnä Karjalassa puhjennun kapinan kukistamisen jälkeen keväällä 1922. Pakolaisten määrä nousi 33 000:een. Noin puolet oli venäläisiä emigrantteja ja toinen puoli karjalaisia ja inkeriläisiä pakolaisia. Itä-Karjalan pakolaisia oli eniten vuoden 1922 kevättalvella, heitä oli yli 11 000 henkeä. Tällöin osa aunukselaisista pakolaisista, jotka olivat tulleet vuoden 1919 Aunuksen retken jälkeen, oli palannut takaisin kotiseudulleen. Kaksikymmenluvun ensimmäisten vuosien aikana itäkarjalaisten pakolaisten määrä vakiintui kuuden ja seitsemän tuhannen hengen välimaille.

Koostumukseltaan joukko ei ollut kovin kirjavaa. Vaikka pakolaiset olivat syntyneet hyvin monissa Itä-Karjalan kunnissa, pakolaiskortistojen ja luetteloiden läpikäynti osoittaa, että valtaosan syntymäkunnat paljastuvat suurella varmuudella niiksi Itä-Karjalan kunniksi, joilla kauan oli ollut läheiset yhteydet Suomeen. Lähinnä tulevat kysymykseen Uhtua, Vuokkiniemi, Pistojärvi, Jyskyjärvi, Kontokki, Oulanka ja Kiestinki Vienan Karjalasta ja Repola ja Rukajärvi Pohjois-Aunuksesta. Ensimmäisen pakolaisvaiheen aikana, siis vuoden 1919 Aunuksen retken jälkeen, tuli pakolaisia erityisesti Säämäjärveltä, Riipuskalasta, Tulemajärveltä, Mäntyselästä ja Vieljärveltä.

Aunuksen Karjalan kunnista pakolaisia lähti eniten sieltä, missä vanhat yhteydet Suomeen olivat olemassa, mitkä sijaitsivat lähellä Suomen rajaa ja missä asui karjalainen väestö. Samoin oli asianlaita Vienan Karjalan kunnissa.

Koulutukseltaan pakolaisjoukko edusti Itä-Karjalan keskivertoväestöä. 1930-luvulla vain puolet pakolaisista oli saanut kansakoulusivistyksen. Kyse ei siis ollut poikkeuksellisen vajaan koulutetusta joukosta, pikemminkin päinvastoin, sillä lukutaitoisuus suurimmassa osassa Itä-Karjalaa oli vuosisadan alussa vaihdellut 15 ja 17 %:n välillä. Koulutusta koskevia lukuja tarkasteltaessa ei ole aihetta puhua yläluokasta vaan pikemminkin tavallisesta itäkarjalaisesta väestöstä.

63. Tästä katso Nygård 1978, s. 241.

Tätä tukevat pakolaisten ammattia ja yhteiskunnallista asemaa koskevat tiedot. Suurin osa niistä, joiden ammatti ja sosiaalinen asema tunnetaan 1920-luvun alussa – lähinnä vain osa Aunuksesta vuoden 1919 jälkeen tulleista pakolaisista – oli talollisia, mikä on toisaalta osoitus alueen maatalousvaltaisuudesta, toisaalta siitä, että talolliset näyttävät huonosti sopeutuneen neuvostojärjestelmään. Todennäköisesti he myös olivat kulkeneet ns. Itä-Karjalan itsenäisyys- ja autonomialiikkeen ja myös neuvostovastaisen liikkeen kärjessä. Työläisten osuuden vähyys osoittaa Itä-Karjalan elinkeino- ja ammattirakenteen ja samalla yhteiskuntarakenteen vanhoillisuutta.⁶⁴ Tehtaat olivat venäläisellä asutusalueella kaupungeissa. Työläisten puuttuminen voidaan nähdä oireeksi siitä, etteivät he olleet suinkaan tyytymättömiä Itä-Karjalassa vallan vähitellen itselleen anastaneeseen neuvostojärjestelmään. Kauppiaitten ja virkamiesten osuuden melkoinen suuruus tukee teoriaa, että sosiaalisessa arvostuksessa ylemmällä asteella olleet helpommin asettuivat vastustamaan uutta järjestelmää. He todennäköisesti tunsivat menettävänsä jotakin, jos jäisivät alueelle. Osaa ajoi Suomeen pelko siitä, miten uusi mahti heidän edesottamuksiinsa suhtautuisi.

64. Vrt. Letonmäki 1925, s. 47–48.

6. PAKOLAISTEN AVUSTAMINEN

6.1. Pakolaisavun organisaatio

Pakolaisten avustamisesta on toisinaan käytetty nimeä pakolaishuolto toisinaan *pakolaisavustus*. Huolto-käsitteen merkitys on niin laaja, että sen käyttäminen tässä yhteydessä saattaa harhauttaa. Sisältyyhän esimerkiksi yhteiskunnalliseen huoltoon koko se toiminta, jonka tarkoituksena on vähävaraisten ja yhteiskunnallisesti turvattomien aseman parantaminen. Huolto on myös luonteeltaan jatkuvaa. Sen sijaan avustus on suppeampi käsite, ja sitä voidaan käyttää niistä toimenpiteistä, jotka ovat tilapäisempiä ja jotka kohdistuvat esimerkiksi pakolaisten jokapäiväisistä tarpeista huolehtimiseen. Suomen viranomaiset puhuivatkin tutkittuna aikana pakolaisavustuksesta ja sitä suorittava valtion organisaatio oli nimeltään Valtion pakolaisavustuskeskus.

Pakolaisten saapuessa ei Suomessa ollut yhtenäistä elintä huolehtimassa heidän avustamisestaan. Suomen omakin huoltotilanne oli kriittinen.¹ Avustaminen oli kuitenkin alusta lähtien välttämätöntä ja tavaksi tuli muodostaa eri huoltokomiteoita ja -yhdistyksiä. Jo silloin, kun suomalaiset syksyllä 1918 vetäytyivät Vienan Karjalasta, Itä-Karjalan toimituskunnan elinkeino- ja elintarvikeasiainosasto järjesti Kajaaniin ja Kuusamoon Vienan Karjalan pakolaisten huolto-toimikunnat.

Samanlaiset huoltotoimikunnat perustettiin Aunuksen pakolaisia varten maaliskuussa 1919 Suojärvelle ja Salmiin.² Oli turvaututtava myös erityisiin pakolaisleireihin, joihin sijoitettiin sekä venäläisiä että niin sanottuja heimopakolaisia, Itä-Karjalasta ja Inkeristä paenneita henkilöitä. Poliisiviranomaiset valvoivat leirejä.³

Vuoden 1919 heinäkuussa sisäasiainministeriö asetti inkeriläisiä pakolaisia varten avustuskomitean Rautuun. Se toimi ministeriön alaisena ja valtion varoin. Vienan Karjalasta tulleista pakolaisista huolehti aluksi ulkoministeriö, käytännössä erilaiset huoltotoimikunnat, vuoden 1921 maaliskuusta lähtien sisäasiainministeriö. Kajaanissa toimiva *Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunta* virallistettiin, ja se avusti Suomussalmen–Kuhmon suunnalta rajan ylittäneitä pakolaisia. *Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunta*, jonka toimipaikkana oli Oulu, järjestettiin avustamaan Kuusamon suunnalla rajan ylittäneitä pakolaisia.^{3a}

Aunuksesta tulleista huolehti aluksi Aunuksen väliaikainen hallitus,⁴ joka vastasi avustamisesta 1.6.1919 ja 12.1.1920 välisenä aikana. Se jälkeen työn hoiti tavallaan retken ”konkurssipesää” selvittämään järjestetty Aunuksen suorituskomitea. Se vastasi avustamisesta pari kuukautta Suomen hallituksen Aunuksen väliaikaiselle hallitukselle lainaamin varoin. Tämän jälkeen ulkoasiainministeriön alainen Itä-Karjalan toimituskunta (vrt. s. 52) asetti pakolaisten huoltokomitean ja Aunuksen pakolaisten keskuskomitean hoitamaan pakolaisasiaa. Maaliskuun ensimmäisenä päivänä 1921 siirtyi aunukselaisten pakolaisten avustaminen sisäasiainministeriöl-

1. Suomen huolto-ongelmista Rantatupa 1979, esim. s. 236–37.

2. Helasti, Heikki, Itä-Karjalan siviiliviranomaisten arkistot, IKSVOA:n luettelo, s. 12.

3. Manner emk., s. 10–11.

3a. Katso esim. Jääskeläinen 1961, s. 221.

4. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Avustuskomitea 1922.

le ja sen asettamalle *Aunuksen pakolaisten avustuskomitealle*, jonka sijaintipaikaksi määrättiin Sortavala.⁵

Venäläisistä huolehti aluksi Venäjän Punaisen Ristin Suomen osasto ja vuodesta 1919 lähtien Amerikan Punainen Risti (APR), jonka osuus myös itäkarjalaisten ja inkeriläisten pakolaisten avustamisessa oli merkityksenkäs. Vuoden 1919 lopulla APR:n Suomen osasto alkoi nimittäin jakaa avustuksia muillekin kuin venäläisille emigranteille. Suomeen tulleiden pakolaisten elättäminen tapahtui tosiasiasa pitkän aikaa juuri APR:n varoilla. Se avusti myös hyväntekeväisyysjärjestöjä, koulukoteja ja kuntia. Avustusta jaettiin useilla kymmenillä jakopaikoilla. Yhteensä APR avusti 33 000 henkeä, joista 19 000 oli pakolaisia. APR:n Suomen osastoa johti kapteeni Hopkins. Hänen alaisuudessaan toimi joukko asiamiehiä.⁶ Vielä toimintansa lopetettuaan APR vaikutti pakolaisapuun, sillä se lahjoitti vuonna 1921 jäljellä olleet varansa Suomen valtiolle. Varojen arveltiin riittävän kahdeksi kuukaudeksi, mutta ehkäpä jaettujen annosten pienuuden ja suomalaisten kulutustottumusten vaatimattomuuden vuoksi niistä riitti jakamista kahdeksi vuodeksi. On arvioitu, että varojen, lähinnä elintarvikkeiden ja vaatteiden kokonaisarvo nousi 16–30 miljoonaan markkaan eri laskuperusteiden mukaan.⁷

Kesäkuussa 1921 sisäasiainministeriö perusti Viipuriin lahjavaraston, joka pohjautui APR:n lahjoittamiin tarvikkeisiin. Sitä hoitava elin, joka tunnetaan *Amerikan Punaisen Ristin Suomeen jättämien varastojen toimikunnan* nimellä, toimi vuoden 1922 kevättalvelle saakka.⁸

Toimikunta jakoi elintarvikkeita kaikkiaan yli 13 000 henkilölle. Nämä saivat kuukausittain yhteensä vehnäjuhoja 46 000 kg, Amerikan rasvaa (silavaa) 1 300 kg ja sokeroitua maitoa 16 000 tölkkiä. Avustukseen oikeutetut olivat tärkeysjärjestyksessä: 1) todellisessa avuntarpeessa olevat työttömät ja varattomat ulkomaalaiset (pääosin venäläiset), 2) Venäjältä Suomeen palanneet kansalaiset, jotka olivat sairaita, vanhoja, työkyvyttömiä tai suurperheisiä, 3) Suomen kuntien vakinaiset köyhät ja 4) muutamia yksityiset lastenkodit, sairaalat ja vanhainkodit. Vuoden 1921 kesällä noin 6 000 venäläistä pakolaista ja noin 200 Vienan Karjalasta tullutta pakolaista kuului avunsaajien piiriin.⁹

Avustuksen laajuudesta huolimatta se ei riittänyt, kun avustusta suorittavat elimet joutuivat talvella 1922 Vienan Karjalasta tulleen pakolaistulvan eteen. Pastori A. Holmio, joka liikkui Kristikansan Apu Itä-Karjalalle -nimisen järjestön asettaman toimikunnan asioilla Karjalan pakolaisten keskuudessa Kajaanissa, Ristijärvellä, Hyrynsalmella, Suomussalmella, Kuhmonniemellä, Nurmeuksessa ja Lieksassa, piti tilannetta helmi-maaliskuun vaihteessa aika huonona. Pakolaiset olivat juuri siirtymässä Suomussalmelta — rajan ylitettyään — Hyrynsalmelle, Ristijärvelle ja Kajaaniin. Suomussalmella paikallinen aktiviteetti oli auttanut asiaa ja olot olivat siellä tyydyttävät. Suomussalmelle oli myös juuri tullut taisteluista palanneita metsäsissejä. Pastorin mukaan Kuhmonniemen ja Suomussalmen tienoilla työskentelevät tukkityöläiset olivat yrittäneet poliittisesti vaikuttaa pakolaisiin. Heitä oli koetettu propagoida kommunismin kannattajiksi. Paikallisen väestön pastori kertoi auttaneen pakolaisia.¹⁰ Karjalaisten pakolaisten keskuudessa toimineiden diakonissojen kertomuksista käy ilmi, että pakolaisilta puuttui miltei kaikkea alusvaatteisiin ja jalkineisiin saakka.¹¹

5. Va, VPAKA, I, Db1, Kertomus Amerikan Punaisen Ristin varastojen toimikunnan ja Valtion pakolaisavustuskuskuksen toiminnasta 4.5.1921–31.12.1922; APR:n toiminnasta Suomessa, Rosén 1977, s. 254–57.

6. Selostus valtion varoilla suoritettusta pakolaisavustustyöstä ajalla 1918–1930; Rosén 1977, s. 256.

7. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Keskuskanslia 1922.

8. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Keskuskanslia 1922.

9. Katso Vapaa Karjala 7.8.1921.

10. Vapaa Karjala 2.3.1922.

11. Otteita Itä-Karjalan pakolaisten keskuudessa toimivien diakonissojen kirjeistä, Vapaa Karjala 6.4.1922.

Kun lisäksi Amerikan Punaisen Ristin jättämät varastot näyttivät rupeavan ehtymään, oli pakolaisapu järjestettävä uudelleen. Uudelleen järjestelyä ja kokonaisuvaltaista otetta puolsi ennen muuta se seikka, että juuri vuoden 1922 alussa Itä-Karjalassa kukistetun kapinan jälkeen pakolaisia tuli niin runsaasti, että tilapäiset huoltotoimikunnat eivät pystyneet avustamisesta suoriutumaan. Virallinen ja ehdottomasti tärkein avustussektori organisoitiin uudelleen.

Amerikan Punaisen Ristin varastojen toimikunnan pöytäkirjasta käy ilmi, että sisäasiainministeriö määräsi jo helmikuussa 1922 tarkastaja Hagelbergin, kapteeni V. Suhosen, tohtorinna Tilma Hainarin, kapteeni Jukka Tirrasen ja paroni B. Graevenitzin *Valtion pakolaisavustuskeskuksen* jäseniksi. Avustuskeskuksen tuli jatkaa Amerikan Punaisen Ristin varastojen toimikunnan työtä ja sen lisäksi välittömästi sisäasiainministeriön alaisena pitää huolta ”kaikkien maassa olevien pakolaisten muonittamisesta”.¹² Myöhemmin keväällä ministeriö määräsi pakolaisavustuskeskuksen johtokunnan jäseniksi johtaja Walde Sarion, agronomi Eero Hyvärisen ja johtajatar Aino Hurmalaisen. Puheenjohtajaksi valittiin Sario. Jo ennen kapteeni Jukka Tirranen oli valittu keskuksen kansliapäälliköksi.¹³ Pakolaisavustuskeskus sijaitsi Viipurissa, mutta sen toiminta-alueeksi tuli koko maa ja sille alistettiin entiset viralliset avustuselimet ja huoltolat.¹⁴ Hallinnolliset muutokset eivät sanottavasti vaikuttaneet itse avustustoiminnan kenttätyöhön, sillä entiset huoltotoimikunnat ja avustuskomiteat jatkoivat piirimiehineen ja asiamiehineen toimintaansa, nyt vain yhtenäisen johdon eli Valtion pakolaisavustuskeskuksen alaisena. Pääasiallisin seuraus uudesta organisaatiosta oli henkilökunnan lisääminen ja muuttaminen tarvetta vastaavaksi.¹⁵

Toimikunnat ja komiteat työskentelivät välittömästi pakolaisavustuskeskuksen alaisina eliminä avustusta jakaessaan. Näiden alaisina olivat jakopaikat ja niiden hoitajat. Vienen Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan piirissä jakopaikat olivat Kajaanissa, Kuhmonniemellä, Kiehimässä ja Hyrynsalmella. Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan jakopaikkoina olivat Oulu, Taivalkoski, Kuusamo ja Kuusamon Poussunkylä. Sortavalan asiamiehen (toimi vähän aikaa) piirissä olivat jakopaikkoina Sortavala, Pitkäranta, Salmi ja Suojärvi.¹⁶ Aunuksen pakolaisten avustuskomitean muodostamisen yhteydessä Viipurin läänin pohjoisosan kenttäverkko perustui seitsemälle jakelupisteelle, joita oli Sortavalassa, Salmissa, Pitkärannassa, Suojärvellä, Korpisellä, Soanlahdella ja Lieksassa. Jakelupisteissä tapahtui jonkin verran muutoksia. Kun Aunuksen pakolaiskomitea lakkautettiin, jäivät jäljelle enää Suojärven, Pitkärannan ja Salmin jakelupisteet.¹⁷

Pakolaisavustuskeskuksen kanslia oli toimeenpaneva elin ja välitti toimikunnille käskyt käytännön järjestelyistä. Johtokunta käsitteli yleensä avustusorganisaatiota koskevia perustavaa laatua olevia kysymyksiä.

Avustusten jakelu tapahtui käytännössä siten, että jokaisen avustuksen anojan oli täytettävä kyselylomake, johon hänen henkilötietonsa, taloudellinen asemansa, köyhäinhuoltolautakunnan lausunto ja pakolaisasiamiehen lausunto merkittiin. Hakemukset jätettiin johtokunnalle, tavalli-

12. VA, VPAKA, I, Ca2 (APR:n varastojen toimikunnan pöytäkirjat 1921–1926), ptk. kokouksesta 3.3. 1922.

13. VA, VPAKA, I, Ca1 (APR:n varastojen toimikunnan pöytäkirjat 1921–1922), ptk. kokouksesta 5.5. 1922.

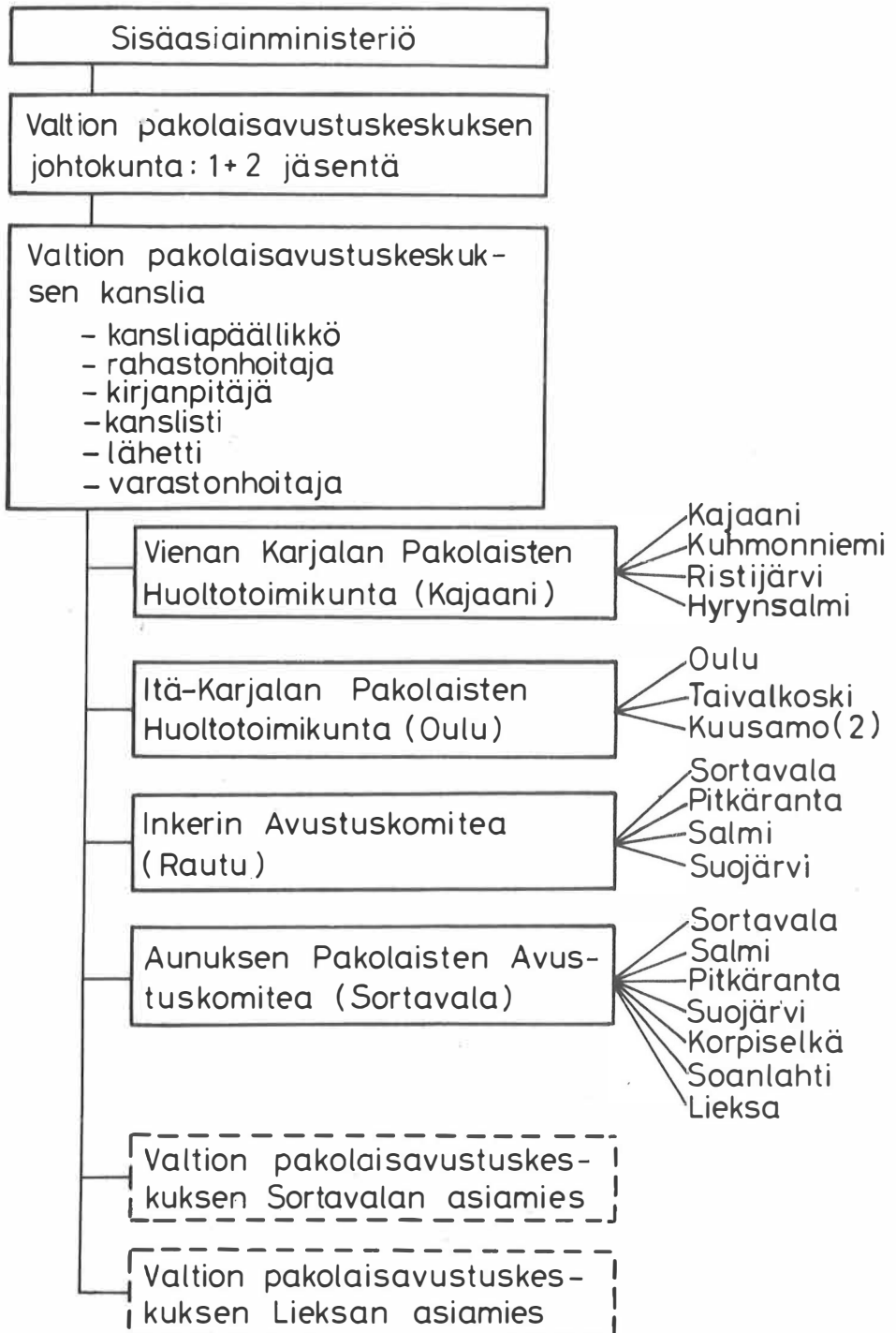
14. Manner emk., s. 5.

15. VA, VPAKA, V, Da1, kirjjekonseptit, yleiset.

16. Tiedot tässä esitetystä organisaation rakenteesta perustuvat Valtion pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksiin sekä eri huoltotoimikuntien ja avustuskomiteain toimintakertomuksiin 1920-luvun alkuvuosilta. Organisaatio säilyi pääosin muuttumatta myöhemminkin.

17. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Keskuskanslia 1922, liite 4.

VALTION PAKOLAISAVUSTUSKESKUKSEN ORGANISAATIO

simmin suoraan kanslialle. Jokaisen avustusta saavan henkilön oli täytettävä lomake kerran vuodessa. Valvonta näyttää olleen melko tarkkaa, mitä osoittavat viranomaisten erilaiset merkinnät kortistoissa.¹⁸ Todennäköistä myös on, että tiukalla kontrollilla pyrittiin säästämään niukkoja varastoja. Valvonta johti siihen, että APR:ltä saadut varastot riittivät yllättävän pitkään.

Valtion järjestämän pakolaisavun ohella monet järjestöt ja elimet olivat ottaneet pakolaisavustuksen ohjelmaansa. Merkityksekkäimpiä avustuselimiä olivat Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitea (valistustyö), Lasten Avun Suomen osasto (lastenhuolto), Kristikansan Apu Itä-Karjalalle (vaatetus), Suomen Punainen Risti, Duodecim, Suomen Maatalousseurojen Keskusliitto (työnvälitys) ja Itä-Karjalan Avustuskeskus (elintarvikkeet). Merkityksekkästä työtä pakolaisavustuksessa tekivät myös aatteelliset heimojärjestöt ennen kaikkea Akateeminen Karjala-Seura ja Inkerin Liitto. Mutta valtion virallinen apu oli vuoden 1922 alusta lähtien täysin ratkaisevaa.

6.2. Avustettavien määrä

Tarkat tiedot avustusta saaneiden pakolaisten määrästä alkavat vasta vuodelta 1923, koska pakolaisavustuksen organisaatio oli silloin saatu toimimaan täysitehoisesti. Hatarimmat tiedot ovat vuosien 1918 ja 1920 väliltä. Koska tuona aikana lähes jokainen pakolainen nautti avustusta, voidaan avustusta saaneiden pakolaisten luvuksi lähes varmasti mainita 1918 33 000 henkeä, 1919 ja 1920 noin 15 000 henkeä. Seuraavalta vuodelta tieto on jo melko tarkka, sillä avustustyötä johti APR:n varoja hoitanut toimikunta. Sen antamien tietojen mukaan avustettavia oli 32 500.¹⁹

Avustettavien määrä ei kuvaa avun tarpeen suuruutta, sillä siihen vaikuttivat hyvin paljon tilastointiperiaatteet ja ennen kaikkea se, miten tarkoin pystyttiin valvomaan, etteivät apua tarvitsemattomat sitä hakeneet ja saaneet. Tyyppiesimerkki tästä on se, että vuodesta 1921 vuoteen 1922 tultaessa avustusta saaneiden luku pieneni, vaikka kaiken järjen nimessä sen olisi pitänyt nousta. Tulihan yli 11 000 pakolaista itärajan takaa. Tästä huolimatta avustusta nauttivien määrä oli noin 20 000 henkeä. Näistä oli itäkarjalaisia alun toistakymmentä tuhatta, ja lähes 10 000 vienankarjalaista.²⁰ Vaihtelevuutta, jopa suoranaista horjuvuutta osoittaa sekin, että avun nauttijoiden lukumäärä oli pudonnut kesäkuun loppuun mennessä 10 441 henkeen, joista noin 3 000 oli vienankarjalaista, noin 2 500 inkeriläistä ja lähes 4 000 venäläistä.²¹ On kuitenkin otettava huomioon, että avuntarvitsijoita kesäkuusina, esim. työnsaannin runsauden vuoksi, oli huomattavasti vähemmän kuin talviaikoina. Ja tällaista kehitystä edesauttoi se alusta alkaen noudatettu periaate, että avunsaajien määrä pyrittiin mahdollisuuksien mukaan äärimmilleen minimoimaan ja vain todella apua tarvitseville sitä antamaan.

Vuoden 1923 jälkeen avustettavat nopeasti vähenivät. Kehitystä vauhdittivat tehostettu avustustyön hallinto; valvonta, pakolaisten toimeentuloedellytysten paraneminen ja heidän vahvistunut omatoimisuutensa. Alkoi ilmetä merkkejä pakolaisten vähittäisestä sopeutumisesta

18. Katso esimerkkinä Viipurin jakopaikan avustettujen kortistoa, VA, VPAKA, I, Viipurin jakopaikka.

19. Manner emk., s. 8.

20. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1922.

21. VA, VPAKA, I, (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1922.

suomalaiseen yhteiskuntaan. Vuonna 1923 lopetettiin elintarvikkeiden jakelu ulkomaalaisille ja 1918–1922 Venäjältä maahan saapuneille suomalaisille. Avustettuja pakolaisia oli maailmansotien välisenä aikana.²²

Vuosi	Yhteensä	Karjalaisia % koko määrästä	Inkeriläisiä % koko määrästä	Venäläisiä % koko määrästä	Muita % koko määrästä
1923	22 000	44.5	20.7	26.5	8.2
1924	6 503	40.4	18.1	33.9	8.6
1925	4 471	41.5	16.5	36.5	5.5
1926	3 890	39.5	22.0	34.0	5.0
1927	3 036	46.5	24.5	23.0	6.0
1928	2 249	53.8	22.2	22.2	1.8
1929	2 338	57.0	24.0	18.0	1.0
1930	2 425	62.9	18.7	16.6	1.8
1931	2 718	64.4	18.4	17.2	—
1932	1 582	74.0	19.0	7.0	—
1933	1 727	71.4	21.9	6.7	—
1934	1 729	72.0	22.0	6.0	—
1935	1 705	72.7	20.8	6.5	—
1936	1 744	72.8	20.9	6.3	—
1937	1 573	73.0	21.5	5.5	—
1938	1 521	74.5	20.0	5.5	—
1939	388	77.9	6.7	15.4	—

Vuodesta 1924 lähtien avustettujen määrä väheni jyrkästi ja siitäkin eteenpäin se laski koko ajan lukuun ottamatta pientä nousua 1930-luvun ensimmäisinä vuosina. Kolmekymmenluvulla inkeriläisten pakolaisten osuus kasvoi, koska Inkerin väestönsiirtovaiheen aikana sieltä pakeni väestöä jonkin verran Suomeen, ja se joutui täällä turvautumaan pakolaisapuun. Muuten Itä-Karjalasta tulleet pakolaiset hallitsevat täysin, ja heidän asemansa vahvistui koko ajan. Vastavasti venäläisten ja muiden pakolaisten osuus supistui melko nopeasti. Venäläiset pakolaiset siirtyivät Suomesta muualle Eurooppaan. Itä-Karjalan pakolaisista sai avustusta 1925 enää 30.8 %. Tämä suhde säilyi muuttumattomana kaksikymmenluvun loppuun.²³

Jonkinlaisen kuvan pakolaisten sijoittumisesta Suomeen antaa tieto, että avustetuista asui Viipurin läänissä noin 50 %, Oulun läänissä noin 30 % ja loput 20 % eri puolilla Suomea.²⁴ Oulun läänissä asuneista lähes kaikki olivat tulleet Vienan Karjalasta. Viipurin läänin pakolaisista suurin osa oli inkeriläisiä, jonkin verran heitä oli Aunuksen Karjalasta.

Maaliskuussa 1922, jolloin pakolaisia oli eniten ja avun tarve kipeimmillään, Itä-Karjalasta tulleet avustusta saaneet pakolaiset kuuluivat seuraaviin ikäryhmiin.²⁵

	Aikuisia	Lapsia			Yhteensä
		12–15 v	8–11 v	1–7 v	
Aunukselaisia	904	144	166	215	1 429
Vienalaisia	7 023	621	572	1 169	9 385
— — — —	7 927	765	738	1 384	10 814

22. Luvut saatu Manner emk., s. 8–9; luvut tarkistettu pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksista ko. ajalta, VA, VPAKA, I, Db1, (Vuosikertomukset), vuosilta 1923–1939; myös aineisto vuosikertomuksiin ko. ajalta.

23. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomus Valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuodelta 1925 ja 1930.

24. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomukset Valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuosilta 1922–1923; myös aineisto vuosikertomuksiin ko. ajalta sekä Manner emk., s. 8.

25. VA, VPAKA, I, Ha1, (Aineistoa vuosikertomuksiin), vuosi 1922.

Lapsia oli lähes 11 000:een nousseesta avunsaajajoukosta vain noin neljäsosa (2 887). Tämä tuntuisi viittaavan siihen, että huollettava ryhmä oli suhteellisen pieni. Ryhmään aikuiset sisältyy kuitenkin hyvin erilaista väestöä. Ainakin siihen kuuluvat oheisessa laskelmassa vanhukset. Koko ryhmä ei ollut työkykyistä joukkoa. Vaikka ei edellä olevan numerosarjan valossa otettaisi aivan kirjaimellisesti sitä erään lehden toteamusta, että suurin osa Suomeen saapuneista pakolaisista oli lapsia ja naisia,²⁶ oli pakolaisavustuksella kyllä riittämiin kohdetta. Tialnne muuttui nopeasti kaksikymmenluvun alussa, sillä jo vuoden 1923 lopussa lapsia oli kaikista avustusta saaneista pakolaisista noin 46 %, miehiä noin 16 % ja naisia 38 %.²⁷ Miesten osuus putosi vuosikymmenen lopulle saakka (1927 = 11 %), mutta nousi ilmeisesti pulan vaikutuksesta vuosikymmenen taitteessa (1933 = 18 %).²⁸

6.3. Avustusmuodot ja kustannukset

Pakolaisten avustaminen jakaantui huoltolaitostoimintaan, koulutukseen, terveyden- ja sairaanhoitoon ja sielunhoitotyöhön. Vuoteen 1925 saakka pakolaiset saivat avustuksensa elintarvikkeina. Tosin heille jaettiin myös vaateavustusta. Alkuvuosina pakolaisilta ei suinkaan puuttunut rahaa vaan nimenomaan elintarvikkeita ja vaatteita, ja niiden hankkiminen kaksikymmenluvun alun Suomessa saattoi olla erittäin vaikeaa. Jonkinlaisen kuvan pakolaisen saamasta avustuksesta antanee Vienen Karjalan pakolaisille suotu elintarvikeannos vuonna 1922.²⁹

a) aikuiset ja yli 12-vuotiaat henkilöt

– Ruisjauhoja	5 kg/puoli kuukautta	= 333.3 g/päivä
– Silavaa (ihraa)	500 g/ " "	= 33.3 g/ "
– Kauraryynejä	750 g/ " "	= 50,0 g/ "
– Sokeria	200 g/ " "	= 13.3 g/ "
– Teetä	30 g/ " "	= 2.0 g/ "

b) 7–12-vuotiaat lapset

– Vehnäjauhoja	1 kg/puoli kuukautta	= 66.7 g/päivä
– Ruisjauhoja	2 kg/ " "	= 133.3 g/ "
– Silavaa	500 g/ " "	= 33,3 g/ "
– Ryynejä	750 g/ " "	= 50.0 g/ "
– Sokeria	200 g/ " "	= 13.3 g/ "
– Teetä	30 g/ " "	= 2.0 g/ "

c) 1–7-vuotiaat lapset

– Vehnäjauhoja	1 kg/puoli kuukautta	= 66.7 g/päivä
– Ruisjauhoja	2 kg/ " "	= 133.3 g/ "
– Silavaa	500 g/ " "	= 33.3 g/ "
– Ryynejä	750 g/ " "	= 50.0 g/ "
– Sokeria	–	= –
– Sokeroitua maitoa	2 tölkkiä/puoli kuukautta	
– Teetä	30 g/puoli kuukautta	= 2.0 g/päivä

26. Vapaa Karjala 13.4.1922. Toiset taas väittävät, että Vienen Karjalaan jäi vain vanhuksia ja alaikäisiä lapsia, esim. Letonmäki 1931, s. 206.

27. VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset 1922–1933; Sola 1979, s. 19.

28. VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset 1922–1933; kehityksestä tarkemmin Sola 1979, s. 19.

29. VA, VPAKA, Db1, Kertomus Valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuodelta 1922.

Avustusmäärärahojen supistuessa oli vähitellen siirryttävä järjestelmään, joka kulutti mahdollisimman vähän varoja palkkoihin ym. hallinnollisiin kuluihin. Ajan mukana tilanne muutenkin muuttui. Pakolaisilta alkoi loppua raha, mutta tavaraa ilmestyi vapaille markkinoille. Avustuksien jaossa siirryttiin rahakannalle. Eräin paikoin pysyttiin kuitenkin luontoistalousjärjestelmässä aina vuoteen 1927 saakka. Tällainen järjestelmä säilytettiin kauimmin Oulun läänissä. Sitä puolsivat sikäläiset poikkeavat olot,³⁰ lähinnä tavarantoive ja harva asutus.

Huoltolaitoksissa pakolaisille annettiin täysi hoito. Tämä hoitomuoto oli kuitenkin suhteellisen vähäinen koko avustustoiminnasta. Yleensä tärkein avustusmuoto oli kotiaavustus niin kauan kuin sitä jatkettiin. Pakolaisille annettiin tilapäistä apua esim. sairaustapauksissa, hautausapua ja heitä avustettiin työpaikkaan matkustamisessa. Pakolaiset järjestivät itse asunnon. He maksoivat vuokransa joko työllään tai rahalla. Ainoastaan Oulun läänissä maksettiin varattomien pakolaisien vuokra valtion varoin. Sairauskuluista huolehti pakolaisavustus, jos kyseessä oli varaton potilas.³¹ Avustuskeskus neuvoi pakolaisia erilaisissa käytännön asioissa verotusongelmista kansalaisuusanomukseen.³²

On jo todettu, että pakolaisavustuksen piiriin kuuluvaa joukkoa pyrittiin alusta pitäen pienentämään. Työkykyiset saivat etsiä tai heitä myös ohjattiin työhön. Kun ns. suuri talouspula alkoi koetella Suomea, aiheutti se työttömyyttä, ja siitä joutuivat kärsimään myös pakolaiset. Heidän asemansa oli vielä paljon heikompi työmarkkinoilla kuin suomalaisten työmiesten. Suurin osa heistä työskenteli ensinnäkin aloilla, joita lama koetteli kipeimmin, maataloudessa ja puunjalostusteollisuudessa. Kun isännillä ei ollut varaa pitää vierasta työvoimaa, pakolainen sai lähteä. Samoin kävi tilapäistyövoimana sahoille tulleeille itäkarjalaisille ja inkeriläisille, kun puun menekki supistui olemattomiin ja sahat sitä myötäillen lopettivat toimintansa ja keskeyttivät työnsä. Pakolaisavustuskeskuksen oli järjestettävä miehille työmahdollisuuksia ja naisille käsitöitä. Toiminnassa auttoi Helsingissä toiminut Työtä pakolaisaideille -niminen komitea.³³

Kun kaksikymmenluvun kuluessa kävi selväksi, että pakolaisilla ei ollut palaamismahdollisuuksia Itä-Karjalaan eikä Inkeriin, alettiin miettiä keinoja heidän kiinnittämisekseen lujasti ja kouriintuntuvasti Suomen kamaraan. Pakolaisavustuskeskus neuvotteli asutusviranomaisten kanssa mahdollisuudesta järjestää pakolaisille asuntotiloja. Joissakin tapauksissa tällainen johti myönteiseen tulokseen, mutta laajempaa merkitystä toiminnalla ei kuitenkaan ollut.³⁴

Koska valtion osuus pakolaisavustuksesta oli täysin hallitseva, saadaan eri avustusmuotojen suhde rahassa mitattuna selville siten, että tarkastellaan pakolaisavustuskeskuksen maailmansotien välistä valtion varojen käyttöä. Numerot selvittävät myös avustustoiminnan eri osien rahalliset mittasuhteet. Tilinpitojärjestelmän muutoksen vuoksi aikakautta tarkastellaan kahtena eri jaksona.

30. Katso Manner emk., s. 9.

31. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomukset Valtion . . . vuosilta 1922–36.

32. Manner emk., s. 10.

33. Katso esim. Manner emk., s. 10.

34. Manner emk., s. 10.

*Valtion varojen käyttö Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimintaan 1921–1930*³⁵

	Koko määrä- raha	Palkkaukset	Muih.toim. menoihin	Valistukseen	Varsin. avustuksiin
1921	814 000	266 000	548 000	—	—
1922	25 000 000	1 033 000	810 000	1 800 000	18 857 000
1923	7 500 000	851 000	593 000	2 282 000	6 274 000
1924	7 500 000	632 000	532 000	1 669 000	4 667 000
1925	6 000 000	338 000	348 000	1 115 000	4 119 000
1926	4 500 000	314 000	310 000	800 000	3 076 000
1927	4 000 000	247 000	214 000	600 000	1 939 000
1928	3 000 000	234 000	101 000	281 000	2 384 000
1929	2 700 000	219 000	80 000	224 000	2 177 000
1930	2 700 000	210 000	90 000	167 000	2 233 000
yht.	63 714 000	4 344 000	3 626 000	8 938 000	46 806 000

Varsinaiseen avustukseen, siis ruoka- ja vaateapuun sekä huoltoon eri laitoksissa käytetty osuus oli täysin hallitseva. Käytettiinhan siihen kymmenen vuoden aikana yli 70 % varoista. Kun lisätään lähes yhdeksän miljoonaa, joka käytettiin valistus- ja koulutustoimintaan ja joka sekini oli avustusta parhaimmillaan, päästään lähelle 90 % koko määrärahasta. Pakolaisavustuksen organisaatiota — jos verrataan sitä avustuksen laatuun ja määrään — pyöritettiin todella pienin kustannuksin, sillä palkkoihin ja toimitusmenoihin jäi vain runsas 10 %.

Valtion pakolaisavustustyöhön osoittama määräraha aleni tasaisesti koko kaksikymmenluvun. Vuoden 1921 pienen määrän selittää avustuksen organisoimisen puute. Ei vielä eletty pakon edessä. Pakko tuli vasta vuonna 1922, ja se näkyy luvuista. Valtion myöntämä summa oli nimittäin lähes 40 % koko vuosikymmenen aikana käytetyistä varoista. Seuraavana vuonna se jo putosi alle kolmasosan, ja lasku jatkui tasaisena koko kaksikymmenluvun. Yksityisistä menoneristä kiinnittyy huomio siihen, että vaikka pakolaisia vuonna 1922 tuli lisää noin 11 000 henkeä ja vaikka valtion myöntämä määräraha nousi edellisvuoteen verrattuna 800 000 mk:sta 25 miljoonaan markkaan, muihin toimitusmenoihin käytetty summa ei kovinkaan paljon kohonnut. Pakolaisavustuskeskuksessa ei ainakaan tuhlatu aikaa ja tarvikkeita. Pakolaisavustus toimi tehokkaasti aiheuttamiinsa kustannuksiin nähden.

Seuraavan vuosikymmenen numeroista saadaan hieman yksityiskohtaisempi kuva eri kohteisiin uhratuista varoista.

*Valtion varojen käyttö Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimintaan 1931–1940*³⁶

	Koko määrä- raha	Kanslia- menot	Päivä- ja matkarahat	Palkkaukset	Huoltolaitos- menot	Kotiavus- tukset	Opetus- ja va- listusmenot	Erilliset muut toimintamenot
1931	2 850 000	25 706,35	18 164,25	200 200,00	904 545,60	1 326 255,30	134 498,75	240 537,90
1932	2 700 000	28 204,90	17 547,00	178 700,00	945 899,90	1 207 127,00	97 360,00	224 865,75
1933	2 700 000	26 615,35	14 802,00	168 000,00	995 149,20	1 137 951,15	154 640,90	202 673,10
1934	2 700 000	26 508,90	13 943,50	170 200,00	997 935,50	1 163 401,85	151 485,20	176 479,05
1935	2 700 000	20 448,95	10 099,50	169 525,00	1 053 029,40	1 096 031,20	178 170,85	172 634,60
1936	2 700 000	20 527,60	9 287,00	171 137,50	1 159 422,60	1 003 933,50	170 403,90	164 456,20
1937	2 700 000	21 021,65	7 606,00	172 200,00	1 177 035,85	994 367,30	166 455,10	161 314,10
1938	2 700 000	20 665,65	14 136,75	175 200,00	1 219 094,20	899 510,25	187 517,50	183 875,65
1939	2 300 000	26 100,55	9 246,50	114 180,00	1 474 578,25	200 031,45	190 458,60	285 404,65
1940	1 900 000	19 298,15	11 009,50	78 850,00	1 491 600,35	39 167,80	91 761,50	168 312,70
	25 950 000	235 098,05	125 848,00	1 598 192,50	11 418 290,85	9 067 776,80	1 522 752,30	1 980 553,70

35. Luvut saatu Manner emk., s. 21; tiedot tarkistettu myös Valtion pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksista ko. ajalta, VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset 1922–1930.

36. Luvut saatu Manner emk., s. 21–22. Ne on tarkistettu Valtion pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksista ko. ajalta, VA, VPAKA, I, Db1.

Myönnetyt määrärahat säilyivät lähes samansuuruisina kuin kaksikymmenluvun lopussa. Ne olivat vähentyneet alkavan pulakauden tunnelmissa jo 1928–1929. Samoin eri varainkäyttösektorien osuus tuntuu jo kaksikymmenluvulla vakiintuneen. Suunta oli lievästi aleneva. Poikkeuksia olivat huoltolaitosten ja opetus- ja valistustoimen vaatimat menot, jotka 1930-luvun puolessa välissä nousivat.

Luvut kuvaavat kaikkien pakolaisten avustamiseen käytettyjä resursseja eivätkä pelkästään itäkarjalaisiin pakolaisiin uhrattuja varoja. Niiden lukujen perusteella, jotka osoittavat itäkarjalaisen prosentuaalisen osuuden avustusta saaneista pakolaisista, voidaan kuitenkin arvioida, miten paljon nimenomaan heidän auttamisekseen käytettiin varoja. Pyöristettynä avustettavien itäkarjalaisten osuus kaksikymmenluvulla oli noin puolet koko avustettavien määrästä, joten voidaan olettaa, että heidän avustamisensa vaati noin puolet koko avustuskustannuksista. Kolmekymmenluvulla itäkarjalaisia oli seitsemänkymmentä prosenttia, mikä merkinnee myös heistä aiheutuneen kustannusosuuden päätymistä lähes kolmeen neljäsosaan koko avustuskustannuksista. Eräät laskelmat kuitenkin osoittavat itäkarjalaisen pakolaisen avustamisen maksaneen kuukaudessa jonkin verran enemmän kuin inkeriläisen ja huomattavasti enemmän kuin venäläisen.³⁷

6.4. Huoltolaitokset

6.4.1. Turkinsaaren pakolaisleiri ja Kymminlinnan huoltola

Kun pakolaisten joukossa oli runsaasti työelämään ja itsensä elättämiseen sopimattomia ikäluokkia, etenkin lapsia ja vanhuksia (vrt. s. 92), ryhdyttiin toimiin, jotka tekivät käsitteen pakolaisleiri tunnetuksi Suomessakin. Muodostettiin eristysleiri Viipurin lähellä olevalle Turkinsaarelle. Aluksi leiriin internottiin tuhansia ns. Kronstadtin pakolaisia.³⁸ Alkuaikoina sitä valvoivat poliisiviranomaiset. Kun kronstadtilaiset poistuivat Turkinsaarelta ja kun laitos tuli pakolaisavustuskeskuksen alaiseksi, sinne sijoitettiin muita venäläisiä pakolaisia. Leiristä käytettiin rinnan nimityksiä eristysleiri, pakolaisleiri ja keskitysleiri. Leirillä oli asukkaita eniten kesällä 1921 – tosin vain tilapäisesti. Vahvuus oli noin 5 000 henkeä. Asukit vähenivät kuitenkin nopeasti. Osa siirtyi työpakkoihin. Osa palasi takaisin Neuvosto-Venäjälle. Joulukuussa 1921 Turkinsaarella oli ainoastaan 630 pakolaista. Useat olivat perheellisiä. Helmikuussa seuraavana vuonna kronstadtilaiset siirrettiin Teikarin saarelle ja Turkinsaareen alettiin sijoittaa itäkarjalaisia, lähinnä Wienasta tulleita pakolaisia. Heitä siirrettiin alueilta, joissa oli puute asunnoista.³⁹

Leirille saapui yhteensä 752 Itä-Karjalan pakolaista. Näiden ikä- ja sukupuolirakenne oli:⁴⁰

miehiä	207
naisia	193
alle 14-vuotiaita lapsia	352
	<hr/>
	752

37. Katso Sola 1979, s. 127 (Liite 1). Sola on laskenut avustuksen jakaantumisen kansallisuuksittain henkeä kohti eräinä vuosina Valtion pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomusten perusteella.

38. VA, VPAKA, I, 1:9 (Turkinsaaren leiri), Ea 2 (saapuneet kirjeet ja anomukset), Manner emk., s. 10.

39. VA, I, 1:9 (Turkinsaaren leiri), Bb1 (Pakolais- ja avustusluettelot 1921–23).

40. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Valtion pakolaisavustuskeskus 1925 1:9, F1 (Kirjeet).

Puolet leiriläisistä oli lapsia, ja se aiheutti ongelmia. Koska joukossa oli vauvaikäisiä, jouduttiin ensinnäkin aterioihin kiinnittämään tavallista suurempaa huomiota. Vanhempien lasten kohdalla koulutus aiheutti hankaluuksia. Kunnat eivät mielellään ottaneet kouluihinsa lapsia, joiden vanhemmat eivät maksaneet kunnalle veroa.⁴¹

Valtaosa leirille tulleista oli kotoisin Vienan Kemistä. Heidät luettiin venäläisiksi pakolaisiksi ja ohjattiin Turkinsaareen. Heidän käsittelemisensä tässä yhteydessä ei ole tarpeen. Kemistä lähteneet pakolaiset kuuluvat toiseen asiakokonaisuuteen, kyseessä oli venäläisten emigranttien tuleminen Suomeen. Sen kanssa suomalaisilla vaikutteilla ei liene ollut juuri mitään tekemistä. Muilta paikkakunnilta Turkinsaareen ohjautuneiden pakolaisten määrä oli heidän rinnallaan pieni.⁴²

Kotipaikka	Leirille tulleet pakolaiset
Kemi	502
Vuokkiniemi	64
Repola	43
Jyskyjärvi	32
Kiestinki	27
Uhtua	16
Kontokki	15
Tunkua	11
Muut	42
	Yhteensä 752

Vuoden 1922 maaliskuun loppuun mennessä leirille saapui lisää väkeä. Näistä 400 pakolaisesta 358 henkeä oli kotoisin Kemistä ja 30 Jyskyjärveltä, joten edellisen lukusarjan antama kuva ei muutu.

Leirillä yhtä aikaa olleiden lukumäärästä on mahdoton saada aivan tarkkaa tietoa. Avustusta nauttineiden muonitusvahvuusilmoitusten mukaan huhtikuussa 1922 heitä oli 577 mutta jo toukokuussa vain 323 henkeä. Joukkoa supisti kaksi tekijää. Kesällä töitä oli tarjolla enemmän kuin talvella. Toisaalta Turkinsaaren leirin oli määrä lopettaa toimintansa kesäkuun puoleen väliin mennessä. Toukokuusta lähtien siirrettiin pakolaisia Kyminlinnan leirille.⁴³

Leiri tietysti oli parempi kuin ei mitään. Mutta missään tapauksessa se ei tyydyttänyt pakolaisia. Elintarvikkeita puuttui. Muutkin kulutustavarat olivat lähes loppussa. Tarkastajat huomauttivat, että jo huhtikuussa lumen tuskin lähdettyä useat lapset kulkivat avojaloin. Myös muu vaatetus puuttui. Pakolaisavustuskeskus tosin auttoi vointinsa mukaan, sillä leiriläiset saattoivat anoa vaateavustusta tältä elimeltä.⁴⁴

Heinäkuussa 1922 sijoitettiin Turkinsaarelle jälleen Kronstadtista ja muualta Venäjältä tulleita pakolaisia. Määrä ei kohonnut kuitenkaan yhtä suureksi kuin aikaisemmin. Se pysytteli vuosina 1923 ja 1924 alle sadan. Itä-Karjalan pakolaisista lapset olivat olleet suurin ikäryhmä. Venäläisistä pakolaisista suurin osa oli miehiä.⁴⁵

41. Manner emk., s. 10.

42. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Valtion pakolaisavustuskeskus 1922 ja 1:9, Gc 1 (Tilityksiä ja kuitteja 1922).

43. VA, VPAKA, Db1 (Vuosikertomukset), Valtion pakolaisavustuskeskus 1922 ja 1:9, Cc1.

44. Tarkastuksista Sola 1979, s. 23; VA, VPAKA, I, Db 1 (Vuosikertomukset), Valtion pakolaisavustuskeskus 1922 ja 1:9, Ea/4 (Saapuneet kirjeet ja anomukset 1923).

45. VA, VPAKA, I, Valtion pakolaisavustuskeskus 1:9, Bb1 (Päivittäiset avustus- ja vahvuusilmoitukset).

Turkinsaaren leirillä oli muitakin ongelmia kuin elintarvikkeiden ja vaatteiden niukkuus. Rakennukset eivät vastanneet vaatimuksia. Määrällisesti ne tosin tyydyttivät, sillä oma kirkko, kuusi asuinparakkia ja seitsemän eri suuruista huvilaa, joista suurimmassa oli peräti 12 asuinhuonetta, näyttivät pelastavan pahimmasta pulasta. Rakennukset olivat kuitenkin huonokuntoisia ja leirin tarkoitukseen sopimattomia. Esim. erillistä sairaalarakennusta leirillä ei ollut lainkaan. Synnytyskin saattoi tapahtua asuinparakissa, johon oli majoitettu 100 pakolaista. Samassa parakissa asui henkisesti sairaita, hysteerisiä yksilöitä ja lapsiperheitä. Siisteyskään ei aina pysynyt parhaimpana. Syöpäläisiä oli, ja niiden mukana levisivät kulkutaudit.⁴⁶

Ministeriön lähettämät tarkastajat huomauttivatkin sekä parakkien että saunan, käymälöiden ja ympäristön epäsiisteystensä ja syöpäläisistä. Leirillä oli sauna, mutta pakolaisten valituksen mukaan he saivat kylpeä liian harvoin – jos saivat lainkaan. Itä-Karjalan pakolaisten saavuttua leirille hygieniaan alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Tarkastajien kertoman mukaan olot ja siisteys paraniivat, ja heidän sanojensa mukaan ”ryssän haju alkoi poistua ja komento ja henki tuntua suomalaiselta”. Kun valtion pakolaisavustuskeskus vastaanotti leirin, se kuitenkin tunnustettiin huonokuntoiseksi.⁴⁷ Vaikka leiri oli aiottu lopettaa jo kesäkuussa 1922, se toimi heinäkuuhun 1924 saakka. Itä-Karjalasta tulleet pakolaiset siirrettiin jo 1922 Kymminlinnan vapaana olevaan kasarmiin. Leirille jäi venäläisiä hoidokkeja leirin lakkauttamiseen 1924 saakka. Tällöin heidät sijoitettiin uuteen Perkjärven turvakotiin.⁴⁸

Itä-Karjalan Turkinsaaren leirillä kesällä 1922 olleet noin kolmesataa pakolaista siirrettiin Kymminlinnan vapaana olevaan kasarmiin. Kun lasketaan mukaan ne pakolaiset, jotka oli suoraan rajaseudulta ohjattu Kymminlinna, saadaan leirin, joka muuttui huoltolaksi, vahvuudeksi noin 500 pakolaista. Rakennukset eivät täälläkään olleet valmiita vastaanottamaan perheellisiä leiriläisiä, vaan ne oli kunnostettava. Pakolaiset joutuivat kesäajan majoilemaan puolivalmiissa asunnoissa. Kesän aikana työt valmistuivat, ja pakolaiset sijoitettiin kahteen kaksikerroksiseen rakennukseen, joissa he asuivat osaksi pienemmissä perhehuoneissa, osaksi suurissa yhteishuoneissa. Huoneet olivat lämpöiset ja tarkkailijoiden mielestä ”käytettyihin varoihin nähden” hyvässä kunnossa.⁴⁹

Kymminlinnassa oli asuinhuoneiden lisäksi yhteinen ruokailuhuone, leipomo, keittiö sekä tarpeelliset ulkorakennukset. Toisen kasarmirakennuksen alakerrassa oli naisia varten käsityöhuone, jossa pakolaisnaiset ammattitaitoisen opettajan johdolla tekivät käsitöitä. Miehillä oli järjestetty suutarin- ja puusepänerveerit. Toiseen kasarmirakennukseen oli sijoitettu kolme luokkahuonetta kouluksi. Opettajatarille ja huoltolaleirin muille toimihenkilöille oli kasarmissa asuinhuoneet. Siellä oli myös erillinen sairaalarakennus. Sairaanhoidosta vastasi sairaanhoitaja apulaisineen. Lääkäri kävi säännöllisesti kerran viikossa, tarvittaessa useamminkin. Koska kasarmeissa oli paljon lapsia, järjestettiin sinne myös lastenseimi.⁵⁰

Valtion omistamaan Kymminlinna kuului pelto- ja metsämaata. Siellä viljeltiin vihanneksia, heinää ja viljaa sekä suoritettiin metsänhoitotöitä varsinkin sitten, kun työtilaisuuksia alkoi olla vähän. Omasta maasta saatiin vihanneksia ja uudelleen kunnostetussa navetassa hoidettiin karjaa mm. huoltolan ruokatalouden tarpeisiin ja asukkien työkohteiksi.⁵¹

46. VA, VPAKA, I, Valtion pakolaisavustuskeskus 1:9, F1 (Kirjeistö).

47. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Valtion pakolaisavustuskeskus 1:9, F1.

48. Katso esim. Vapaa Karjala 2.2.1923 ja Manner emk., s. 10.

49. Leirin kunnostamisesta Sola 1979, s. 23–27; Kymminlinnan pakolaisleiri, Vapaa Karjala 2.2.1923.

50. Katso Vapaa Karjala 2.2.1923; leirin oloista myös Sola 1979, s. 28–35.

51. Vapaa Karjala 2.2.1923; VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Kertomus Valtion . . . vuosilta 1922–1936.

Pakolaisten määrä huoltolassa vaihteli kaksikymmenluvun ensi vuosina neljän ja viiden sadan henkilön välillä. Suurin osa oli lapsia ja työhön kykenemättömiä vanhuksia. Vain harva pystyi työhön, koska alusta pitäen pyrittiin työkykyisille hankkimaan työpaikka Kymminlinnan ympäristöstä. Varsinkin Kotkan puunjalostustehtaat, etenkin sahat, tarjosivat pakolaisille töitä. Kaksikymmenluvun lopulla hoidokkien luku alkoi laskea, ja se putosi noin 200–250:een. Se pysyi pieniä vaihteluita lukuun ottamatta samana 1930-luvullakin.⁵²

Lapsien vuoksi koulutus vaati erityistoimenpiteitä. Kymminlinna järjestettiin ylä- ja alakan- sakoulun käsittänyt oppilaitos, jossa heitä opetti viisi opettajaa. Luokkahuoneiden ahtauden vuoksi koulua jouduttiin pitämään kahdessa vuorossa. Koulu oli Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean järjestämä ja valvoma. Muuten koulussa noudatettiin kouluhallituksen ja sen alaisen pakolaisasiaintoimiston ohjeita.⁵³ Muu pakolaishuolto ja -hoito tapahtui kokonaan valtion varoin ja Valtion pakolaisavustuskeskuksen johdon ja valvonnan alaisena.

Itäkarjalaisten pakolaisten omat luottamushenkilöt avustivat leirin henkilökuntaa. Tällä tavoin saatiin aikaan vaikutelma, että pakolaiset itse olivat päättämässä asioistaan. Yleensä pakolaiset lienivät tyytyneet oloihinsa.

Lieksassakin toimi pakolaiskoti kaksikymmenluvun alussa, mutta kun se 1923 lakkautettiin, siirrettiin silloiset 68 hoidokkia Kymminlinnaan,⁵⁴ jonka nimikin tilapäisen leirivaiheen jälkeen oli muutettu varsinaiseksi huoltolaksi.

6.4.2. Maikkulan pakolaishuoltola

Pakolaisavun organisaation tehostamiseksi perustettiin Ouluun 23.2.1922 Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunta (vrt. s. 89). Pakolaisten lukumäärä piirissä nousi maaliskuulla 1922 3400 henkeen. Vuoden lopussa avustettavien määrä oli noin seitsemän ja puolisataa.⁵⁵ Pakolaisten huonon taloudellisen aseman vuoksi huoltotoimikunta joutui välittömästi perustamaan huoltoloita, joissa asuntoa tarvinneet pakolaiset saivat katon päänsä päälle. Periaatteena täälläkin oli, että pakolaiskoteihin otettiin ainoastaan henkilöitä, jotka eivät voineet tulla toimeen sillä avustuksella, joka annettiin hajallaan asuville, siis elintarvike- ja vaateavustuksella. Täysihoitoon ottamista yritettiin mahdollisuuksien mukaan välttää, sillä se tuli kalliiksi.⁵⁶

Oulun pakolaishuoltola toimi aluksi Oy Oulun Valjastehtaat -nimisen liikeyrityksen työläisten ruokalassa, mutta kun ruokala oli luovutettava muuhun käyttöön, siirrettiin huoltola kesäkuussa 1923 Tuiran kansakoululle. Mutta jo kahden kuukauden kuluttua huoltotoimikunta vuokrasi Oulujoelta Rantala-nimisen maatilan uudeksi sijoituspaikaksi, ja kolmen kuukauden päästä Oulujoella sijainnut Maikkulan entinen reservikasarmi tuli huoltolan pysyväksi toimipaikaksi. Huoltolaan liittyi läheisesti Bellevuen lastenkoti, joka toimi kuitenkin vain 1.3. ja 31.5.1922 välisenä aikana ja jota ylläpiti Itä-Karjalan Lasten Avustustoimikunta. Huoltotoimikunta antoi ruoka- ja vaateapua kodille, jossa oli 10 naista ja 132 lasta.⁵⁷ Maikkulan huoltolaan oli toipilaita ja lievähköjä sairaustapauksia varten järjestetty sairastupa. Kasarmilla toimi

52. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Kertomus Valtion . . . vuosilta 1922–1934. Tarkat luvut Kymminlinnassa olleiden pakolaisten määrästä Sola 1979, s. 41–45.

53. Vrt. s. 000.

54. VA, VPAKA, I, Db1 (Vuosikertomukset), Kertomus Valtion . . . vuonna 1923, s. 6.

55. VA, VPAKA, III, Db1, Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan vuosikertomus vuodelta 1922.

56. VA, VPAKA, III, Db, Itä-Karjalan . . . vuodelta 1923, s. 5.

57. VA, VPAKA, III, Db, Itä-Karjalan . . . vuodelta 1923, s. 4–6 ja vuodelta 1922.

myös pakolaiskoulu, jossa kaksikymmenluvun alkuvuosina kävi yli satapäinen oppilasjoukko. Keväällä 1927 Maikkula muutettiin varsinaiseksi oppilaskodiksi. Huoltolassa saivat väliaikaisesti suojaa myös tilapäisesti työttömiksi joutuneet henkilöt, ja senkin jälkeen, kun se oli muutettu oppilaskodiksi, siellä hoidettiin sellaisia pakolaisvanhuksia, sairaita ja lapsia, joiden hoitoon ei tavallinen kotiavustus riittänyt.⁵⁸

Maikkulassa oli hoidokkeja vuodesta toiseen keskimäärin sata.⁵⁹ Pakolaisten taustaan liittyviä ilmiöitä ajatellen on syytä tarkastella lähemmin, mitä tietoja heistä on saatavissa. Huoltolassa pidettiin luetteloa pakolaisista, joita sinne majoitettiin. Sen perusteella on mahdollisuus paitsi selvittää pakolaisten lähtöalueita myös arvioida, missä vaiheessa huoltolan tarve oli suurimmillaan. Maaliskuussa 1922, jolloin nimiluetteloa alettiin pitää, kirjattiin huoltolaan majoitettujen suurin määrä kuukaudessa eli 812 pakolaista. Pakolaiset ehdivät rajalta Ouluun ja huoltola aloitti toimintansa. Eniten uusia tulokkaita rekisteröitiin 15.3., jolloin sisään otettiin yhteensä 70 henkeä. Neljänä seuraavana päivänä ylitettiin 50 hengen raja. Huhtikuussa tulleiden luku aleni jo tuntuvasti. Silloin kirjattiin ainoastaan 277 pakolaista. Määrä laski jatkuvasti ja alhaisin luku on tammikuulta 1923, jolloin kirjoihin merkittiin vain 2 uutta henkilöä.⁶⁰ Syytä ei tarvitse kaukaa etsiä. Akuutti majoitustarve helpottui koko ajan, ja sitä paitsi huoltola oli täynnä. Sinne ei sopinut uusia asukkeja, elleivät aiemmat poistuneet. Ja oli niitä, jotka eivät voineet poistua.⁶¹ Marraskuun puoleen väliin 1923 mennessä huoltolaan oli rekisteröity noin 1 600 henkeä.⁶² Näistä kuitenkin noin kolmasosa on sellaisia, jotka on kirjattu kaksi tai useamman kerran. Koko rekisteröityjen määrästä oli miehiä noin 60 % ja naisia 40 %.⁶³ Keskimääräinen huoltolassa oloaika pidentyi jatkuvasti. Entiset hoidokit eivät saaneet ehkä työtillaisuuksien puuttumisen vuoksi muualta asuinpaikkaa. Toisaalta huoltolaan pyrkivien määrä aikaa myöten ja pahimman hädän mentyä ohi vähentyi. Maaliskuussa 1922 sisään otetut olivat siellä keskimäärin 10 päivää, ja marraskuussa 1923 otetut keskimäärin noin 24 päivää kerrallaan.⁶⁴

Marraskuun 1923 ja kesäkuun 1924 väliseltä ajalta eivät tiedot sisäänkirjoitetuista ole verrannolliset aikaisempiin, koska uusi isäntä ei noudattanut entistä kirjanpitoa. Kesäkuun alussa 1924 otettiin käyttöön uusi rekisteröintitapa. Nimiluetteloon merkittiin kerran vuodessa kunkin asukin nimi. Lisäksi pidettiin erillistä aakkosellista rekisterikirjaa huoltolassa olleista. Vuositarkastukset luetteloihin tehtiin kesä-heinäkuussa. Näiden tarkistusten yhteydessä nimiluetteloon merkittyjen henkilöiden luvut kuvannevat kyseisenä aikana huoltolan asukkien lukumäärää. Niistä käy ilmi, että vuonna 1924 määrä oli 218 henkeä, mistä se laski vuoteen 1928 mennessä 83 henkeen. Miesten osuus mainituista määristä aleni 51 %:sta 47 %:iin,⁶⁵ joten miehet – kuten ymmärrettävää onkin – pyrkivät naisia nopeammin hakeutumaan työhön.

Pakolaisten ikä vaihteli alle yhdestä vuodesta yhdeksäänkymmeneenkolmeen vuoteen. Asukkien ikä oli 1922–1928.⁶⁶

58. VÄ, VPAKA, I, Db1, Kertomus Valtion . . . vuosilta 1924, s. 8–26, 1927, s. 2–3, 1928, s. 2; Itä-Karjalan . . . vuodelta 1923.

59. VA, VPAKA, I, Db1, Kertomus Valtion . . . vuosilta 1922–1928.

60. VA, VPAKA, III:1, Maikkulan huoltolan nimiluettelot 1922–1928.

61. VA, VPAKA, III:1, Maikkulan huoltolan nimiluettelot 1922–1928.

62. Em. nimiluettelot.

63. VA, VPAKA, III:1, Huoltolan nimikirjat vuosilta 1922–1928.

64. Kö. nimikirjat.

65. Ko. nimikirjat.

66. Ko. nimikirjat.

	Ikä vuotta		
	0–7	8–16	17 ylöspäin
1922–23	15 %	21 %	64 %
1924	8 %	66 %	26 %
1925	7 %	76 %	17 %
1926	27 %	35 %	38 %
1927	2 %	91 %	7 %
1928	3 %	90 %	7 %

Aikuisten ikäluokkien osuus oli suuri. Sitä selittää se tosiasia, että 17:n ja 93 vuoden välinen luokka on tavattoman laaja. Ajan mittaan aikuisten ja pikkulasten osuus supistui, sillä paikka alkoi muuttua koulukodiksi eli pakolaiskoulun oppilaskodiksi, joksi se virallisesti muutettiin. Vuoden 1926 täysi-ikäisten miesten suuri osuus saattoi johtua siitä, että huoltolassa tilapäisesti majaili paljon työttömiksi joutuneita henkilöitä.⁶⁷

Nimiluettelon perusteella huoltolassa 1922–1923 olleiden (myös useammin kuin yhden kerran olleiden) kotipaikoista saadaan seuraava kuva:⁶⁸

Kävijän kotipaikka	Huoltolassa käyneet (käyntikertojen lukumäärä) 1922–1923
Kiestinki (+ Vaarakylä)	610
Pistojärvi	338
Uhtua	275
Oulanka	115
Vitsataipale	69
Vuokkiniemi	40
Tunkua	12
Muu Vienan Karjala	16
Poentsan kihlakunta	88
Petroskoin kihlakunta	11
Aunuksen kihlakunta	8
Muu paikkakunta	14

Palveluksia käyttivät hyväkseen Suomen rajan läheisyydessä sijainneiden Vienan Karjalan pitäjien pakolaiset. Vain vähäinen osa oli muualta Itä-Karjalasta. Kuusamon korkeudella sijainneiden rajapitäjien pakolaiset ohjattiin ja olisivat todennäköisesti ohjautuneetkin Oulua kohti, ja huoltola oli yksi niitä harvoja paikkoja, jossa majoituksen puutteesta kärsivät pakolaiset saattoivat löytää yösijan itselleen ja perheelleen. Sinne saattoi perhe jäädäkin siksi ajaksi, kun perheen pää oli lähikunnissa joko työnhaussa tai työssä. Ja sinne oli toistuvastikin palattava, jos ei muuta keinoa ollut.

Kiestingin, Pistojärven, Uhtuan ja Oulangan yhteinen osuus vuosina 1922–1923 huoltoläkänneistä oli lähes 85 %. Nimiluettelo antaa vinoutuvan kuvan asiasta. Koska luku kuvaa toistuvienkin käyntikertojen määrää, sellaisten paikkakuntien, joiden osuus ensimmäisten käynti-

67. VA, VPAKA, I, Db1, (Vuosikertomukset), Kertomus Valtion . . . vuodelta 1926, s. 3.

68. VA, VPAKA, III:1, Bb1 (Huoltolan nimikirjat vuosilta 1922–1923).

kertojen suhteen oli suuri, kasvoi kumulatiivisesti. Tästä huolimatta pohjoisen Vienan osuus on hallitseva vuosina 1922–1923, ja sama suuntaus jatkui myöhemmin.⁶⁹

Luvut vahvistavat edellä saatua kuvaa pakolaisten kotipaikoista. Erityisen suuri on rajapitäjä Pistojärven osuus. Kun kunnan asukasluku vuoden 1906 tietojen mukaan oli vain vähän päälle 1 300 hengen, teoriassa – käyntikertojen mukaan – noin neljäsosa kunnan asukkaista puolentoista vuoden aikana kävi tai oleskeli Maikkulan huoltolassa. Paljon pienemmäksi ei jää suuremman pitäjän Kiestingin osuus. Puolentoista vuoden aikana lähes viidesosa sen asukkaista käytti hyväkseen Maikkulan palveluksia. Epäselvyyksien välttämiseksi tähdennettäköön vielä kerran, että luvut eivät kuvaa käyneiden henkilöiden vaan käyntien määrää. Oleellista uutta tiedot eivät tuo, sillä jo aiemmin esitetyn perusteella sekä Pistojärveltä että Kiestingistä oli pakolaisia paljon. Uhtualta ja Oulangasta näyttää myös olleen pakolaisia runsaasti tarkasteltiinpa asiaa minkä lähteen perusteella tahansa. Ainoa yllättävä seikka lienee Jyskyjärven vähäinen osuus. Sieltä kotoisin olleita pakolaisia oleskeli huoltolassa puolentoista vuoden aikana ainoastaan kaksi henkilöä.

6.4.3. Huoltoloissa hoidettujen kokonaismäärä

Suomessa toimi ensimmäisen maailmansodan jälkeen muitakin kuin edellä mainittuja huoltoloita, mutta Turkinsaaren ja Kymminlinnan leiri/huoltola sekä Maikkulan huoltola olivat nimenomaan itäkarjalaisille tarkoitettuja. Venäläiset pakolaiset siirrettiin Turkinsaarelta Perkjärven turvakotiin. Halilaan perustettiin 1921 turvakoti venäläisiä pakolaisia varten. Inkerin avustuskomitea järjesti Rautuun lastenkodin 1921. Seuraavana vuonna se siirtyi pakolaisavustuskeskuksen hallintaan. Sama komitea puuhasi myös Raudun turvakodin inkeriläisiä vanhuksia varten 1923, mutta laitos lakkautettiin jo vuonna 1925.⁷⁰

Seuraavat luvut osoittavat, miten paljon huoltoloissa hoidettiin pakolaisia maailmansotien välisenä aikana. Vertailun vuoksi mukaan on otettu myös inkeriläiset ja venäläiset pakolaiset.⁷¹

Vuosi	Huoltoloiden hoidokkien määrä			yhteensä
	karjalaisia	inkeriläisiä	venäläisiä	
1923	591	87	167	845
1924	403	77	145	625
1925	557	64	125	746
1926	426	44	176	646
1927	430	54	156	640
1928	294	38	67	399
1930	260	33	81	374
1931	350	36	85	471
1932	358	34	86	478
1933	314	35	87	436

69. VA, VPAKA, III:1, Bb1:3 (ko. nimikirjat v. 1922–1923).

70. Katso Manner emk., s. 10–12.

71. Luvut saatu Mannerin emk:sta, s. 12–13. Ne on tarkistettu pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksista, VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset ko. ajalta ja aineisto vuosikertomuksiin ko. ajalta.

1934	429	39	85	453
1935	329	40	82	451
1936	312	34	83	429
1937	303	29	65	397
1938	299	27	61	387
1939	303	25	60	388
1940	151	49	81	281

Määrä laski tasaisesti koko tarkasteltavana olevan ajan. Mutta jo kaksikymmenluvun lopulla päädyttiin tasolle, josta lähtien väheneminen oli hidasta, luku jopa nousi kolmekymmenluvun ensi vuosina. Vähenemisen hidastumiseen vaikutti ymmärrettävästi se, että asukit alkoivat olla sellaisia henkilöitä, joita piti ja joita kustannusten vuoksi kannatti hoitaa laitoksissa eli lähinnä työkyvyttömiä ja vanhuksia. Karjalaisten pakolaisten osuus hoidokeista vastasi reilusti heidän osuuttaan pakolaisjoukosta.

6.5. Opetus- ja valistustoiminta

6.5.1. Opetuksen järjestäminen

Pakolaiset aiheuttivat myös koulutusongelmia. Lasten perusopetuksesta oli huolehdittava. Toisaalta pakolaisnuorison oli pian ryhdyttävä etsimään työtä, ja sen saaminen jo heidän pakolaisuutensa vuoksi ei tuntunut suinkaan lupaavalta⁷² puhumattakaan vaikeuksista, joita he kohtasivat hakeutuessaan ammattitaidottomina ja kouluttamattomina työmarkkinoille.

Pakolaisten hyväksi suoritettava valistustyö oli alkanut jo vuoden 1920 alussa. Sortavalaan muodostettu Aunuksen suorituskomitea järjesti muutamia kurssimuotoisia pakolaiskouluja Suojärvelle ja Salmiin. Tehtävää jatkoi sittemmin Itä-Karjalan toimituskunnan alainen pienempi Aunuksen pakolaisten huoltokomitea, joka sai varansa hallitukselta. Alkuvuodesta 1921, jolloin Itä-Karjalan toimituskunnan tehtävät suojelualueen (Repola, Porajärvi) luovuttamisen jälkeen vähenivät, viimeksi mainittu komitea siirtyi sisäasiainministeriön alaisuuteen. Viimeisen toimintajaksonsa aikana komitea ylläpiti pakolaiskoulun Salmassa ja sen lisäksi kolmea muuta koulua.⁷³ Mutta vuoden 1922 alussa valtiovalta puuttui koulutuksen järjestämiseen, sillä tehtävä näytti Itä-Karjalan kansannousun kukistamisen ja uuden pakolaistulvan vuoksi niin suurelta, ettei sitä yksityisin toimin ja tilapäisten komiteoiden voimin voitu hoitaa.

Ennen kuolemaansa ministeri Ritavuori tiedusteli ylitirehtööri Uno Branderilta, kirjailija Iivo Härköseltä ja tohtori O. Mantereelta olivatko nämä halukkaita muodostamaan neuvottelukunnan, joka suunnittelisi toimenpiteitä maahan saapuneiden vienankarjalaisten pakolaisten koulutuksen ja muun valistustoiminnan järjestämiseksi. Vastaus oli myönteinen ja neuvottelukunnan puheenjohtajaksi määrättiin O. Mantere.⁷⁴ Neuvottelukunta sai Valtion pakolaisavustuskeskukselta, kansakoulujen piiritarkastajilta ja joiltakin yksityisiltä tietoja pakolaisten luku-

72. Vrt. s. 119.

73. Härkönen, Iivo, Rajantakaisen Karjalan valistustyön vaiheita, *Suomalainen Suomi* 6, 1923, s. 80–81.

74. Härkönen em. artikkeli, *Suomalainen Suomi* 6, s. 81–82; *Vapaa Karjala* 27.4.1922.

määrästä, heidän sijoittumisestaan sekä mahdollisuuksista järjestää heitä paikallisiin kansakouluihin. Saamiensa tietojen perusteella neuvottelukunta ehdotti jo huhtikuun alussa 1922 pakolaisvalistuksen järjestämistä. Sisäasiainministeriöön jätetyn mietinnön mukaan varsinainen opetus oli kohdistettava 7–15 -vuotiaisiin lapsiin. Neuvottelukunta piti kuitenkin suotavana, että myös varttuneempi nuoriso, 15–20-vuotiaat, ja aikuisväestö pääsisivät siitä osallisiksi. Valistustyö oli otettava kokonaan kouluhallituksen huostaan.⁷⁵

Ehdotus toteutettiin. Vuodesta 1922 lähtien kevääseen 1924 saakka pakolaisten valistustyötä hoiti kouluhallitukseen perustettu pakolaisasiaintoimisto. Vain yksi poikkeus sallittiin. Sortavalan–Nurmeksen suunnalla tarvittavan pakolaisvalistuksen kannatuksen ja alihoidon kouluhallitus pysytti edelleen viipurilaisella heimotyöjärjestöllä, Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitealla. Komitea sai valtiolta määrärahan tehtävän hoitamiseksi. Komitea hoiti Kymminlinnassa, Lieksassa ja Salmassa toimivat pakolaiskoulut. Kouluhallituksessa pakolaisasioista vastasi tri Rafael Engelberg.⁷⁶

Pakolaisten hyväksi toimivat järjestöt kiinnittivät pakolaisten valistus- ja koulutustyöhön erittäin suurta huomiota. Tätä osoittaa heimojärjestöjen – lähinnä Itä-Karjalan Komitean, Inkerin Liiton ja Karjalan Sivistysseuran – äänenkannattajien asiaa kohtaan osoittama mielenkiinto.⁷⁷ Mutta pakolaiset itsekin olivat kiinnostuneita siitä, miten heitä ja heidän lapsiaan koskeva sivistystyö uudessa asuinmaassa järjestettiin. Karjalaisten luottamushenkilöiden aloitteesta laadittiin ja jätettiin valtioneuvostolle jo keväällä 1922 huolto- ja valistustoiminnan järjestämistä koskeva muistio.⁷⁸

Mainitussa promemoriassa joka lähetettiin sisäasiainministeriöön, vaadittiin ensinnäkin toiminnan kaikinpuolista keskittämistä. Siinä tähdennettiin myös sitä, ettei pakolaisten hyväksi suoritettava työ saisi jäädä humanitaariseksi vaan että sen olisi määrätietoisesti kehitettävä karjalaisia. Opetus oli suunnattava Karjalan ja sen tulevan kulttuurielämän tarpeita silmällä pitäen. Vain tällöin valistustyö olisi myös suomalaikansallisten päämäärien toteuttamista. Tämän vuoksi suuri merkitys oli ammattitietojen kartuttamisella, koska juuri niitä karjalaisilta pakolaisilta puuttui. Ammattiopetuksen rinnalla oli kehitettävä myös ns. tietopuolista koulutusta. Tavoitteena oli suoda jokaiselle karjalaiselle suomalaisen kansakoulun tietomäärä. Tämä oli annettava 7–15-vuotiaille lapsille.⁷⁹ Tavoitteita asetettaessa oli siis sama lähtökohta, minkä Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean äänenkannattaja Vapaa Karjala oli ilmaissut jo vuoden 1920 syksyllä: ”Meidän on täällä pakolaismaassa opittava kaikkea sitä hyvää, johon on tilaisuus voidaksemme Karjalaan päästyä jatkaa työtämme kehittyneempinä. . .”⁸⁰ Lapset oli pantava kouluun, koska vielä koittaisi Karjalan vapautumisen aika.

Kouluhallituksen pakolaisasiaintoimiston valta valistusasioissa päättyi vuonna 1924. Sen jälkeen katsottiin tarkoituksenmukaiseksi keskittää niiden hoito Valtion pakolaisavustuskeskukseen. Käytännön työ jäi keskuksen alaisten huoltotoimikuntien ja Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean sekä myöhemmin myös Inkerin Liiton asiaksi. Nämä elimet ja järjestöt teki-

75. Katso Härkösen artikkeli, *Suomalainen Suomi* 1923, s. 81–82 ja *Vapaa Karjala* 27.4.1922.

76. Härkönen em. artikkeli, *Suomalainen Suomi* 1923, s. 82.

77. Kirjoittelusta esim. *Vapaa Karjala* 9.3.1923, 22.8., 19.9., 3.10., 7.11.1924, 16.1., 13.2., 29.5., ja 24.7.1925; myös Inkeri 6/1926 sekä *Toukomies* 1–2/1925 ja 6–7/1925.

78. VA, VPAKA, Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimintakertomus 1922.

79. Em. toimintakertomus.

80. *Vapaa Karjala* 2.9.1920.

vät ehdotukset avustuksesta, valvoivat opiskelun edistymistä, valitsivat opettajat pakolaiskouluihin ja hoitivat koulujen taloutta.⁸¹

Pakolaisvalistuksen johdon siirtoa pois kouluhallitukselta eivät kaikki hyväksyneet. Vanhas-taan vienankarjalaisten etua ajamaan keskittynyt Karjalan Sivistysseura, etenkin sen sihteeri Iivo Härkönen, kritikoi kärkevästi pakolaisvalistuksen hoitoa. Härkösen mielestä jo asioiden siirto kouluhallitukselta pakolaisavustuskeskukselle oli kummallista. Keskuksen jäsenenähän ei ollut ainuttakaan kouluasiantuntijaa. Jo kouluhallituksen hoitaessa valistustyötä oli heimojär-jestöjen apu jätetty käyttämättä. Sen sijaan kouluhallitus oli sekoittanut asiaan ”erään järjestön” (Härkönen tarkoitti Itä-Karjalan komiteaa). Toiminta oli ollut epäselvää. Epäjohdonmukaisuus oli muuttanut pakolaisten opiskelun paikallaanpolkemiseksi, sillä monet pakolaiset olivat 2–4 vuotta samalla kansanopistokurssilla, joka normaalisti kesti vuoden. Vain harvat olivat edisty-neet. Kirjoittaja kertoi kuulleensa kansanopistolaisten jääneen odottamaan uuden kurssin alkua. Härkösen mielestä oli väärin jo se, että valistustyö varojen pienuuden vuoksi oli jäänyt lapsipuolen asemaan. Olihan siihen käytetty vain seitsemäs osa koko pakolaisavustuksen määrärahasta. Härkönen vaati pakolaisavustuskeskuksen toiminnan lopettamista sekä varojen ja tehtävien siirtämistä pakolaiskeskuksille (huoltotoimikunnille) Rautuun, Ouluun ja Kajaaniin.⁸²

6.5.2. Pakolaiset kansakouluissa

Vaikutusta tällä purkauksella ei ollut. Närän syy saattoi olla se, että Härkönen oli ollut pako-laisasiain toimiston sihteeri ja yleensä asiantuntija pakolaisasioissa.⁸³ Valtiovalta oli järjestänyt asian edellä kuvatulla tavalla. Kun kaikkia lapsia ei ollut saatu oppilaisiksi sijoituspaikkojensa kunnallisiin kansakouluihin, ainoaksi tieksi jäi erityisten pakolaiskansakoulujen perustaminen sekä koulukotien ylläpitäminen maan pohjoisosissa. Maikkulan ja Kymminlinnan koulukodit toimivat vuoteen 1940. Kouluhallituksen vaikutuksesta saatiin 1930-luvulla suurin osa pakolais-lapsista kuntien kouluihin maksusitoumuksin, elleivät lasten vanhemmat maksaneet kuntaan veroaan. Kouluhallitus valvoi kouluja pedagogisesti.⁸⁴

Pakolaislapsia oli kansanopetuksen piirissä 1920-luvun alkupuolella vaihteleva määrä.⁸⁵ Alla oleviin lukuihin sisältyvät myös kansakouluissa olleet Inkerin pakolaislapset, koska ei ole tilas-toa, jossa itäkarjalaiset ja inkeriläiset oli systemaattisesti eroteltu.

81. Esim. VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset, Kertomus . . . vuodelta 1925, s. 10 sekä Manner emk., s. 14–15.

82. Härkönen käytti tosin nimimerkkiä I.H., Rajaseutukysymys ja heimopakolaisten hoito, Toukomies 6–7/1925.

83. Kireyttä Härkösen ja komitean välillä oli esiintynyt jo aiemminkin. Katso esim. Kertomus Karjalan Kansalaisliiton . . . vuodelta 1924, s. 21–22.

84. Katso Manner emk., s. 15.

85. Tiedot on kerätty Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimintakertomuksista kyseiseltä ajalta sekä Man-nerin emk:sta, s. 15–16. Viimeksi mainittuja on kuitenkin korjattu vuosikertomusaineistosta sekä Kar-jalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean toimintakertomuksista saaduilla tiedoilla vuosilta 1922–1925. Mannerin antamat luvut kertovat todellisuudessa vain niiden oppilaiden määrän, jotka opiskelivat pakolaiskouluissa ja lisäksi sellaisten, jotka saivat avustusta pakolaisavustuskeskukselta, katso vertailuksi VA, VPAKA, I, Db1, Kertomus Valtion . . . vuodelta 1930. Yleensä tiedot vaihtelevat suuresti ja tarkko-ja ja varmasti paikkansa pitäviä tietoja on mahdoton saada.

Aika (lukuvuosi)	Pakolaisoppilaiden lukumäärä	(Pakolaisoppilaita kuntien kouluissa, arvio)
1920–21	539	(30)
1921–22	444	(107)
1922–23	397	(130)
1923–24	332	(150)
1925 (sl)	655	(–)
1926 (sl)	592	(237)

Kansakouluissa olleiden pakolaisoppilaiden lukumäärän kehitys kuvaa pakolaisongelman erään tärkeän osan akuuttisuutta. Vaikeudet olivat suurimmat kaksikymmenluvun ensimmäisellä puoliskolla, ja silloin myös oli oppilaita eniten. Vuodesta 1925 lähtien ongelma tuntuu olleen jo voitettu. Kuntien kouluihin saatiin yhä enemmän oppilaita. Todennäköistä on, että yleiset taloudelliset ja poliittisetkin tekijät jonkin verran vaikuttivat oppilasmääriin. Pakolaiset etsivät työtä ja jos eivät sitä joltakin paikkakunnalta löytäneet, he eivät saaneet myöskään helposti lapsiaan kunnallisiin kansakouluihin. He hävisivät tilastosta. Toisen maailmansodan syttyminen ja Suomen talvisota sitten siirsivät pakolaisongelman hetkeksi pois päiväjärjestyksestä.

6.5.3. Pakolaiskoulut

Koska kunnat eivät mielellään ottaneet pakolaislapsia kouluihinsa elleivät pakolaiset maksaneet verojaan kyseiseen kuntaan ja koska Pohjois-Suomessa oli harva asutus, oli järjestettävä erityisiä pakolaiskansakouluja. Ne takasivat pakolaislapsille varman opinaikeiden saamisen ja niiden valmiuksien hankkimisen, joita suomalainen yhteiskunta jo tuohon aikaan edellytti. Olosuhteet pakolaiskansakouluissa poikkesivat tavanomaisesta kouluelämästä. Jo tilat ja työskentelyedellytykset yleensä olivat ainakin alussa poikkeukselliset, lähinnä puutteelliset. Pakolaiskoulut olivat todella ”erityiskouluja” lasten kannalta sikäli, että niiden tavoitteena oli paitsi tavanomainen opetus myös tietyn aatteellisuuden juurruttaminen oppilaiden mieliin. Pakolaiskoulujen oli tehtävä työtä suomalais-karjalaisessa hengessä. Tarkoitus oli kasvattaa karjalaista sivistyneistöä tulevaisuutta varten, luoda vapaan Karjalan ns. ”ydinjoukko”. Opetus oli sitoutunut tietyn aatteen ja kokonaisvaltaisen tavoitteen palveluun.⁸⁶ Sillä oli varmasti vaikutuksensa lapsiin. He saattoivat olla aikuisina herkempiä ottamaan vastaan heimojärjestöjen heille taritsemien tiedon entisen kotiseutunsa oloista ja sen vapauttamisen tarpeesta.⁸⁷

86. Katso esim. Vapaa Karjala 6.8.1930. Kyminlinnan pakolaiskoulusta Sola 1979, s. 78–85 yksityiskohdaisemmin.

87. Vrt. Nygård 1978, s. 100. Pakolaiskouluja esittävän kaavion tiedot on saatu VA, VPAKA, I, Db1, Vuosikertomukset ko. ajalta ja aineisto vuosikertomuksiin. Luvut vaihtelevat sen mukaisesti, mistä ne on koottu (vrt. ed. asetelman tietoja).

Pakolaiskansakoulu	Oppilaita vuonna						
	1922 (sl)	1925 (sl)	1927 (sl)	1929 (sl)	1931 (sl)	1933 (sl)	1935 (sl)
Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan alue							
– Hyrynsalmen	21	30	29	17			
– Ristijärven	22	–	–				
– Suomussalmen	23	–	–				
– Kuhmonniemen	76	49	38	31			
– Mieslahden	22	–	–				
– Kiehimän	37	39	–				
– Kajaanin	25	20	–				
	<u>226</u>	<u>138</u>	<u>67</u>	<u>48</u>			
Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan alue							
– Oulun/Maikkulan	54	99	69	67	72	87	78
– Taivalkosken	18						
– Kuusamon (kk)	42						
– Poussun	13						
– Lämsän	<u>13</u>						
	<u>140</u>	<u>99</u>	<u>69</u>	<u>67</u>	<u>72</u>	<u>87</u>	<u>78</u>
Aunuksen pakolaisten avustuskomitean alue (Itä-Karjalan komitea)							
– Kyminlinnan		103	64	35	77	67	80
– Lieksan	<u>22</u>						
	<u>22</u>	<u>103</u>	<u>64</u>	<u>35</u>	<u>77</u>	<u>67</u>	<u>80</u>
Yhteensä	388	340	200	150	149	154	158

Pakolaiskansakoulujen järjestäminen oli todellakin tilapäisilmiö, josta yritettiin päästä mahdollisimman pian eroon. Vuoden 1922 syyslukukaudella – koko lukukauden – toimi itäkarjalaisia varten kaikkiaan 13 koulua, mutta jo kolmea vuotta myöhemmin määrä oli supistunut alle puoleen eli kuuteen kouluun. Pakolaiskansakoulujen oppilasmäärä ei pienentynyt samassa suhteessa. Kolmekymmenluvulle siirryttäessä⁸⁸ jäivät ainoastaan Kyminlinnan ja Maikkulan huoltoloiden yhteydessä olleet pakolaiskansakoulut, joiden oppilasmäärä vakiintui 140–160 tienoille.

Kun otetaan huomioon kaikille pakolaisille perustetut pakolaiskansakoulut, selviää muutoksen dramaattisuus paremmin. Vuonna 1922 toimi kaikkiaan 22 koulua, mutta paria vuotta myöhemmin lukumäärä oli pudonnut yhdeksään. Muutos Itä-Karjalan pakolaisiakin varten perustettujen koulujen lukumäärässä ajoittuu vuosiin 1923–1924, sillä vielä viimeksi mainittuna vuonna oli kaikkiaan seitsemän pakolaiskoulua. Oulun piirin Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan toimintakertomus osoittaa, että piirissä toimi vuonna 1924 kaksi pakolaiskoulua, toinen Kuusamossa, toinen Maikkulassa. Vuonna 1922 niitä oli ollut viisi. Jo syyslukukaudella 1924 Kuusamon koulu lopetti toimintansa, sillä kunta tarvitsi huoneiston. Pakolaislapset (60) siirrettiin valtion kustannuksella Maikkulaan, jonne tuotiin myös Taivalkoskelta 19 lasta. Tässä vaiheessa Maikkulan oppilasmäärä kohosi huippuunsa eli 141 oppilaaseen.⁸⁹

88. Vielä vuonna 1930 kevätlukukaudella toimivat Kyminlinnan, Maikkulan, Hyrynsalmen ja Kuhmonniemen pakolaiskoulut, mutta syyslukukaudella vain Maikkulan ja Kyminlinnan koulut, VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Kertomus Valtion . . . v. 1930 (konsepti).

89. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Oulun piirin Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan toimintakertomus v. 1924.

Vähennemistä pohjoisessa tapahtui myös Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan piirissä. Vuonna 1922 kouluja oli seitsemän. Kevätlukukaudella 1924 toimi vielä kuusi pakolaiskoulua, mutta jo syyslukukaudella määrä supistui viiteen. Oppilasmäärä nousi piirin alueella huippuunsa, sillä yhteensä pakolaiskansakouluissa opiskeli 280 oppivelvollista pakolaista.⁹⁰ Seuraavina vuosina koulujen määrä väheni aina yhdellä vuodessa, kunnes 1929 päädyttiin kahteen, ja seuraavana vuonna nämäkin pakolaiskansakoulut lakkautettiin. Pohjois-Suomeen jäi ainoastaan Maikkulan koulu. Edellä esitetty kaavio ei anna pakolaiskansakoulujen toiminnasta aivan täsmällistä kuvaa, sillä jokin koulu saattoi olla kiinni jonkin aikaa aloittakseen taas uudelleen, jos tarve niin vaati. Esimerkiksi vuoden 1925 aikana toimivat kevätlukukaudella Kymminlinnan, Maikkulan, Hyrynsalmen ja Kuhmonniemen pakolaiskansakoulut, mutta syyslukukaudeksi ilmoitettiin käynnistyvän vain Kymminlinnan ja Maikkulan koulut. Tosiasiassa kuitenkin näyttivät ainakin osan ajasta olleen auki myös Hyrynsalmen, Kuhmonniemen, Kiehimän ja Kajaanin koulut.⁹¹

Pakolaiskansakouluissa olleiden lapsien osuus koko kansakoulua käyneiden pakolaislapsien määrästä oli 20-luvun alussa 70–80 %. Pakolaisavustuskeskuksen toimintakertomuksista vuosilta 1926 ja 1927 selviää, että suomalaisissa kansakouluissa oli itäkarjalaisia pakolaisia edellisinä vuotena 107 ja jälkimmäisenä 100. Kehitys kokonaisuudessaan osoittaa, että pakolaiskysymyksen eräs ulottuvuus, pakolaislapsien koulutusongelma, alkoi jo vuosikymmenen taitteessa menettää suurimman ajankohtaisuutensa. Suuri osa pakolaislapsista siirtyi normaaliin koulutukseen ja siten sopeutui suomalaiseen yhteiskuntaan.

Paikalliset elimet, huoltotoimikunnat ja Itä-Karjalan komitea, huolehtivat koulujen käytännöllisestä järjestelystä. Pakolaisavustuskeskus kustansi toiminnan. Kouluhallitus puolestaan valvoi vielä pakolaistoimiston lakkauttamisen jälkeenkin koulujen pedagogista tasoa. Kaksikymmenluvulla tarkastaja Rufus Saikku huolehti tarkastuksesta. Vuonna 1928 tekemänsä tarkastusmatkan jälkeen antamassaan raportissa Saikku nimenomaan huomautti, että täysin suomalaisen kansakoulun opetusta vastaavaa tietoa jaettiin ainoastaan Hyrynsalmen pakolaiskoulussa. Muissa oli puutteita – lähinnä materiaalisia – eri aloilla. Saikku tähdensi kuitenkin sitä, että puutteistaan huolimatta pakolaiskansakoulut olivat hyödyksi ja tarpeellisia.⁹² Saikun lausunto vahvistaa vaikutelmaa, että pakolaiskoulut olivat tilapäisjärjestely, josta pyrittiin pääsemään, jos vain suinkin mahdollista, nopeasti erilleen.

6.5.4. Pakolaiset muissa oppilaitoksissa

Pakolaisia oli muissakin oppilaitoksissa kuin kansakouluissa, sillä pakolaisperheissä oli myös niitä, jotka olivat aikoneet jatkaa opiskeluaan kansakoulun päätyttyä. On nähtävä asia paljolti siinä valaistuksessa, että Suomen puolella pakolaisia nimenomaan pyrittiin saamaan jatko-opintoihin. Pyrkimystä kiihdytti kaksi tekijää. Pakolaisille oli saatava koulutusta, jotta he saattoivat hakeutua ammatteihin Suomessa. Asialla oli myös poliittinen puolensa. Ajalteltiin vielä kerran koittavan Karjalan vapautumisen aika, ja siksi tarvittiin uutta vapaata Karjalaa varten sivistyneistöä, teknokratiaa.

90. Vienan Karjalan Pakolaisten Huoltotoimikunta Kajaanissa 1924, VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset.

91. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Kertomus . . . 1925 ja aineisto siihen.

92. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Pakolaiskansakoulut lukuvuonna 1927–1928 ja syksyllä 1928.

Karjalaisia pakolaisia oppilaina⁹³

Oppilaitos	1923	1924	1925	1926	1927
Oppikoulu	17	40	28	25	16
Seminaari	13	31	30	31	18
Ammattikoulu	53	26	32	30	—
Kansanopisto	236	72	49	67	—
Muu oppilaitos (opistotasoinen)	78	1	—	4	17
Korkeakoulu	—	—	—	—	—
Yhteensä	397	170	139	162	51

Vuodesta 1927 lähtien ei ole mahdollista saada tietoja pakolaisten opintiestä kansakoulujen ulkopuolella. Mutta siihenkin saakka löytyvät tiedot osoittavat erilaisissa opistoissa opiskelleen verrattain runsaasti itäkarjalaisia nuoria. Opistojen kesto aika oli lyhyt. Niihin ryntääminen näyttää kuitenkin olleen tilapäistä, sillä vuodesta 1923 vuoteen 1924 itäkarjalaisten pakolaisoppilaiden lukumäärä supistui kolmanteen osaan. Opistoihin yritettiin pakolaisia työntää sekä vapaaehtoisesti että puoliväkisin, jos em. Härkösen esittämään mielipiteeseen on uskomista. Luvut näyttävät ainakin osittain tukevan hänen näkemystään. Oppikouluissa ja seminaareissa opiskeli kaksikymmenluvulla verraten vähän itäkarjalaisia, mutta määrä pysyi tasaisena, suuria heilahduksia ei tapahtunut. Kun tarkastelee kansanopistojen ja seminaarien pakolaisoppilaiden lukumääriä, kummastuttaa, miksi ei suurempi joukko hakeutunut seminaareihin, kun kerran kansanopistoissa oli niinkin runsaasti opiskelijoita. Niistä olisi riittänyt reserviä. Ilmeistä on, että opiston käyneet eivät helposti saaneet jatko-opiskelupaikkaa. Pakolaisten jatko-opiskelun aiheuttama ongelma näyttää tiivistyneen siihen, että nuorison oli vaikea päästä opiskelemaan, ei siihen, miten opiskelevat voitiin huoltaa, sillä supistuihan muissa kuin kansakouluissa olevien joukko jo vuonna 1927 viitenkymmeneen eli kahdeksanteen osaan siitä, mitä se oli ollut vuonna 1923.

Itäkarjalaisen nuorison sopiva koulutuksellinen vertailukohta on inkeriläinen pakolaisnuoriso. Sen opintiestä kertovat luvut osoittavat, että kehitys oli tasaisempaa. Kansanopistoissa opiskelevien inkeriläisten luku putosi vuodesta 1923 vuoteen 1926 60:sta 22:een, oppikouluissa olleiden lukumäärä 34:stä 28:aan, ammattikouluissa opiskelleet vähenivät 48:sta 24:ään. Seminaarilaisten luku taas nousi 1:stä 7:ään. Määrä oli välillä jo 12. Koko opiskelijamäärä muissa kuin kansakouluissa supistui noin puoleen eli 175:stä 86:een.⁹⁴ Inkeriläiset vakiinnuttivat asemansa oppilaitoksissa paremmin kuin itäkarjalaiset. Lähtöalueen kouluolot selittänevät asian. Inkerissä koululaitos oli paremmin kehittynyt kuin Itä-Karjalassa. Kansanopisto ei inkeriläisille ollut tavoittelemisen arvoinen asia sinänsä. Heillä oli kotialueellaan seminaarejakin. Inkeriläisnuorisoa yritettiin ja saatiinkin ammattikouluihin, esim. kauppakouluihin.

On turha luetella kaikkia niitä Suomen oppi- ja ammattikouluja sekä erilaisia opistoja, joissa pakolaisnuoriso itseään sivistä. Todettakoon vain, että vuonna 1923 pakolaisia, sekä itäkarjalaisia että inkeriläisiä, opiskeli 21 oppikoulussa, seitsemässä seminaarissa, 43 erilaisessa ammatti-

93. Tiedot saatu VA, VPAKA, I, Aineistoa vuosikertomuksiin, ko. ajan tilastot opiskelevista pakolaisista ja Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimintakertomukset vuosilta 1922–1927. Vuoden 1923 osalta tarkka erittely Nygård 1978, s. 99.

94. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Kertomus Valtion . . . vuodelta 1922–1926.

koulussa tai ammattiopistossa, 12 erilaisessa kansanopistossa sekä kolmessa eri sekalaisessa opistossa. Nämä oppilaitokset olivat Tornioista Helsinkiin ja Vaasasta Sortavalaan ulottuvalla alueella, mutta suurimmaksi osaksi ne kuitenkin sijaitsivat Itä- ja Pohjois-Suomessa, siis alueella, joissa pakolaisten enemmistö asui.⁹⁵

Jonkinlaisen läpileikkauksen asiasta antaa tieto siitä, missä kansanopistoissa pakolaiset opiskelivat vuonna 1923, jolloin heitä kansanopistojen lukusaleissa oli eniten:⁹⁶

Kansanopiston nimi	Paikkakunta	Pakolaisoppilaita
Itä-Karjalan kansanopisto	Impilahti	26
Pohjois-Karjalan kansanopisto	Niittylahti	33
Jamilahden kansanopisto	Sortavala	11
Keski-Savon kansanopisto	Otava, as.	39
Kyminlaakson kansanopisto	Inkeroinen	12
Pohjois-Savon kansanopisto	Pitkälähti	28
Kainuun kansanopisto	Kajaani	7
Pohjois-Pohjanmaan kansanopisto	Liminka	8
Lahden kansanopisto	Lahti	22
Keski-Suomen kansanopisto	Suolahti	9
Oriveden kansanopisto	Orivesi	32
Länsi-Suomen kansanopisto	Äetsä, as.	5
		236

Opiskelupaikat sijaitsivat siellä, missä opistoja oli. Kuitenkin ryhmittymistä Itä- ja Pohjois-Suomeen oli havaittavissa. Pyrittiin opiskelemaan oman sijoitusalueen opistoon, jos se suinkin oli mahdollista. Mutta mentävä oli myös kauemmaksi, jos opiskelupaikka sieltä aukeni.

Kansakouluissa olleista pakolaisnuorista vastasi yhteiskunta muodossa tai toisessa. Heitä vartenhan perustettiin pakolaiskansakouluja, ja kunnallisissa kansakouluissa käyneille pakolaislapsille annettiin myös valtion avustusta. Muissa opinahjoissa opiskelleet ja avustusta saaneet näkyvät seuraavista luvuista.⁹⁷

Muissa kuin kansakouluissa opiskeleet, avustusta saaneet itäkarjalaiset

Oppilaitos	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Oppikoulu	17	40	28	25	16	10	10	7	8	6	6	6	6	9	8	23	23	33
Yliopisto	—	—	—	5	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1	4	2	2	1
Seminaari	13	31	30	31	18	10	10	1	2	—	1	1	2	1	1	1	1	2
Ammatti-oppilaitos	119	26	32	30	—	—	—	14	2	11	17	11	12	7	7	2	1	4
Kansanopisto	237	72	49	67	—	—	—	8	9	7	7	9	8	2	—	1	5	4
Kauppa- ym. koulu	47	1	—	4	17	20	20	—	—	10	4	7	—	—	—	—	5	—
Yhteensä	433	170	139	162	51	40	40	30	28	33	35	35	29	20	20	27	32	40

95. Heimopakolaiset Suomessa, Toukomies 1–2/1925. Toukomiehen julkaisemat tiedot perustuvat Valtion pakolaisavustuskeskuksen antamiin numeroihin.

96. Vapaa Karjala 26.1.1923 julkaissut numerot, jotka perustuvat Valtion pakolaisavustuskeskuksen antamiin tietoihin.

97. Tiedot saatu Manner emk., s. 16–18. Ne perustuvat pakolaisavustuskeskuksen vuosikertomuksiin k.o. ajalta.

Luvut osoittavat siis Valtion pakolaisavustuskeskuksen myöntämän avun saaneiden määrän. Mutta koska esim. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitea sai varansa suurimmaksi osaksi pakolaisavustuskeskuksen kautta, sisältyvät lukuihin muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta kaikki ne avustusta saaneet itäkarjalaiset pakolaiset, jotka olivat jossain muussa koulussa kuin kansakoulussa.

Luvut osoittavat myös, että kaikki muissa oppilaitoksissa kuin kansakouluissa olleet itäkarjalaiset pakolaiset saivat avustusta (vrt. lukuja s. 109). Tilastovirheen vuoksi näyttää vuonna 1923 olleen useampia avunsaajia kuin opiskelijoita. Muuta järjestystä selitystä asiaan ei ole. Avustusta saaneiden lukuun on otettu sellaisia ammattikoululaisia, joita ei ole tilastoitu jatko-opintoja harjoittaviksi. Muuten luvut ovat samat. Jos ajatusta jatketaan edelleen, voidaan päätellä, että avunsaajien määrä vuodesta 1927 eteenpäinkin kuvaa myös jatko-opintoja harjoittaneiden pakolaisnuorten määrää, joka siis kolmekymmenluvun alussa näyttäisi vakiintuneen kahdenkymmenen ja kolmekymmenen välille. Todennäköisesti asia ei ole aivan näin yksinkertainen. Pakolaiset alkoivat jo kolmekymmenluvulla olla sopeutuneita suomalaiseen yhteiskuntaan; tuskin kaikki heistä opistoissa ja seminaareissa ollessaan automaattisesti kuuluivat pakolaisavustuksen piiriin ja tuskin kaikki heistä edes tähän pyrkivätään.

Inkeriläisiin verrattuna itäkarjalaiset pakolaiset saivat opintoavustusta samassa suhteessa. Molempia kuvaavat luvut pienenevät ajan myötä, määrällinen ero näyttää myös supistuneen. Inkeriläisiä avunsaajia oli vuonna 1923 197, vuonna 1930 23 ja 1940 20.⁹⁸

6.6. Terveys- ja sielunhoito

Pakolaisten saavuttua Suomeen heistä kaikki eivät suinkaan olleet parhaimmassa fyysisessä kunnossa. Mukana oli sairaita. Kuusamoon saapuneiden pakolaisten joukossa ilmeni 34 isorokkotapausta. Syyhy oli yleisin tauti, ja se levisi myös paikkakuntalaisiin. Keuhkotautisuutta esiintyi myös.⁹⁹ Terveydelliset olot paranivat, kun Oulun läänin maaherran toimesta aloitti alueella työnsä kaksi kiertävää sairaanhoitajaa.¹⁰⁰ Huoltotoimikunta puolestaan perusti tilapäisen sairaalan, ja vuoden 1922 lopussa voitiin todeta pakolaisten terveys tyydyttäväksi. Sitkein ja vaikein tauti näyttää Pohjois-Suomen pakolaisten keskuudessa olleen keuhkotuberkuloosi, jota esiintyi runsaasti myös huoltoloiden hoidokeissa.¹⁰¹ Tässä suhteessa tilanne vastasi Kanta-Suomen oloja, sillä täälläkin tuberkuloosi oli vielä vaarallinen ja yleinen kansantauti.

Huotoloihin järjestettiin säännöllinen lääkärintarkastus. Paikkakunnan lääkäri piti kerran tai pari viikossa vastaanoton ja suoritti tarkastuksen. Muiden pakolaisten terveydenhoito oli järjestetty siten, että he käyttivät normaalia lääkintäpalvelua ja yrittivät saada korvausta valtiolta, lähinnä Valtion pakolaisavustuskeskuksen kautta.¹⁰²

Kyminlinnan huoltolassa oli erityinen keuhkotautisten hoidokkien osasto sairaalan lisäksi. Maikkulassa oli tyydyttäväksi luonnehdittu sairastosasto. Halilan keuhkotautiparantolasta oli

98. Manner emk., s. 16–18.

99. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Kertomus Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan toiminnasta vuonna 1922; katso myös Manner emk., s. 13.

100. Vapaa Karjala 13.4.1922.

101. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Kertomus Valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuosilta 1922–1934.

102. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, em. kertomukset.

varattu kymmen paikkaa pakolaisille, ja ne olivat jatkuvasti käytössä. Pakolaisavustuskeskus pyrki järjestämään huoltoloiden hoidoille paikkoja erikoissairaaloissa, jos sellaisia katsottiin tarvittavan.¹⁰³

Itä-Karjalan pakolaisten sielunhoidon järjesti valtioneuvosto. Repolan entinen kirkkoherra Mikael Fiilin määrättiin papiksi. Hänet alistettiin kuitenkin Suomen kreikkalaiskatolisen kirkkohallituksen alaiseksi. Koska pakolaiset asuivat hajallaan lähinnä Itä- ja Pohjois-Suomessa, jouduttiin maa jakamaan piireihin sielunhoitoa varten. Tämä tapahtui jo syyskuussa 1922, jolloin sisäasiainministeriö pakolaisavustuskeskuksen esityksestä jakoi pakolaisten asuma-alueen neljään eri piiriin. Kullakin oli oma papillinen hoitajansa. Rovasti Fiilin toimi johtavana pappina vuoteen 1937 saakka. Vuonna 1931 piirien lukua supistettiin yhdellä.¹⁰⁴

Pakolaiset muodostivat oman pakolaisseurakunnan, jonka kirkonkirjojen pidosta huolehti johtava pappi, eli käytännössä lähes koko maailmansotien välisen ajan rovasti Fiilin. Fiilinin jälkeen johtavan papin virkaan tuli Viipurin suomalaisen kreikkalaiskatolisen seurakunnan kirkkoherra L. Homanen, joka hoiti tehtävää sivutoimena.¹⁰⁵

Sielunhoitotyön vaikutusta on erittäin vaikea todeta. Jos kuitenkin otetaan huomioon ortodoksisen kirkon ja uskonnon vahva asema alueilla, joista pakolaiset tulivat Suomeen, sen merkitys on arvioitava erittäin suureksi. Uskonto ja sitä ylläpitävä ortodoksinen kirkko olivat lähes ainoita jatkuvuutta ylläpitäneitä voimia pakolaismaailmassa. Ne tarjosivat jonkinlaista ryhtiä kaikenpuolisen kaaoksen keskellä, puhumattakaan siitä, että ne pakolaisuuden aiheuttamat sielulliset kriisit kokeneelle ihmiselle saattoivat olla ainoita kiinnekohtia, joihin hän uskalsi turvautua.¹⁰⁶

6.7. Heimojärjestöjen avustustoiminta

Suomalaisten heimojärjestöjen toiminnan yksi osa on jo käsitelty, koska *Itä-Karjalan komitean* toiminta sisältyy pakolaisavustuskeskuksen puuhaan sikäli, että komitea huolehti Nurmeksen–Sortavalan suunnalla tarvittavasta valistuksesta pakolaisavustuskeskuksen myöntämin varoin. Mm. Kymminlinnan huoltola sekä Salmin ja Lieksan pakolaiskoulut kuuluivat Itä-Karjalan Komitean hoitoon. Kuten kaaviosta (s. 107) näkyy, Itä-Karjalan Komitea vastasi koulutuksellisesti siitä alueesta, joka olisi kuulunut Aunuksen pakolaisten avustuskomitealle.

Komitean kuten muidenkin heimojärjestöjen valistustyöhön oli yhdistetty propagandistinen puoli.¹⁰⁷ Propagandaa tehtiin ja valistusta jaettiin koulussa, ja ohjelmaan yhdistettiin mm. heimokirjallisuuden eli Suomen suvun eri heimojen oloista ja menneisyydestä kertovan kirjallisuuden levittäminen. Avustamisen tarkoitus oli vahvistaa suomalaista kansallistunnetta Karjalassa ja Inkerissä, jonne pakolaisten oletettiin pian palaavan. Kansallisen valveutumisajatuksen iskostaminen pakolaisiin oli esi-isien unelmoiman Väinölän sillan rakentamista, kansallisesti eheän Suomen luomista.¹⁰⁸ Kaksikymmenluvun puolesta välistä lähtien komitean työ vaikeu-

103. Katso Manner emk., s. 14.

104. VA, VPAKA, I, Vuosikertomukset, Kertomus Valtion pakolaisavustuskeskuksen toiminnasta vuodesta 1922 lähtien.

105. Em. kertomukset ja Manner emk., s. 20.

106. Vrt. Manner emk., s. 20.

107. Tästä katso esim. Nygård 1978, s. 104.

108. Vapaa Karjala 11.9.1925; Kertomus Karjalan . . . vuodelta 1924, s. 2.

tui, mutta sitä jatkettiin kuitenkin. Kiertävien valistajien tehtäviin kuului mm. oppilaiden valitseminen ja suositteluun kansanopistoihin.¹⁰⁹

Komitean työ jakaantui kolmeen päälinjaan. Se avusti pakolaisia suomalaisiin kansakouluihin, ylläpiti pakolaiskouluja sekä alkuaikoina järjesti erityisiä iltakouluja pakolaisia varten. Komitea sai varat pääasiassa Valtion pakolaisavustuskeskuksen kautta valtiolta mutta myös yksityisiltä. Kyminlinnan pakolaiskoulun opettajien palkkauksesta ja oppilaiden valitsemisesta sekä käytännön järjestelyistä huolehti komitea itse.¹¹⁰ Lieksassa toimi vähän aikaa komitean järjestämä pakolaiskoti ja sen yhteydessä pakolaiskoulu. Se lakkautettiin kuitenkin pian ja oppilaat siirrettiin Kyminlinnaan. Jos Karjalan Sivistysseuran johtomiehet eivät kaksikymmenluvun puolella välissä olleet tyytyväisiä pakolaisavustuskeskukseen, oli komitealla puolestaan ollut hankaluuksia kouluhallituksen pakolaistoimiston kanssa. Toimiston lakkauttaminen vuonna 1924 ja tehtävien siirtäminen pakolaisavustuskeskukselle oli komitean kannalta suotuisa ratkaisu.¹¹¹

Komitean avustustoiminnan toista osaa, pakolaisten avustamista suomalaisiin oppilaitoksiin kuvannevat avustettujen oppilaiden lukumäärät 1923–1929:¹¹²

Vuosi	Avustusta saaneiden oppilaiden lukumäärä
1923 (syksy)	114
1925 "	239
1927 "	52
1929 "	34

Komitean aktiviteetti samoin kuin pakolaisten kouluttamistarve olivat ajankohtaisia kaksikymmenluvun alussa. Vuoden 1925 suuri luku aiheutuu siitä, että syyslukukaudella edellisen kevään opiskelupaikat seminaareissa, oppikouluissa ja muissa useampivuotuisissa oppilaitoksissa voitiin turvata ja lisäksi otettiin uusia avustettavia erilaisista opistoista. Komitean holhokit olivat puoliksi vianalaisia, puoleksi aunukselaisia. Komitea avusti vuosien 1919 ja 1928 välisenä aikana yli 1 200 opiskelijaa, mutta valtaosa näistä oli kansakoululaisia. Lähes kaikille annettiin täydellinen toimeentulo.¹¹³

Komitean työ iltakoulujen perustamiseksi ei ollut yhtä näyttävää. Vuonna 1920 saadulla määrärahalta kansakouluntarkastaja Sadovnikow järjesti lähinnä aikuisille tarkoitetut koulut Salmiin, Suojärvelle (kolme), Soanlahdelle ja Korpiselkään. Koulujen tarkoituksena oli opettaa Suomen kieltä ja muita kouluaineita sekä perehdyttää pakolaiset Suomen ja Itä-Karjalan oloihin ja menneisyyteen. Tavoitteena oli karjalaisen kansallishengen vahvistaminen ja pakolaisten omanarvontunnon ja tulevaisuudenuskon voimistaminen. Koulut lopetettiin jo vuoden 1922 keväänä.¹¹⁴ Jonkinlaisena iltakoulun muunnelmana voidaan pitää Viipurissa järjestettyjä kursseja. Kyminlinnassa toimineet opettajat veloitettiin valistamaan aikuisiakin vuodesta 1923 lähtien. Iltakurssitoiminta jatkui kaksikymmenluvun lopulle saakka.¹¹⁵

109. Katso Nygård 1978, s. 104.

110. Kertomus Karjalan . . . vuodelta 1923, s. 22–23; Nygård 1978, s. 104.

111. Katso esim. Kertomus Karjalan . . . vuodelta 1924, s. 21–22.

112. Luvut julkaistu Nygård 1978, s. 105. Ne perustuvat komitean toimintakertomuksiin.

113. Kertomus Karjalan . . . vuodelta 1925, s. 26–27.

114. Kertomus Karjalan . . . vuodelta 1920, s. 11–12 ja 1922, s. 23–24.

115. Katso Nygård 1978, s. 290, viite 33.

Pakolaisten hyväksi työskenteli myös *Karjalan Sivistysseura*, jonka toiminta Tarton rauhasta lähtien oli lähinnä humanitaarista. Seura organisoii keräyksiä kaatuneiden perheiden toimeentulon turvaamiseksi. Jo kesällä 1921 se päätti huolehtia Kuusamon pakolaisleirin vienankarjalaisen sijoittamisesta muualle ja avustaa opiskelevaa pakolaisnuorisoa.¹¹⁶ Toisessa yhteydessä on kuvattu sitä työtä, jota aatteellisena heimotyönä tehtiin maailmansotien välillä Suomessa.¹¹⁷ Keskeinen järjestö oli *Akateeminen Karjala-Seura* eli *AKS*, joka ehkä parhaiten tunnetaan ryssä-vihaa uhkuvasta ideologiastaan mutta jonka toiminta alkuaikoina suuntautui valtaosin juuri pakolaisiin. Takana oli ajatus, että seura pystyisi helpottamaan heimokansakysymyksen ratkaisua.¹¹⁸ *AKS*:n pakolaistyö oli aatteellista ja kokonaisvaltaista, mutta se pureutui käytännössä myös ajankohtaisiin ongelmiin.

Pakolaishuolto ja -valistus aloitettiin välittömästi seuran perustamisen jälkeen, vuoden 1922 keväällä. Seura otti yhteyden mm. Oulun, Hyrynsalmen, Kajaanin ja Lieksan huoltokeskuksiin, joiden tietojen perusteella luetteloiitiin "valistuneemmat" karjalaiset, jotta heitä voitaisiin sopivissa paikoissa opastaa kansallisessa hengessä. Päämääränä oli karjalaisen eliitin luominen. Hyrynsalmen ja Lapuan harjoituskouluissa, Lapuan pakolaiskoulussa ja Tuusulan jatkokursseilla koulutettiin *AKS*:n aloitteesta ja avustuksella 1922–1923 yhteensä noin kaksi ja puolisataa oppilasta myös sotilaallisesti.¹¹⁹

Kesällä 1922 aloitettiin kiertävä, pakolaisiin suunnattu valistustyö, jonka tavoitteena oli organisoida paikallista opetusta. Sen jatko seurasi mahtavana vuoden 1923 kesällä, ja tuloksena näyttää olleen kahdensadan – tosin nimellisen – *Karjala-Seuran* perustaminen ympäri Suomea.¹²⁰ Kokonaisuutena *AKS*:n toiminta pakolaisten valistamiseksi alkuvuotia lukuun ottamatta oli lähinnä Suur-Suomi -ajatuksen levittämistä.¹²¹ Kun toisaalta tiedetään pakolaisjoukon ammatillisen ja koulutuksellisen rakenteen pääpiirteet, joudutaan toteamaan, että korkealentoisen heimo- ja isänmaa-aatteen julistus tuskin tapasi vastakaikua läheskään kaikkien Kemin, Veitsiluodon, Pateniemen ja Kotkan sekä Viipurin sahoilla työskentelevien pakolaisten mielisä.¹²² Jo pakolaisten rekisteröinti, mikä oli seuran tarkoitus, harvaan asutulla maaseudulla Pohjois- ja Itä-Suomessa osoittautui ylivoimaiseksi.¹²³

Kokonaisvaikutelmaksi *AKS*:n valistustyöstä jää, että se alkuaikojen pyyteettömyydestä hyvin pian muuttui ideologiseksi propagandan tekemiseksi, jonka käytännön hyöty saattoi olla poikkeuksia lukuun ottamatta kyseenalainen. Muutoksen syytkin ovat tiedossa. Yhtäällä vaikutti se, että valtiovalta huolehti pakolaisista, toisaalta *AKS*:lla ja aatteellisella heimotyöllä yleensäkin oli omat tavoitteensa ja omat keinonsa. Ne eivät välttämättä aina olleet ristiriidassa pakolaisten avustustyön käytännön puolen kanssa, mutta eivät aina välttämättä tukeneetkaan sitä.

116. Katso Nygård 1978, s. 89, 115.

117. Nygård 1978.

118. Saukkonen, Suomen Heimo 1932, s. 17.

119. Hyvämäki 1937, s. 19–20; Nygård 1978, s. 129 ja mainitut lähteet.

120. Nygård 1978, s. 129–130; Haavio 1972, s. 540.

121. Nygård 1978, s. 131.

122. Vrt. s. 118.

123. Vrt. Haavio 1972, s. 559–560.

Tiivistelmä

Pakolaisten saapuessa Suomeen ei täällä ollut elintä, joka olisi pystynyt hoitamaan heidän aiheuttamansa huolto- ja koulutusongelmat. Vuosien 1918 ja 1920 välisenä aikana Suomeen tulleita pakolaisia avustamaan oli perustettu paikallisia huoltotoimikuntia, mutta vasta talvella 1922 Itä-Karjalan pakolaiset pakottivat etsimään aikaisempaa keskitetympää ratkaisua. Avustus voitiin pitää käynnissä lähinnä Amerikan Punaisen Ristin Suomeen jättämien varastojen turvin. Toiminta sai pysyvät muodot ja organisatoriset puitteet, kun perustettiin sisäasiainministeriön alainen Valtion pakolaisavustuskeskus valvomaan ja johtamaan entisten huoltotoimikuntien ja jakopaikkojen puuhaa.

Pakolaisavustuskeskuksen työ tapahtui valtion varoilla ja se jakaantui pääasiassa seuraaviin avustusmuotoihin: huoltolatoiminta, jota edelsivät pakolaisleirit, koulukotitoiminta, pakolaisvalistus erilaisine koulutusmuotoineen, vaateavustuksen antaminen, ruokatavaroiden jakelu, rahallinen avustus, terveydenhoito ja sielunhoitotyö sekä työpaikkojen hankinta ja erilaisissa käytännön kysymyksissä avustaminen. Suurin ja ehkä merkityksekkäinkin työmuoto oli – pahimman fyysisen hädän mentyä ohi kaksikymmenluvun ensimmäisten vuosien mukana – koulutus. Sen avulla ehkä tehokkaimmin pakolaiset sopeutuivat tai heidät sopeutettiin suomalaiseen elämään ja sen vaikutuksesta he ehkä hienovaraisemmin oppivat uuden yhteiskunnan pelisäännöt ja arvostukset. Koulutus oli myös keino, jolla suomalaiset ja pakolaisten johtajat saattoivat vaikuttaa pakolaisiin ideologisesti, pitää heissä yllä kaipuuta takaisin kotiseudulleen Itä-Karjalaan. Osin sen avulla muokattiin sopiva pohja Suomessa maailmansotien aikana tehdyille heimotyölle. Pakolaisavustus oli käytännössä humanitaarista ja puolueetonta, mutta sen taustalla – ainakin heimojärjestöjen – etäistavoitteena oli poliittis-ideologinen päämäärä, herättää halu Itä-Karjalan vapauttamiseen.

7. PAKOLAISET JA SUOMALAISET

7.1. Poliittinen luotettavuus

Suomalaisten virallinen asennoituminen pakolaisiin on tullut suurimmaksi osaksi esiin koko sinä työnä, jolla pakolaiskysymys hoidettiin eli pakolaisavustuksena. Jos sitä pidetään mittarina, suomalaiset hoitivat kysymyksen tyydyttävästi ilman suurempia kiistoja. Mutta asian epävirallista puolta edellä mainittu toiminta ei paljasta. Kysyttävä kuitenkin on, miten pakolaisiin avustusorganisaation ulkopuolella suhtauduttiin.

Alussa esitetty Haanpään luonnehdinta tarjonnee esimerkin eräästä tapauksesta. Pakolainen sai työtä, jos yhtiön herroissa oli heimohenkeä ja isänmaallisuutta. Hänen asemansa muiden jätkien keskuudessa ei aina ollut suinkaan helppo, sillä vierasta usein oudoksutaan. Vieroksuntaan saattoi ja varmaan olikin yhtenä suurena syynä se, että pakolainen, etenkin heimopakolainen samastettiin siihen politiikkaan, jota ns. Valkoinen Suomi oli itsenäistymisprosessin aikana ja välittömästi sen jälkeen harjoittanut. Jonkinlaista katetta tälle pakolaisuuden poliittisuudelle – tosin aivan eri kannalta – voidaan saada tarkastelemalla sitä, miten luotettavina suomalaiset viranomaiset pitivät pakolaisia poliittisesti.

Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan pitämä luettelo ”Karjalaan evakoiduista” pakolaisista vuodelta 1922 tarjonnee jonkinlaisen arvioperusteen. Luetteloon on merkitty 473 henkeä ja eräässä luettelon sarakkeessa on maininta onko asianomainen poliittisesti luotettava vai epäluotettava. Kaikkiaan 288 henkilön perään on merkitty määre ’epäluotettava’. Vain viiden kohdalla on merkintä ’luotettu’. Aikuisia on luettelossa 408 henkeä, joten noin kolme neljäsosaa on suoralta kädeltä luokiteltu poliittisesti epäilyttäväksi. Jopa useita 14–17-vuotiaita on pidetty tällaisina.¹

Luettelo on vähäisestä kattavuudestaan huolimatta mielenkiintoinen ja tärkeä. Ensinnäkin se kertoo, että niitä henkilöitä, jotka aikoivat palata takaisin Itä-Karjalaan, pidettiin epäluotettavina, siis rinnastettiin lähinnä kommunisteihin ja bolševikkien kannattajiin. Toisaalta asiakirja sinänsä ilmoittaa vielä tärkeämmän asian eli sen, että pakolaiset luokiteltiin Suomessa kahteen kategoriaan. Heitä ei pidetty neutraaleina. Varsinkin Etsivä keskuspoliisi (EK) oli heistä hyvin kiinnostunut ja yritti pitää pakolaisista luetteloa,² mikä toisaalta tuntuu aika ymmärrettävältä. Olihan kyseessä sen valtion alueelta tulleet pakolaiset, johon Suomella ei pakolaisuuden tapahtumahetkellä ollut kovinkaan hyvät suhteet.

Vaikka viranomaisten suhtautuminen pakolaisiin esim. pakolaisavustuskeskuksen toiminnan valossa näyttää olleen varsin korrektaa, saattoi sattua yksittäisiä tapauksia, jotka osoittavat, että pakolainen niillä alueilla, joilla heitä oli runsaammin, nähtiin ei-toivottuna henkilönä suomalaisten yhteisössä. He eivät olleet suosittuja. Taipumuksena oli pitää kaikkia erotuksetta ryssinä.

1. VA, VPAKA, IV, Luettelo Karjalaan evakoiduista pakolaisista 1922. (Ba3).

2. VA, VPAKA, I, Db1, esim. Kertomus Valtion . . . vuodelta 1934.

Jo joulukuussa 1920 suomalaiset rajajoukot estivät pakolaisia pääsemästä Suomen puolelle. Tapaukseen puuttui Punaisen ristin kansainvälinen komitea. Keskushallituksen pyynnöstä ulkoasiainministeriö tutki asian, minkä tuloksena CICR:lle jouduttiin esittämään valitus.³ Viipurin läänin viranomaiset suhtautuivat epäluuloisesti kaikkiin "ryssien" puuhiin. Tämä johti heidät jopa vaikeuttamaan pakolaisten hyväksi suoritettua työtä. Suomeen oli muodostettu vanhan Venäjän Punaisen Ristin alaosasto, jonka johdossa oli professori Zeidler. Sinä aikana, jolloin Pietariin hyökättiin, SPR lainasi Zeidlerin Rautuun perustamalle inkeriläisten sairaalalle varusteita, jotka sittemmin siirrettiin Inoon. APR:n tuella osasto keskittyi sittemmin pakolaisapuun Kannaksella. Tätä työtä paikalliset viranomaiset vaikeuttivat siinä määrin, että valtioneuvos Hjelt joutui kääntymään maaherran puoleen. Hän ehdotti, että SPR asettaisi toimintaa valvomaan oman valtuutettunsa, joka samalla olisi välittäjänä viranomaisten ja pakolaisten välillä.⁴

Ulkoasiainministeriön arkistossa on muutamia asiakirjoja, jotka osoittavat kiusantekoa taapahtuneen kaksikymmenluvun lopussakin. Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan puolesta W. Keynäs ilmoitti ulkoasiainministeriölle, että viranomaiset olivat kohdelleet erittäin törkeästi vuoden 1929 alussa itäkarjalaisia pakolaisia. Salmassa poliisit olivat karkottaneet kymmenen pakolaista rajan taakse, jossa nämä välittömästi oli vangittu. Eräs oli onnistunut pakenemaan, mutta palelluttanut jalkansa ja Suomen puolelle päästyään joutunut pidätetyksi ja sairaana poliisivankilaan. Keynäs mainitsi perustavansa tietonsa Laatokka-lehden kirjoitukseen, jonka hän liitti ilmoitukseen mukaan.⁵ Vaikka lehden tieto ei aivan ehdotonta totuutta kertoisikaan ja vaikka mainitut esimerkit olisivat poikkeuksia, osoittavat jo huhutkin tällaisista tapauksista, että pakolaisasia saattoi kentällä eli jokapäiväisessä elämässä näyttää toiselta, millaisena valtion pakolaisia hoitamaan palkkaamat viranomaiset sen näkivät tai halusivat nähdä.

7.2. Pakolaiset työelämässä

Haanpään kuvaus sotasaalisijän työmaasta voi myös palvella lähtökohtana selvitettäessä, mihin työhön pakolaiset joutuivat tai pääsivät. Asiaa kertovaa yhtenäistä lähteistöä ei ole, mutta joitakin hajanaisia tietoja lähinnä Pohjois-Suomen oloista voidaan käyttää hyödyksi.

Pakolaisten sijoittamisesta työhön huolehtivat alussa, siis kevättalvella 1922, erilaiset yksityiset järjestöt, AKS, muut heimojärjestöt ja Suomen Maatalousseurojen Keskusliitto, joka välitti pakolaistyövoimaa lähinnä maatalouteen. Kun tilanne vakiintui kaksikymmenluvun kuluessa, pakolaiset sijoittuivat normaaliin työelämään ja nimenomaan ruumilliseen työhön, jota osoittavat edellä esitetyt heidän ammatti- ja koulutusrakennettaan koskevat tiedot. Näiden tietojen mukaan lähes 90 % pakolaisista oli ruumiillisessa työssä, mikä viitanee siihen, että heitä todella pidettiin vieraana työvoimana. Toisaalta on kuitenkin kysyttävä, mihin muuhun kouluttamaton ja lähinnä maataloudesta lähtenyt pakolaisjoukko olisi voitu sijoittaa.

Sijoittumispaikkana oli joko maatalous tai metsäteollisuus. Koska pakolaiset eivät voineet ryhtyä itsenäisiksi maanviljelijöiksi, vaihtoehdoksi jäi suurimmalle osalle metsä- ja puuteollisuuden liittyvä työ sekä erimuotoinen kauppatouhu. Pohjois-Suomen alueelta kerrottiin, että pakolaisia oli runsaasti metsissä, joissa ansiot olivat kaksikymmenluvun nousukauden aikana

3. Rosén 1977, s. 251. Rosénin tiedon perustana ovat Suomen punaisen ristin ylilääkräin ja myöhemmän puheenjohtajan Richard Faltinin päiväkirjamerkinnot 12.2.1920 ja 16.11.1921.

4. Rosén 1977, s. 251.

5. VA, UM 11, C 16–17 (Itä-Karjalan pakolaisia); myös Laatokka 17.1.1929.

yleensä hyvät.⁶ Mutta ne ajoittuivat talvikausiin, ja kesäksi oli hankkiuduttava maatalouteen, mikäli sinne sopi. Lastaus tarjosi kesälläkin mahdollisuuksia. Satamassa tuli kuitenkin jo näkyviin asenne, joka oli pysnyt poissa lumisesta metsästä eli pakolaisten vieroksunta. Suomalaiset muodostivat lastauspaikoilla ns. lastausrenkaita, joihin ei pakolaisia otettu mukaan, ja nämä renkaat huolehtivat urakoinnista. Pakolaisia oli runsaasti myös sahoilla. Oulun piirin Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan kertomuksen mukaan vuonna 1924 työskenteli alueen sahoilla noin kaksi- ja puolisataa pakolaista. Sahoilla ahertaneet saivat myös asunnon yhtiöiltä.⁷ Työmahdollisuudet samoin kuin ansiotkin olivat kesäisin tyydyttävät, talvella lähinnä tyydyttävät, jos hakkuut käynnistyivät. Vaikeinta oli syksyisin ja keväisin.⁸

Pohjois-Suomessa olleiden ja jopa etelämpänäkin asuneiden pakolaisten tavoitteena näyttää työtä etsiessä olleen Pohjois-Suomen suurten puutavarakeskusten sahat. Kaksikymmenluvun lopulla pyrittiin Kemiin sekä Itä- että Pohjois-Suomesta. Samaan aikaan virta vei yhä pohjoisemmaksi, sillä Oulun korkeudelta muutti useita perheitä tukkitöihin Perä-Pohjolaan. Toimeentulonsa puolesta rannikon kaupungeissa asuneet olivat paremmassa asemassa kuin ylämaassa elleet. Jo Kuusamon seutujen pakolaiset joutuivat ns. luppoaikoina turvautumaan pakolaisavustukseen.⁹

Pulakauden alettua puuteollisuus vaikeutui, ja ansiot supistuivat. Työttömyys koetteli niin pakolaisia kuin koko suomalaista yhteiskuntaakin. Pako etelään ja pohjoisen selkosiin oli tavallista, jotkut pakolaiset matkasivat jopa Petsamoon saakka, jotkut yrittivät turvautua siihen elinkeinoon, jota he varmasti jo kotiseudullaan olivat tottuneet harjoittamaan eli kulkukauppaan. Tuottoisaa tämä elinkeino tuskin lamakauden Suomessa oli.¹⁰

Pohjois-Suomessa 30-luvulla pakolaisia oli eniten töissä Kemin ja Haukiputaan sahoilla. Vakinaisina työmiehinä heitä oli Haukiputaan Patenniemen, Martinniemen ja Halosenniemen sahoilla ja Kemissä Laitakarin ja Veitsiluodon sahoilla.¹¹ Ns. ylämaan pitäjissä pakolaiset työskentelivät metsissä. Martinniemen sahalla oli parhaimmillaan neljättäsataa pakolaista ja Patenniemen ja Halosenniemen sahoilla toista sataa henkeä, joten yhteensä Haukiputaan sahat työllistivät puolisen tuhatta pakolaismiestä ja -naista. Kemissä oli töissä noin tuhat pakolaista, joista 450 Veitsiluodossa, 250 Karihaarassa ja 150 Laitakarissa ja loppu pienemmissä puunjalostuspaikoissa.¹² Eteläisemmän Suomen oloista ei ole käytettävissä tyhjentyviä tietoja, mutta hajatietojen mukaan suurimmat työpaikat, joissa pakolaisia oli, sijaitsivat Viipurissa ja Kotkassa, puunjalostusteollisuuden piirissä.¹³ Arvioiden mukaan sahoille päässeet tulivat 30-luvullakin toimeen paremmin kuin syrjäseudulla metsissä raataneet pakolaiset. Syynä oli lähinnä palkkaus.¹⁴

6. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Oulun Piirin Karjalan Pakolaisten Huoltotoimikunnan toimintakertomus v. 1924.

7. Em. toimintakertomus vuodelta 1924.

8. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Vienan Karjalan Pakolaisten Huoltotoimikunta vuonna 1925.

9. VA, VPAKA, I, Ha1, Aineistoa vuosikertomuksiin, Oulun Piirin Pakolaishuollon asioimiston toimintakertomus vuodelta 1928.

10. VA, VPAKA, I, Aineistoa vuosikertomuksiin, Vienan Karjalan Pakolaisten huoltotoimikunta vuonna 1928.

11. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa vuosikertomuksiin), Oulun piirin Pakolaishuollon asioimiston toimintakertomus vuodelta 1930 ja 1935.

12. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa . . .), em. Oulun piirin . . . vuodelta 1935.

13. Katso esim. Vapaa Karjala ja Inkeri 21.3.1932.

14. VA, VPAKA, I, Ha1 (Aineistoa . . .), em. Oulun piirin . . . vuodelta 1935.

Edellä mainittujen lastausrenkaiden muodostaminen ilmensi sitä tosiasiaa, että työläisen solidaarisuus ei yltänyt pulakautena ”kansainväliselle” tasolle, ei ainakaan satamakaupungeissa. Systemaattisten tietojen puuttuessa tämä jää lähinnä olettamukseksi, mutta syrjinnän ilmeneminen jo kaksikymmenluvun alussa osoittaa, että päätelmällä on katetta. Jo vuoden 1922 kesällä sattui, että työasioille menneet karjalaiset pyysivät lupaa palata takaisin pakolaisleireille,¹⁵ joiden olot eivät olleet häävit. Kymminlinnan leirin hoitaja sai aiheen ilmoittaa Valtion pakolaisavustuskeskukselle, että mm. Kotkan sulfiittiselluloosatehtaalla kohdeltiin huonosti pakolaisia. Keskuksen johto kääntyi – tosin hienovaraisesti – tehtaan johdon puoleen ja vastauksen jälkeen ilmoitti vielä varovaisemmin, että tarkoitus ei ollut suinkaan syyttää tehdasta mistään, vaan tutkia, oliko pakolaisten puheissa perää.¹⁶

Näissä sinänsä kokonaisuuden kannalta merkityksettömissä, mutta kuitenkin oireellisissa tapauksissa tulee näkyviin eräs pakolaisia kohtaan osoitettu tyypillinen asenne. Ja se asenne oli kaksitahoinen. Lähinnä heimotyötä harrastaneissa piireissä katsottiin, että pakolaisia oli autettava, koska siten voitaisiin ns. heimokansakysymystä viedä tavalla tai toisella eteenpäin. Tuntuu siltä, että pakolaiset sinänsä eivät olleet tärkeitä, vaan se maailmankatsomus, johon he osana kuuluivat. Toisaalta vasemmisto näki pakolaiset työläisten kilpailijoina työmarkkinoilla ja vaati hallitusta huolehtimaan siitä, että Neuvosto-Venäjän kanssa päästäisiin sopimukseen, joka sallisi näiden palata kotiseudulleen. Asenne ilmeni selvästi vuoden 1922 kevättalvella, jolloin eduskunta käsitteli hallituksen esitystä lisämäärärahan myöntämiseksi pakolaisavustusta varten.¹⁷ Molemmat osapuolet tunnustivat pakolaisavustukseen liittyvän humanitaarisen näkökannan, mutta vasemmisto tarjosi laskua oikeiston maksettavaksi, koska pakolaisuus sen edustajien mielestä oli seuraus juuri oikeiston ja ennen kaikkea aktivistien – sinimustablokin – harjoittamasta Suur-Suomi -politiikasta.¹⁸

7.3. Pakolaiset ja julkisuus

Edellä mainittu suhtautuminen osoittaa, että pakolaiset nähtiin osana jotakin politiikkaa. Sitä ilmensi myös poliittisten päivälehtien pakolaisille ja pakolaisuudelle osoittama huomio. Edellä on selostettu lehdistön uutisoimaa pakolaisten saapumista ja korostettu sitä, että pakolaiset ja pakolaisuus – mutta kuitenkin lähinnä Itä-Karjalan tapahtumat poliittiseen taustaansa sijoitettuina – olivat lehdille uutisaineistoa. He olivat mielenkiinnon vireillä pitämisen väline paremmin kuin tärkeä asia sinänsä.

Sosialidemokraateille, jotka kaksikymmenluvun alussa katsoivat edustavansa Suomen työväenliikettä, Itä-Karjalan tapahtumat seurauksineen olivat mainio tilaisuus osoittaa kouriintuntuvasti, mitä oikeiston politiikka oli aiheuttanut. Vaikka puolueen päälehti antoi kevättalven kuluessa oikeistolehtien tapaan palstoillaan tilaa uutisille, joissa selostettiin pakolaisten määrää ja toimia heidän avustamiseksi,¹⁹ se kuitenkin osoitti tyytymättömyytensä siihen, että pakolaiset aiheuttivat kustannuksia. Tälläkin mielipiteellä haluttiin poliittiset vastustajat leimata väärän politiikan harjoittajiksi, sillä lehden mukaan oli sotakiikhoilijat ja kansannostattajat

15. VA, VPAKA, I, C2, Valtion pakolaisavustuskeskuksen johtokunnan kokouksen ptk. 24.7.1922.

16. VA, VPAKA, I, C2, ko. ptk. 15.8.1922.

17. VP 1921, katso AK III, esitys 78 ja valtiovarainvaliokunnan mietintö 32.

18. VP 1921, ptk. III, s. 2233, 2458–62.

19. SS 19.1., 23.2.1922.

vaadittava tilille siitä, mitä he edesvastuuttomilla kansannostattamispuuhillaan ovat aikaansaanneet. Pakolaisia oli autettava.²⁰ Avustustyö ei kuitenkaan saanut painaa unohduksiin sitä seikkaa, että maan "sotahullujen oikeistoporvarien" provosoiman kansannousun seurauksena Suomen valtiovalta joutui uhraamaan kymmeniä miljoonia markkoja,²¹ lehti muistutti vielä keväällä pian vaaleihin käyvää kansaa.

Oikeistolehdistölle pakolaisongelma oli komplisoidumpi. Ne joutuivat jo edustamansa politiikan mukaisesti suhtautumaan pakolaisiin myönteisesti. Toisaalta niiden poliittiseen linjaan kuului kuin itsestään myönteinen suhtautuminen heimokansoihin,²² joiden edustajina pakolaisia pidettiin. Siksi oikeiston päälehdet seurasivat tarkoin pakolaisasian kehitystä ja kärkkäästi vaativat Suomen hallitusta tekemään kaikkensa pakolaisten auttamiseksi. Erittäin tarmokkaasti ajoi asiaa Uusi Suomi, joka vaati hallitusta toimittamaan elintarvikkeita myös Itä-Karjalaan.²³ Uusi Suomi uutisoi yleensä säännöllisesti pakolaisista ja heidän auttamisestaan koko kevättalven 1922. Kuvaavaa kuitenkin on, että lehti ei kovin innokkaasti puuttunut syihin, jotka olivat aiheuttaneet pakolaisuuden. Ja jos se niin teki, se katsoi neuvostovaltion julmuuksien nostattaneen itäkarjalaisen kansan yksimielisenä vastustamaan sortoa.²⁴ Lehti antoi myös auliisti palstatilaa niiden järjestöjen vaatimuksille, jotka pyrkivät auttamaan pakolaisia.²⁵ Yleensä kaikkien poliittisesti keskeisten puolueiden äänekannattajien pääkirjoituksissa kajottiin pakolaisiin erittäin harvoin. Ja jos asia politisoitiin, poliittinen kärki ei suuntautunut itse pakolaisiin ja pakolaisuuteen vaan poliittiseen vastustajaan. Näin menetteli myös Helsingin Sanomat, joka osin hyvinkin laajasti selosti pakolaisuuden vaiheita ja pakolaisten avuksi käynnistettyä toimintaa.²⁶

Pakolaisongelma kokonaisuutena oli asia, josta sinänsä oli hyvin vaikea lähteä kiistelemään puoluepoliittisin tunnuksin. Ainakin Uusi Suomi, Helsingin Sanomat ja Suomen Sosialidemokraatti tunnustivat, että sivistysvaltiossa eletessä asiaa oli tarkasteltava ennen kaikkea humanitaariselta kannalta, mutta tilanteeseen johtaneet syyt nähtiin täysin eri tavalla. Jonkinlainen viileys ja voisi jopa sanoa puolueettomuus oli tunnusomaista näiden lehtien pakolaisia kohtaan osoittamalle mielenkiinnolle. Heimopakolaiset olivat ehkä sittenkin koko merkityksekkäälle Suomen kansan osalle siksi läheiseksi muodostunut ilmiö, että heidän parastaan ajavaa toimintaa ei edes yritetty asettaa kyseenalaiseksi.²⁷ Heimoajattelu oli kuulunut suomalaiskansalliseen aateperintöön jo kauan. Siitä olivat olleet kiinnostuneita Suomen kansan kohtalonhetkillä niin punaiset kuin valkoiset.²⁸ Tätä oli vaikea unohtaa.

Toisaalta taas se osa poliittisesta kentästä, joka mielellään olisi käyttänyt pakolaisuutta poliittisena lyömäaseena, joutui tutkimaan, mitä oman puolueen ideologian kannalta merkitsi kurjassa asemassa olevan avuttoman ihmisjoukon avustaminen. Voisi miltei olettaa, että pako-

20. SS 4.2.1921.

21. SS 27.5.1921.

22. Katso esim. Nygård 1978, s. 51, 55–56, 70–71, 86–87 ja Mylly 1978, s. 81–126.

23. US 11.2.1922.

24. Uutisia pakolaiskysymyksestä oli koko kevättalven, katso esim. 19.1., 25.1., 16.1., 6.2., 15.2., 30.4.

25. Vetoamukset alkoivat lehden palstoilla jo 8.1.1922 yksityishenkilöiden toimesta. Kevättalven kuluessa asialla olivat mm. Kristikansan Apu Itä-Karjalalle, Duodecim ja Suomen Maatalousseurojen Keskusliitto.

26. HS esim. 25.1., 27.1., 5.2., 11.2., 12.2., 25.2., 9.3., 14.3., 31.3. ja 5.5.1922.

27. Tämä asenne tuli hyvin näkyviin edustaja Louhen puheenvuorossa eduskunnassa VP 1921, ptk. III, s. 2460–61.

28. Katso Nygård 1978, s. 342–343.

laisten avuttomuus ja alaston kurjuus varsinkin heti Suomeen tulon jälkeen²⁹ sitoi vasemmiston kädet. Eivät ainoastaan sosialidemokraatit vaan myös äärivasemmistoa edustaneet joutuivat tunnustamaan, että työläisille ei ollut suinkaan vierasta hädänalaisten auttaminen.³⁰ He halusivat kuitenkin osoittaa, että pakolaiset kuuluivat siihen ihmisjoukkoon, jota kapitalistit ja oikeistoporvarit käyttivät hyväkseen. Ensin heidät houkuteltiin kansannousuihin ja sitten sijoitettiin pienillä palkoilla raskasiin töihin. Kyse oli köyhän kansan riistosta.³¹

Tämä pakolaisista huolehtiminen ja heistä vastuun kantaminen tuli erittäin selvästi ilmi lehdissä silloin, kun kyse oli pakolaisten palaamismahdollisuuksista. Pakolaisten huoltamisesta koitunutta ongelmaa oli nimittäin suurelta osin kärjistämässä se tosiasia, että pakolaiset eivät mielellään lähteneet pois rajaseudulta, eivät siis Pohjois-Suomestakaan, koska he pitkän aikaa olettivat, että Suomessa oltiin vain väliaikaisesti. Ennenkin oli paettu ja palattu kesätöihin Karjalaan, kuten pakolaiset itse asian ilmaisivat.³² Pysytteleminen harvaan asutulla seudulla ja erittäin köyhällä rajaseudulla kohotti avustuskustannuksia ja vaikeutti työn saantia.³³

Paluuhankkeiden voimistuessa kesän tullen sisäasiainministeri katsoi aiheelliseksi tähdentää, että ne pakolaiset, jotka omalla vastuullaan halusivat palata Vienen Karjalaan, voivat sen tehdä rajavartioston valvonnassa.³⁴ Uusi Suomi piti paluuta arveluttavana, koska pakolaiset saattoivat joutua koston uhreiksi. Lehti muisti kyllä tähdentää, miten tärkeää oli, että karjalaisten maa edelleenkin jäisi karjalan heimon asumaksi. Tästäkään huolimatta Suomi ei saanut pakottaa pakolaisia surman suuhun.³⁵

Socialidemokraattien äänekannattaja aloitti asian käsittelyn toisesta ja itselleen sopivasta näkökulmasta. Lehti kertoi Venäjän täysivaltaisen edustajan Tsernyhin selittäneen, että kaikki ne pakolaiset, jotka eivät olleet osallistuneet aseellisiin taisteluihin Neuvosto-Venäjää vastaan, voivat palata esteettömästi kotiseudulleen.³⁶ Mutta se muisti myös kertoa varoittavan esimerkin siitä, että paluuretket olivat päättyneet onnettomasti. Pakolaisten kotiinpaluu ei ollut vaaratonta ennen kuin heidän koskemattomuudestaan Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisillä neuvotteluilla oli saatu edes jonkinlaiset takeet.³⁷

Pakolaisten paluuta esti paitsi heidän oma haluttomuutensa myös Itä-Karjalassa vallinnut tilanne. Suomen Moskovan-lähettilään Antti Hackzellin mukaan neuvostotalolta oli hänelle ilmoitettu, että nyttemmin ei ollut enää mahdollista vastaanottaa suurempaa määrää pakolaisia, koska näiden talot Karjalassa toimitetussa tilusten jaossa olivat autiotiloina joutuneet toisten haltuun. Pakolaiset olisivat takaisin palattuun joutuneet tukalaan taloudelliseen asemaan. Hackzell toimi muutenkin aktiivisesti pakolaisten takaisinpaluukysymyksessä. Hän oli mm. yhteydessä Neuvosto-Karjalan johtajien kanssa ja ilmoitti Gyllingin ja tämän läheisten miesten pitävän suotavana, etteivät pakolaiset joutuisi syytteeseen ennen pakenemista tekemistään rikoksista. Hackzell myös kiisti puheet siitä, että palajia olisi kohdeltu raakalaismaisesti, mutta

29. Sakari Pälsi on kuvannut rajaseudulla asunutta pakolaisjoukkoa, Pälsi 1922, s. 212–213.

30. VP 1921, Pöytäk. III, s. 2461, esim. edust. Hannusen puheenvuoro.

31. VP 1921, Pöytäk. III, s. 2461.

32. Katso Pälsi 1922, s. 211. Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean äänenkannattaja ilmaisi kuitenkin jo maaliskuun 1922 alussa, että paluumahdollisuudet olivat vähäiset, Vapaa Karjala 2.3.1922.

33. HS 31.3.1922.

34. HS 9.5.1922.

35. US 21.5.1922.

36. SS 24.5.1922.

37. SS 8.6.1922; myös HS 8.6.1922, jossa asia esitettiin samanlaisena.

muistutti siitä, että itäkarjalaiset itse olivat joissakin tapauksissa soveltaneet korpilakia palanneisiin pakolaisiin. Tämä menettely ei hänen mielestään enää toistuisi.³⁸

Neuvostohallitus oli jo 30.4.1923 julkaissut amnestian, joka koski Itä-Karjalasta paenneita henkilöitä. Siinä julistettiin armahdus kaikille sellaisille pakolaisille, jotka eivät olleet sekaantuneet rikollisiin puuhiin eivätkä olleet toimineet neuvostovastaisen toiminnan johtajina.³⁹ Amnestiaan jäi varausten vuoksi takaportti. Oli tulkintakysymys ketä pidettiin henkilönä, jota amnestia ei koskenut. Tästä ministeri Vennola huomauttikin neuvostoedustaja Tshernyhille kun herrat keskustelivat asiasta 3.5.1923. Tsernyh puolestaan tähdensi amnestian koskevan pakolaisten valtavaa enemmistöä. Suomella oli hänen mukaansa oikeus selvittää pakolaisten osuus kapinaan jo rajan länsipuolella.⁴⁰ Tämän vuoksi viranomaiset pitivät visusti huolen siitä, että lähtijät seuloitiin erittäin tarkkaan. Viisumin antamista pidettiin takeena siitä, ettei syntyisi ikävyyksiä Neuvostoliittoon paluun jälkeen.⁴¹

Rajan taakse palattiin, mutta viisumin saantiin liittyvät vaikeudet lienevät aiheuttaneet sen, ettei amnestian jälkeenkään tapahtunut minkäänlaista joukkoryntäystä takaisin Itä-Karjalaan. Joissakin pakolaisissa paluuajatus sen sijaan kyti jatkuvasti. Esim. Kuusamon seudulla oleskelleet pakolaiset, jotka olivat tulleet naapurikunnasta Pistojärveltä, pitivät kokouksen 26.2.1925 ja päättivät vaikeuksista huolimatta pyrkiä kotiin. Koska luotettavia turvallisuustakeita ei ollut, oli kokouksen mielestä käännyttävä hallituksen puoleen ja tiedusteltava, voisiko hallitus hankkia tällaiset. Kokoukseen osallistui noin kolmesataa henkeä.⁴² Hallitus ei tietenkään voinut takeita hankkia ja sen kanta ns. suuriin paluusiin oli kielteinen. Samaa mieltä oli myös Karjalan keskushallitus.⁴³ Paluusta huolimatta Suomeen jäi seitsentuhantinen Itä-Karjalan pakolaisjoukko.

Tiivistelmä

Pakolaisongelma ei ollut julkisuudessa kovinkaan merkityksenkäs, vaikka se tarjosi lehdistölle uutisaiheita. Itä-Karjala ja itäkarjalaiset olivat tärkeämpiä silloin, kun he taistelivat neuvostovaltaa vastaan kuin silloin kun he apua tarvitsevinä ja poliittisesti vähämerkityksisinä yrittivät sopeutua suomalaiseen elämään. Heidän asemansa oli sellainen, että vain harvoin he herättivät aggressioita. Yleensä heitä säällittiin. Tuntuu siltä, että etenkin vasemmalla mutta myös oikealla tunnustettiin heidät vekseliksi, joka Suomen oli lunastettava ja joka oli tehty aikana, jolloin poliittiset näkymät olivat aivan toisennäköiset kuin kaksikymmenluvun ensivuosien jälkeen. Varsinkaan viralliset poliittiset piirit eivät heiltä juuri mitään vaatineet eivätkä elättäneet kuvitelmia, että heitä olisi voitu käyttää johonkin tärkeään poliittiseen operaatioon. Asia oli tietysti täysin toinen niissä piireissä, jotka olivat omaksuneet heimotyön erääksi tärkeäksi toimintakoh-

38. Yläräkkö 1976, s. 212–213; myös Hackzellin alkuperäinen raportti 29.12.1926 UM:lle, VA, UM 5 (Lähettiläsraportit), C18 (Moskovan lähetystö).

39. VA, UM 11, C7 (Neuvosto-Venäjän amnestia). Amnestia monistettuna.

40. VA, UM 11, C7.

41. Katso Yläräkkö 1976, s. 213. Vrt. s. 000.

42. VA, UM 11, C2 (Itä-Karjalan avustamisen keskusvaliokunta), ko. ptk:n jäljennös.

43. VA, UM 11, C3, em. ptk:n jäljennös.

teekseen ja jotka näkivät heimopakolaiset välineenä heimokansakysymyksen ratkaisemiseksi. Nämä piirit, lähinnä heimojärjestöissä toimivat henkilöt, asettivat sekä sydämensä että kätensä heimolaisten auttamiseen. Toisaalta heidän toiminnastaan puuttui se viileä tyylikkyys, jolla ns. virallinen Suomi hoiti koko pakolaiskysymyksensä. Tämä viileys ei aina ollut pakolaisille miellyttävin ja paras menetelmä, mutta se aiheutti mahdollisimman vähän poliittisia ja yhteiskunnallisia haittavaikutuksia ja herätti myös mahdollisimman vähän sekä positiivista että negatiivista julkisuutta.

8. PAKOLAISUUDEN ALUEELLISUUS JA POLIITTISUUS — VERTAILUA

Kun vertaillaan keskenään tässä tutkimuksessa eräänlaisiksi keskeisiksi "muuttujiksi" valittuja tekijöitä: pakolaisten kotiseutua, suomalaisten hallinnassa ollutta aluetta ja sitä aluetta tai niitä kuntia, joiden alueelle Vienan Karjalaisten liitto jo 1906–1907 perusti lukutupia ja kouluja sekä vielä aluetta, josta useimmat laukkukauppiat olivat lähtöisin, voidaan keskeiset asiat esittää seuraavasti:

Kunta	Laukkureita runsaasti	VKL:n lukutupia	IKT:n alaisena	Pakolaisia yli 10 % väestöstä	Täysin karjalainen väestö	Suomeen rajoittuva
Uhtua	+	+	+	+	+	—
Vuokkiniemi	+	+	+	+	+	+
Pistojärvi	+	+	+	+	+	+
Oulanka	+	+	+	—	+	+
Kiestinki	+	+	+	—	+	+
Jyskyjärvi	+	+	+	+	+	—
Kontokki	+	—	+	+	+	+
Repola	—	—	+	+	+	+
Porajärvi	—	—	+	—	+	+
Rukajärvi	—	—	—	+	+	+
Paanajärvi	+	—	—	—	+	—

VKL = Vienan Karjalaisten Liitto

IKT = Itä-Karjalan toimituskunta

Ryhmiteltäessä asioita kyseisellä tavalla ollaan tavallaan tekemisissä kehäpäätelmien kanssa. Toisaalta voidaan aivan hyvin väittää, että "tekijät" eivät edes kuulu yhteen. Piirteitä on kaiken kaikkiaan vähän. Kaikesta huolimatta piirteiden esiintymistä tarkasteltaessa voidaan havaita aivan kiistämättömiä tosiasioita. Tarkoituksaan ei ole väittää, että jokin on seurausta toisesta vaan näyttää, että ilmiöt esiintyvät yhdessä ja ovat saattaneet olla keskenään vaikutusyhteydessä vaikkapa jonkin kaaviosta puuttuvan ilmiön välityksellä. Tämä puuttuva tekijä on aivan hyvin saattanut olla jo tutkitun ajan ihmisten mielissä ollut tieto siitä, että osa tekijöistä kuuluu yhteen.

Kaaviosta luettava tulos ei tuo paljoakaan uutta asiaan. Mutta se vahvistaa aikaisemmin erillisinä esitettyjä havaintoja. Vuokkiniemi ja Pistojärvi omasivat kaikki piirteet. Muilta kunnilta puuttuu yksi tai useampia ominaisuuksia. On tietysti niin, että muuttajat sittenkin ovat liian kategorisia eivätkä ilmaise tarpeeksi itseensä sisältyvää laatua. Uhtuan kohdalla tämä näkyy selvimpänä. Sieltähän lähti eniten pakolaisia ja se oli vanhastaan suomalaisten vaikutusalueen keskus, mutta se ei rajoittunut Suomeen. Kuitenkin — ja mikä tärkeää — Uhtua oli Suomen

kanssa ehkä paremmin yhteydessä kuin moni muu kaavion paikka, sillä sinne johti erittäin hyvä vesitie Suomussalmen suunnalta. On myös otettava huomioon, että suomalais-karjalaisia vaikutuskeskuksia ei voinut muodostua pieniin kyliin. Tarvittiin runsasväkinen paikkakunta, jollainen Uhtua oli.

Oulanka omaa kaikki mainitut piirteet, mutta sieltä lähti pakolaiskortiston mukaan vain vajaa 7 % väestöä pakolaisiksi. Laukkureiden osuutta ajatellen Repola esim. on ongelmallisessa asemassa. Olihan sieltäkin laukkureita kiertämässä Suomea, mutta heitä ei ollut yhtä paljon kuin esim. Vienan kunnista Uhtualta, Vuokkiniemeltä, Pistojärveltä, Kiestingistä ja Kontokista. Sijainnin kannalta merkityksekkäin lienee Paanajärvi. Sen väestö oli karjalaista ja ainakin sen länsiosasta oli laukkureita. Mutta pakolaisia lähti erittäin vähän. Toisaalta suomalaiset eivät onnistuneet missään vaiheessa pureutumaan Paanajärveen. Se sijaitsi kahden suuren kunnan päässä Suomen rajasta ja jo Vienanlahden suunnasta tulevan vaikutuksen piirissä. Se ei orientoitunut Suomeen. Suomalaisten vaikuttamista ajatellen keskeisessä asemassa oli myös Vuokkiniemi. Se kuuluikin kaikkien tekijöiden puolesta Pistojärven ja Uhtuan kanssa kuntiin, jotka tiivimmin tuntuvat olleen yhteydessä suomalaisiin.

Kaaviossa esitetyt tekijät eivät suinkaan selitä pakolaisuuden käynnistäneitä vaikuttimia. Todelliset ja akuutit pakenemisen syyt näyttävät olleen politiikan, nälän ja pelon muodostama kolmiyhteys ja tähän kietoutuneet yksityiset vaikuttimet. Mutta luetellut piirteet auttavat ymmärtämään, miksi pakolaisuus paikallistui tietyille alueille ja miksi se näillä alueilla muodostui suoranaiseksi joukkoliikkeeksi. Tuskin päästään mihinkään siitä olettamuksesta, että pakolaiset vanhastaan tiesivät Suomen tuntevan poliittisista tai muista syistä sympatiaa Itä-Karjalaa tai sen asukkaita kohtaan. Pakolaisavun järjestäminen Suomessa niinkin tehokkaaksi kuin se oli osoitti, että ns. virallinen Suomi ei pääpiirteissään pettänytkään pakolaisten toiveita, vaikka olosuhteiden vuoksi joutui hoitamaan pakolaiskysymyksen paljon vaisummin ja rajoitetummin kuin pakolaiset kentien itse halusivat. Itä-Karjalan tapahtumia ja pakolaisuutta tarkasteltaessa joudutaan toteamaan, että vekseli, jonka Suomi Itä-Karjalaa käyttäen oli allekirjoittanut, oli päivätty huomattavasti aiemmin kuin 1917–18. Mutta pakolaisavun edes siedettävällä tavalla järjestäessään Suomi tavallaan lunasti sitoumuksensa, joskin vekselin poliittista arvoa oli ajan inflaatio syönyt erittäin paljon.

Millainen pakolaisjoukko oli sosiaaliselta koostumukseltaan, ja mitä koostumus kertoo Itä-Karjalan neuvostovaltaa vastustavasta liikkeestä? Päätelmissä on oltava erittäin varovainen. Mutta tiedot yhdistettynä pakolaisten alueellista taustaa kuvaaviin piirteisiin sekä alueen poliittista historiaan valaiseviin tietoihin viittaavat tiettyyn suuntaan. Aunukselaiset näyttävät sopeutuneen neuvostovaltaan kivuttomammin kuin vienalaiset ja pohjoisaunukselaiset. Syyt ovat tietysti monet, esim. historia, kieli, yhteiskuntarakenne ja neuvostovalan tuloaikataulu. Toisekseen talonpoikaisluokka kauppiaiden kanssa näyttää huonosti sopeutuneen uuteen järjestelmään. Ainakin nämä yhteiskuntaryhmät olivat hyvin edustettuina pakolaisten joukossa. Tulokseen on tietysti vaikuttanut se seikka, että teollisuusväestön osuus Itä-Karjalassa oli vähäinen ja elinkeinorakenne hyvin vanhakantainen. Mutta ei voi kokonaan sivuuttaa näkökantaa, että työväestö paremmin kuin esimerkiksi talonpojat mukautui uuteen poliittiseen tilanteeseen.

Selitystä etsittäessä huomattakoon, että alueen talonpojat vasta vallankumouksen tapahduttua olivat pyrkimässä maata omistavaksi yhteiskuntaryhmäksi, joten juuri toteutumaisillaan olleesta tavoitteesta luopumisen on täytynyt heistä tuntua sitäkin katkerammalta. Polttavin

ongelma Itä-Karjalassa vuonna 1918 oli maakysymys. Talonpojat halusivat omistaa maansa. Sivistystä ja aktiiviteettia muutenkin omaavina kauppiaat ja vähäinen karjalainen virkamiesaines näyttävät kulkeneen Itä-Karjalan poliittisten harrastusten kärjessä. Näin he olivat tehneet jo 1800-luvun lopulla. Samoin he tekivät ajanjaksona 1917–1920 oli sitten kysymyksessä Itä-Karjalan autonomiasta, itsenäisyydestä, Suomeen liittymisestä tai neuvostovallan vastustamisesta. Maanomistuskysymys saattoi olla tekijä, joka liitti tähän rintamaan kolmantena osapuolena talonpoikaisryhmän.

SUMMARY

The East-Karelian Exiles 1917–1922

By analyzing the geographical and social background of East-Karelian exiles we can get information of the political circumstances in the area. On the basis of the exiles, we can at least partly estimate the population group which did not adjust itself to the new political situation, i.e. Soviet power. Studying the group of exiles we can conclude at least by a rough estimate, if also others than "the social upper classes of Karelia – big landowners and tradespeople – considered the soviets their class enemies", as Russian historian *V.M. Holodkovskij* assumes.

The ideological events in East-Karelia at the beginning of this century reflect the development of nationalism. Between 1906 and 1922 the East-Karelians were searching, even though fumbling, for their own political line and trying to establish their own political institutions. The studies of nationalism have proved that the national movements have first been supported by concise intellectual circles and that nationalism had advanced from up downwards, from the center to the periphery. In countries that have industrialized late, like Finland, peasantry has had a lot of influence on the development of the national-political movement. East-Karelia became industrialized even more slowly than Finland, and Karelian society remained almost primitive up to 1917. Thus we can suppose that the social group that was at the head of national-political interests was either the bourgeoisie or peasantry or both. The East-Karelian intelligentsia, in the sense of the word that it is understood e.g. in Finland, hardly existed. *Voitto Setälä* has referred to the importance of the merchant class in the development of the national movement. The part of the peasantry in these aspirations has not been made clear.

The East-Karelian area is not uniform. *Russian Karelia* differed distinctly from *Aunus*. Except for the communes of the Russian Karelian coast, Russian Karelia was almost completely inhabited by Karelians, and so were the communes of northern and western Aunus. The cultural atmosphere of Russian Karelia was close to the Finnish milieu, thanks to the historical tradition. The dialect of the area resembled East-Finnish dialects whereas the dialect of Aunus showed that the area had been in contact with Russia for a long time, and the inhabitants were orientated towards the Russians. The linguists see a difference between the dialects of Aunus and the proper Karelian dialect.

As the late-born industries, sawmills and the few factories, were concentrated on the coasts of the Sea of Viena and lake Ääninen, in the area inhabited by the Russians, the source of income for Karelian population was agriculture and in addition to that, commerce. Because the towns were in the Russian area, the trade had become *peddlers' trade*, which reached even Finland. It led particularly Russian Karelians and people of northern Aunus into close contact with Finnish people. The stimuli for national revival came along the trade routes and partly with the merchants from Finland to the centers of northern East-Karelia, particularly to Uhtua, Vuokkiniemi, Pistojärvi, Kiestinki, Oulanka, Jyskyjärvi and Repola. The routes of the peddlers had become the channels of the collectors of runes, along which the *karelians* wandered to both Russian and Aunus Karelia.

At the beginning of this century the Finns began to influence on the circumstances and population of East-Karelia in a more organized way.

Both volunteers and the official organs of the state participated in this work. The ultimate goal was to unite East-Karelia with Finland, a united, powerful the Greater Finland (Suur-Suomi). In spite of far-reaching operations and investigations, the area where the Finns were able to have influence even for a tolerable period, and where the Finnish aspirations seem to have met with somewhat sympathetic response, was small. "The Finnish Area" was formed mainly by Uhtua and Vuokkiniemi and Pistojärvi, Kiestinki, Oulanka, Kontokki and Jyskyjärvi accompanied the Finns more or less eagerly. With the exception of Uhtua and possibly Vuokkiniemi, most villages of these communes seemed to go sometimes to the side of the Finns, sometimes to that of the English or the Russians. In Aunus the area was unambiguous. It consisted of Repola and Porajärvi, which had been in the possession of Finland between 1918–1920.

The communes of "the Finnish Area" was first influenced by the *Russian Karelian Society*, established in 1906, which organized reading rooms and schools and distributed newspapers and literature. *The Karelian Cultural Society* continued the activity of the association from 1917. The state of Finland began in 1918 the expedition policy, with which it tended to establish protective corps and enlighten people by the means of meetings, speeches and festivals. After that the *East-Karelian ministry* had the charge of the government of the occupied territory. The most important means of influence was the school system. The Finnish field of activity was approximately the same as the area from where most pack peddlers came in the 19th century.

The exiles were driven from their native region by a development caused by policy, hunger and fear. Finland did not get East-Karelia in Tarto – not even Repola and Porajärvi. The Soviet government solved the problem of the East-Karelia as its own domestic affair. The Soviet power reached the area in the form of the Commune of Karelian working people. The development had advanced from the south to the north, from the town to the country, from the Muurmanni railroad towards the west. The last hotbeds of resistance to the new power lay in Viena (Russian Karelia) and Aunus. The Soviet power did not reach Uhtua until 1920. The expeditions created, on the other hand, inner problems in East-Karelia, because they had also supporters. After the Finns had withdrawn from the area, those who had supported them were afraid of revenge. That is why e.g. after the Aunus expedition in 1919, a group of Aunus exiles consisting of the 2 000 people arrived at Finland.

Militarily unstable circumstances and the poor situation of foodstuffs in Russia and Finland made the inhabitants of East-Karelia direct their glances to Finland, whose political purposes it served well to help the East-Karelians. The Soviet power, which was taking its first steps, did not offer its citizens during war communism anything but refusals and ideological emblems. In this situation even the slightest agitation was effective, and it also started the East-Karelian rebellion in 1921–1922, and when it was quelled over 10 000 exiles arrived at Finland.

The number of exiles was biggest in spring 1922. Then there were 33 000 exiles. However, approximately one half of them were Russian emigrants and the other half Karelians and Ingrians. The number of East-Karelian exiles were biggest towards the end of winter 1922, then there were more than 11 000 of them. Part of the Aunus people, who had come after the Aunus expedition in 1919, had returned to their homedistrict. In the mid-20's the number of East-Karelian exiles became between 6 000 and 7 000 people.

The majority of exiles came from the East-Karelian communes that had long had contact with Finland. These were especially Uhtua, Vuokkiniemi and Pistojärvi on Russian Karelia, and Repola and Rukajärvi on northern Aunus. After the Aunus expedition in 1919 there were exiles particularly from Säämäjärvi, Riipuskala, Tulemajärvi, Mäntyselkä and Vieljärvi. From the communes of Aunus Karelia there were most exiles from the area where old connections with Finland existed, which were situated close to the Finnish frontier, and where lived Karelian population.

As far as *education* is concerned, the exiles were the *average* of East-Karelian population. In the 1930's only a half of exiles had got elementary school education. There is no reason to talk about upper class but rather about average East-Karelian population. The information about the trades and *social standing* of the exiles supports this conception. The majority of such exiles whose trade and social standing is known — particularly the exiles from Aunus, were peasants, because it was agricultural area. The farmers don't seem, however, to have well adopted themselves to the Soviet system. It is possible that they had been in charge of the East-Karelian Independence and Autonomy Movement as well as the anti-Soviet movement. The hunger of land and the disappointment caused by ruining the hopes that had almost been fulfilled probably joined them to the anti-Soviet front. The minor share of working people may also signify the fact that they were not dissatisfied with Soviet power. The great number of merchants and officials is supposed to prove that they expected to lose something if they stayed in the area.

Local service committees were organized to help the exiles arrived at Finland between 1918 and 1920, but it was as late as in winter 1922 that East-Karelian exiles forced to look for a more concentrated solution. Relief activity was mainly carried out with the help of the supplies that the American Red Cross had left Finland. *State's Exile Relief Center* (Valtion pakolaisavustuskeskus) was established under the supervision of the ministry of the interior in spring 1922 to be in charge of the work.

The Exile Relief Center concentrated at the following forms of assistance: welfare homes preceded by exile camps, exile education, distribution of clothes and foodstuffs, pecuniary aid, health service, spiritual charge and finding jobs. The most important field of activity was education: it helped the exiles to adjust themselves or they were made to adjust themselves to Finnish life, and under its influence they probably learned the rules and values of Finnish society in a subtler way. Educational activity was also a means by which Finnish people and leaders of the exiles could influence on the exiles ideologically, to maintain in them a longing for their native district, East-Karelia. The exile relief was in practice humanitarian and impartial, but on background — at least when kindred organizations are concerned — there was a political and ideological goal, that of reviving the willingness of the liberation of East-Karelia.

To the *press* East-Karelia and East-Karelians were more important when they fought the Soviet power than when they tried to adapt themselves to Finnish life, needing help and being politically insignificant. Their position was such as to create aggressions very rarely. Generally they were pitied. It seems that both the right wing and the left wing acknowledged them to be a promissory note, which Finland had to pay off, and which had been taken at a period when political views were quite unlike those after the early twenties. Especially the official political circles demanded them hardly anything and did not have any illusions of using them in any major political operation. Those who had been in kindred

activity considered them, on the other hand, an instrument in solving the kindred people issue. Their activity lack the cool elegance, with which official Finland handled the whole of its exile issue. The course of action was not always the best and most pleasant for the exiles. But it caused as few political and social disadvantages as possible, and it also aroused as little positive or negative publicity as possible.

LÄHTEET

1. Alkuperäislähteet

1.1. Arkistolähteet

1.1.1. Valtionarkisto (VA)

1.1.1.1. – Itä-Karjalan siviiliviranomaisten arkiston (IKSVOA)

Itä-Karjalan komitean arkisto (I)

- Itä-Karjalan komitean päiväkirjat 1918 (Aa1)
- Itä-Karjalan komitean päiväkirjat 1918 (Ca1)
- Raportit 1918 (Eb1)

Itä-Karjalan toimikunnan arkisto (II)

- Itä-Karjalan toimikunnan päiväkirjat 1918 (Ca1)
- Kirjeet 1918 (Ea1)
- Lähetetyt kirjeet (Fa1)

Itä-Karjalan toimituskunnan arkisto (III)

- Yleisten asiain esittelypöytäkirjat, yhteisistuntojen pöytäkirjat ja yleiset lähetetyt kirjeet 1.9.1918–30.4.1919 (Ca:1)
- Kouluasiainosasto, esittelypöytäkirjat ja lähetetyt kirjeet (Ca:2)
- Itä-Karjalan toimituskunnan ohjelmia, työjärjestyksiä, kokoonpanoja ym. 1918–1920 (Ha:1)
- Itä-Karjalan koululaitosta koskevia asiakirjoja 1918–1920 (Ha:4)

1.1.1.2. – Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), kirjeistöosa

Itä-Karjalan ja Inkerin kysymys (11)

- Kansalaiskokoukset ja maakuntapäivät (A I), 1–3 (Adresseja ja pöytäkirjoja vuosilta 1918–1920)
- Sotilaalliset tapahtumat Itä-Karjalassa (A III)
- Itä-Karjalan pakolaiset (C)
  - Tietoja pakolaisten avustamisesta (1)
  - Aunuksen pakolaisten avustaminen (2)
  - Itä-Karjalan avustamisen keskusvaliokunta (3)
  - Neuvosto-Venäjän hallituksen amnestia (7)
  - Itä-Karjalan pakolaisia (16–17)
- Itä-Karjalaa koskevia memorandumemia, poliittisia ja maantieteellisiä katsauksia, matkakertomuksia, raportteja . . . (H) 1–22.
- Lähettiläsraportteja (5)
  - Moskova (C18)

1.1.1.3. – Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkisto (VPAKA)

Keskuskanslian arkisto (I)

- Kortistoluettelot Itä-Karjalan pakolaisista I–III (Ba 1–3)

- Amerikan Punaisen Ristin varastojen toimikunnan ja Valtion pakolaisavustuskeskuksen johtokunnan pöytäkirjat 1921–1936 (Ca 1–4)
- Vuosikertomukset 1922–1933 (Db1)
- Kiertokirjeet 1921–1924 (Dc1)
- Saapuneet kirjeet ja anomukset (Ea1–5)
- Aineistoa vuosikertomuksiin 1921–1939 (Ha1)

Turkinsaaren leirin arkisto (I:9)

- Päivittäiset muonitus- ja vahvuusilmoitukset 1921–1922 (Bb1)
- Pakolais- ja avustusluetteloja 1921–1923
- Tilityksiä ja kuitteja 1922–1924 (Gc1)
- Saapuneita kirjeitä ja anomuksia (Ea2–4)
- Saapuneita ja menneitä kirjeitä 1922–1924 (F1)

Itä-Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan arkisto (III)

- Pakolaisten nimiluetteloita 1922–1928 (Ba1–3)
- Tilastollisia luetteloita Oulun piirin pakolaisista (Bb5)
- Pakolaiskoulujen oppilasluetteloja ja tilastoa (Ha1)

Maikkulan pakolaiskoulun arkisto (III:1)

- Nimi- ja arvostelukirjat (Bb1–3)
- Oppilasluetteloita 1922–1925 (Bc1)
- Vuosikertomukset ja opetussuunnitelmat 1922–25 (H1)
- Nimiluettelot ja nimikirjat

Vienan Karjalan pakolaisten huoltotoimikunnan arkisto (IV)

- Avustusluettelo 1918–1919 (Ba1)
- Luettelo Vienan Karjalan pakolaisista 1921 (Ba2)
- Luettelo Karjalaan evakuoituista pakolaisista 1922 (Ba3)

Aunuksen pakolaisten avustuskomitean sekä Sortavalan ja Salmin asioimistojen arkistot (V)

- Päiväkirja Sortavalan piirissä asuvista aunukselaisista pakolaisista 1918–1921 (Ba1)
- Päiväkirja Korpiselällä asuvista aunukselaisista pakolaisista 1920–1923 (Ba2)
- Päiväkirja Lieksassa asuvista pakolaisista 1920–1923 (Ba3)
- Päiväkirja Soanlahdessa asuvista aunukselaisista pakolaisista 1920–1922 (Ba4)
- Päiväkirja Suojärven pakolaiskomitean alueella asuvia aunukselaisia pakolaisia varten 1920–1923 (Ba5)
- Pakolaisluetteloja 1919–1923 (Ba6)

1.1.1.4. Karjalan Kansalaisliiton arkisto

Heimojärjestöjen keskusvaliokunnan asiakirjoja

1.1.2. Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

- Karjalan pakolaisten kreikkalaiskatolisen seurakunnan arkisto
- Pääkirjat 1928 lähtien (I–III)

1.1.3. Sota-arkisto (SA)

1.1.3.1. Heimosota-asiakirjat (H 1523)

Aunuksen retkeä koskevia asiakirjoja

– Anuksen väliaikainen hoitokunta

Kuntien ja seurakuntien asukasluetteloita, pakolaisluetteloita, väestötilastoa jne. (206)

Malm 4

Itä-Karjalan avustuskeskus

1.1.3.2. Lapin rajavartioston asiakirjat 1918–1920 (32)

1.1.4. Turun yliopiston Suomen historian laitos

Heimosota-arkisto

Heimosotureiden haastatteluja

1.1.5. Karjalan Sivistysseuran arkisto (KSSA)

Johtokunnan ja hallitusten kokousten pöytäkirjat

Lisäasiapaperit I 1917–1920; lähetit ja toimintakertomukset

Luetteloita kouluista, opettajista ja oppilaista 1917–1918

1.2. Aikuperäislähteenä käytetty painettu materiaali

Inkeri 1925–1926

Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1955–1956. Todistuskappaleita Suomen historiaan V. Julk. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1894.

Karjalaisten Pakinoita 1906–1907.

Karjalaisten Sanomat 1917–1918.

Karjalan oikeus. Helsinki 1922.

Karjalan Sivistysseura ja Vienankarjalaisten Liiton toiminta loppuvuosinaan, Karjalan Sivistysseuran (KSSS) julkaisuja 1. Helsinki 1917.

Kertomukset Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan Komitean toiminnasta 1921–1929, Viipuri 1922–1930.

Laatokka 1883.

Livre vert. Actes et documents concernant la question carélienne. Helsinki 1922.

Pohjois-Suomi 1880.

La question de la Carélie orientale I. Documents publiés par la Ministre des affaires étrangères. Helsinki 1922.

Selostus pakolaisten taloudellisesta asemasta. Valtion pakolaisavustuskeskuksen toimistöpäällikkö J. Tirrasen alustus yleisessä heimokokouksessa 5.1.1936, Vapaa Karjala ja Inkeri 23.1.1936.

Suunta 1922.

Toukomies 1925–1926.

Valtiopäiväjulkaisut 1921

– Pöytäkirjat (ptk) ja asiakirjat (AK)

Vapaa Karjala/Vapaa Karjala ja Inkeri 1919–1936.

Vapaa Sana 1922.

2. Kirjallisuus

- Ahava Paavo*, Valistus- ja edistyspyrinnöistä Vienan ja Aunuksen Karjalassa, Karjalan Kirja II. Toim. Iivo Härkönen. Porvoo 1910.
- Ahtia, E.*, Piirteitä Aunuksen ja Vienan Karjalan historiasta, Karjalan Kirja I. Toim. Iivo Härkönen. Porvoo 1910.
- Ahtia, E.*, Valistus- ja edistyspyrinnöistä Vienan ja Aunuksen Karjalassa, Karjalan Kirja II. Toim. Iivo Härkönen. Porvoo 1910.
- Alapuro, Risto*, Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Helsinki 1973.
- Allardt, Erik*, Om modeller för studiet av nationalbyggnad, HTF 1970.
- Branch, Mikael, A.J.* Sjögren, studies of the North, Suomalaisugrilaisen seuran toimituksia 152. Helsinki 1973.
- Churchill, Stacy*, Itä-Karjalan kohtalo 1917–1922. Itä-Karjalan itsehallintokysymys Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisissä suhteissa 1917–1922. Porvoo 1970.
- Deutsch, Henrik*, Oekonomiska anteckningar rörande norra delen av Uleåborgs län under resor derstädes, Finska hushållnings sällskapets handlingar 3, Åbo 1819.
- Enckell, Carl*, Poliittiset muistelmani II. Helsinki 1956.
- Ervasti, A.V.*, Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879, 2. korj. p. Helsinki 1918.
- Ervasti, A.V.*, Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa. Oulu 1880.
- Ervasti, A.V.*, Väkilukuseikoista Venäjän Karjalassa, Suomi. Kolmas jakso, 2. Helsinki 1889.
- Fellman, Jacob*, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I. Helsingfors 1906.
- Gummerus, Herman*, Aktiivisilta taisteluvuosilta. Helsinki 1935.
- Haanpää, Pentti*, Noitaympyrä, Teokset 3. Keuruu 1976.
- Haavio, Martti*, Heikki Nurmion Jääkärien marssi, Neljän vuosikymmen takaa. Porvoo 1958.
- Haavio, Martti*, Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924. Porvoo 1972.
- Hayes, C.J.H.*, The historical evolution of modern nationalism. New York 1931.
- Helasti, Heiki*, Itä-Karjalan siviiliviranomaiset 1918–1922, THArk 30. Vammala 1975.
- Helasti, Heikki*, Itä-Karjalan siviiliviranomaisten arkistot, Itä-Karjalan siviiliviranomaisten arkiston luettelo, VA.
- Hemanus, Pertti*, Propaganda sanomalehdistössä. Keuruu 1975.
- von Hetzen, Gunnar*, Karjalan retkikunta. Jyväskylä 1921.
- Holodkovskij, V.M.*, Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918–1920. Helsinki 1978.
- Homén, Theodor*, Talous- ja liikenne-elämä, Itä-Karjala ja Kuollan Lappi. Helsinki 1918.
- Hroch, M.*, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei der kleinen Völkern Europas. Praha 1968.
- Huurre, Matti*, 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Keuruu 1979.
- Hyvämäki, Lauri*, Akateeminen Karjala-Seura 1922–1937, AKS:n Tie 1937. Porvoo 1937 (myös eripainos).
- Härkönen, Iivo*, Itäinen vartiö. Lukuja vanhasta Karjalasta. Helsinki 1920.
- Härkönen, Iivo*, Alkutyö Karjalan heimouden herättämiseksi, KSS:n julkaisuja 9. Helsinki 1924.
- Härkönen, Iivo*, Karjalan heimotyö, KSS:n julkaisuja XXXII. Helsinki 1926.
- Härkönen, Iivo*, Karjalan kirja, 2. uud. p. Porvoo 1932.
- Härkönen, Iivo*, Rajantakaisen Karjalan valistustyön vaiheita, Suomalainen Suomi 1923.

- Ilmarinen, Metsäsissipäällikön muistelmia I.* Porvoo 1927.
- Inha, I.K., Kalevalan laulumailta.* Helsinki 1921.
- Itkonen, T.J., Karjalaiset, Suomen Suku II.* Helsinki 1928.
- Itä-Karjala, Esitys Itä-Karjalan maasta ja kansasta, sen vapautusliikkeen tähänastisista vaiheista, nykyisistä taloudellisista, sivistyksellisistä ja valtiollisista oloista sekä Karjalan kysymyksestä.* Toim. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1934.
- Jaakkola, Jalmari, Suomen varhaishistoria. Suomen historia II.* Porvoo 1935.
- Jaakkola, Nikolai, Pirttijärven rantamilta.* Petroskoi 1977.
- Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I. Historiallisia tutkimuksia 48.* Forssa 1956.
- Joustela, Kauko, Suomen Venäjän kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809-65.* Helsinki 1963.
- Julku, Kyösti, Oulujoki karjalaisten kaukoliikenteen väylänä keskiajalla. Studia historica. Acta Societatis Historicae Ouluensis. I.* Oulu 1967.
- Jussila, Osmo, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa. Historiallisia tutkimuksia 110.* Forssa 1979.
- Jääskeläinen, Mauno, Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja toteuttamispyrkimykset Suomen ulkopolitiikassa vuosina 1918–1920.* Porvoo 1961.
- Karjalainen, K.F., Suomen suvun tilastoa, Suomen Suku II.* Helsinki 1926.
- Karjalan Kirja.* Toim. Iivo Härkönen. 2. uud. p. Porvoo 1932.
- Kaukoranta, Toivo, Itä-Karjalan vapaudentie. Poliittis-kronologinen yleiskatsaus. Karjalan ulkomaisen valtuuskunnan julkaisuja.* Helsinki 1944.
- Kaukoranta, Toivo, Itä-Karjalan vapauspyrkimykset I–XXV, Uusi Suomi 1941–1942.*
- Keynäs, W., Kansallisuuskartta Itä-Karjalasta ja kuollan niemimaasta.* Helsinki 1921.
- Keynäs, Wasili, Kyprianus venäläistytymistyön johtajana Suomessa ja Itä-Karjalassa. Kirkko-historiallisen seuran vuosikirja XXVIII, 1938.*
- Kirkinen, Heikki, Karjala idän kulttuuripiirissä. Bysantin ja Venäjän yhteyksistä keskiajan Karjalaan.* Rauma 1963.
- Kirkinen, Heikki, Karjala taisteluketä, Karjala idän ja lännen välissä II. Hist. tutkimuksia 99.* Helsinki 1976.
- Kivinen, Lauri, Karjalan puolesta. Muistelma Vienan Karjalan toisen retkikunnan vaiheista.* Helsinki 1919.
- Klinge, Matti, Karelianismin historiaa, HAik. 1973.*
- Kohn, H., Nationalism, Its meaning and History.* New York 1955.
- Kokko, Arvo, Hallan ukko. Piirteitä maanviljelijä J.A. Heikkisen elämästä ja elämäntyöstä.* Porvoo 1939.
- Kulha, Keijo, Neuvostovallan aika (1920–1941), Inkerin suomalaisten historia. Jyväskylä 1969.*
- Kuussaari, Eero, Vapaustaistelujen tiellä. Loviisa 1957.*
- Laati, Iisakki, Itä-Karjala ja Stolbovan rauha, Karjalan historiaa. Jyväskylä 1938.*
- Lappalainen, Pekka, Itäisin Savo karjalaisen eräkulttuurin, matkoreittien ja rajaperinteen piirissä. Pieksämäki 1970.*
- Lauerma, Matti, Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Porvoo 1966.*

- Lehes, Pertti*, Aleksei Mitro, Karjalaisukuinen kauppias ja kulttuurihenkilö. Suomen historian pro gradu-tutkielma. JY 1976.
- Lehtinen, Erkki*, Vienan Karjalaisten Liiton – Karjalan Sivistysseuran viisikymmenvuotistaival. Suvulta suvulle. Karjalan Sivistysseuran 50-vuotisjuhla-julkaisu. Valkeakoski 1956.
- Leskinen, Eino*, Itäkarjalaismurteiden näytteitä. Helsinki 1956.
- Letonmäki, Lauri*, Piirteitä Suomen ja Karjalan historiasta. Moskova 1925.
- Letonmäki, Lauri*, Karjalan historia. Leningrad 1931.
- Lewin, M.*, Russian peasants and Soviet power. A study of collectivisation. The social, political and ideological problems of a society in the throes of a transformation. London 1968.
- Lönnroth, Onni*, Kauppa ja teollisuus, Itä-Karjala ja Kuollan Lappi. Toim. Th. Homén. Helsinki 1918.
- Lönnroth, Onni*, Väestötillasto, Itä-Karjala ja Kuollan Lappi. Toim. Th. Homén. Helsinki 1918.
- Manner, Arvo*, Valtion pakolaishuoltoa neljä vuosikymmentä, Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistoluettelu, 581, VA.
- Mylly, Juhani*, Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka. Suomen ulkopoliittika ja turvallisuuskeskymykset agraari puolueen politiikassa maan itsenäistymisestä talvisotaan, I Aktiivisesta heimopolitiikasta passiviseen isolaatioon 1918–1933, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, 21. Turku 1978.
- Nevakivi, Jukka*, Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919. Helsinki 1970.
- Nygård, Toivo*, Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Keuruu 1978.
- Paasivirta, Juhani*, Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Porvoo 1961.
- Paasivirta, Juhani*, Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1014). Helsinki 1978.
- Piironen, Kaija*, Sosialidemokraattisen puolueen ja lehdistön suhtautuminen Itä-Karjalan kysymykseen vuosina 1918–1922. Suomen historian pro gradu-tutkielma. JY 1976.
- Polvinen, Tuomo*, Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 I. Helmikuu 1917 – toukokuu 1918. Porvoo 1967.
- Polvinen, Tuomo*, Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920, II. Toukokuu 1918 – joulukuu 1920. Porvoo 1971.
- Pälsi, Sakari*, Karjalan talviteillä. Helsinki 1922.
- Raittila, Pekka*, Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus. Loimaa 1976.
- Rantatupa, Heikki*, Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa 1914–1921. Studia historica Jyväskyläläensia 17. Tampere 1979.
- von Rauch, Georg*, Geschichte der baltischen Staaten. Stuttgart 1970.
- Rommi, Pirkko*, Fennomanian ”liikekannallepano” 1870-luvulla. THArk 28. Turku 1973.
- Rosén, Ragnar*, Itä-Karjalan asutushistoriaa, Karjalan historiaa. Toim. Historian ystävien liitto. Jyväskylä 1938.
- Rosén, Gunnar*, Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1977–1977. Helsinki 1977.
- Ruuth (Ruutu), Y.O.*, Karjalan kysymys vuosina 1917–1920. Jyväskylä 1921.
- Saukkonen, Jussi*, Akateemisen Karjala-Seuran vaiheet 10-vuotiskautena 1922–1932, Suomen Heimo 19/9132.

- Schweitzer, R., *Autonomie und autokratie. Die Stellung des Grossfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863–1899)*. Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas. Bd. 19. Giessen 1978.
- Setälä, Voitto*, Karjalan valtiollista historiaa 1917–1920. Eripainos, Ruotsin ortodoksisen seurakunnan viesti n:o 1–2, 1978.
- Setälä, Voitto*, Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 82. Vammala 1970.
- Sihvo, Hannes*, Karjalan kuva, Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana. Helsinki 1973.
- Sihvo, Hannes*, Karjalan löytäjät. Tampere 1969.
- Soikkanen, Hannu*, Aate ja yhteiskuntaluokka, Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia. Keuruu 1978.
- Sola, Jukka*, Kyminlinnan pakolaisleiri 1922–1923. Suomen historian pro gradu-tutkielma, JY 1979.
- Tallgren, A.M.*, Kauko-Karjalan muinaismuistot ja esihistoriallinen asutus. Karjalan historiaa. Jyväskylä 1938.
- Talvela, Paavo*, Muistelmani, I. Sotilaan elämä. Jyväskylä 1976.
- Tawaststjerna, Werner*, Pohjosimaiden viisikolmattavuotinen sota. Historiallisia tutkimuksia XI. Helsinki 1929.
- Waris, Heikki*, Pakolaisongelma nykyajan maailmassa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkielmia n:o 4, 1956.
- Virtaranta, Pertti*, Lähisukukielten lukemisto. Helsinki 1968.
- Virtaranta, Pertti*, Polku sammui. Vienalaiskylien vaiheita rajan molemmin puolin. Helsinki 1972.
- Virtaranta, Pertti*, Vienan kansa muistelee. Porvoo 1958.
- Yläräkkölä, Arvo*, Edward Gylling Itä-Karjalan suomalainen rakentaja. Keuruu 1976.

3. Sanomalehdet

- Helsingin Sanomat (HS) 1921–1922.
 Ilkka 1921.
 Karjalan maa 1921.
 Laatokka 1929.
 Maakansa 1921.
 Savon Sanomat 1921.
 Suomen Sosialidemokraatti (SS) 1921–1922.
 Uusi Suomi (US) 1921–1922.